

Ժ.Բ. ՏԱՐԻ

ԹԻԻ 8

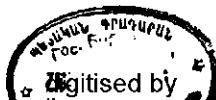
ՕԳՈՍՏՈՍ 1973

A.R.A.R.®

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

•

Յ. ԿԱՐԱՊԵՆՑ	Օրիորդ Անթառամ
Յ. ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ	Պատերազմը
» »	Հին երազ
» »	Անբյաճ
» »	Մկրտություն
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ	Հսկիզուն հորիզոն
Է. ՍԱՐԱՃԵԱՆ	Առաջին տղը
» »	Դուռ մեկնեցար երկի առաջ
» »	Ծնունդը
***	Գրական հարցեր
Վ. ՕՇԱԿԱՆ	Հայկականության մասին
Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ	Մաշտոցի սկզբունքով
Ն. ՊԵՐՊԵՆԱՆ	Հայկականության հարցը գրականությանն են ներս կամ դուրս
***	Արիւնը կը քայլէ
Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ	Արժէքների վերազնադատման համապարհին
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ	Լիբանանեան անմիջական բանաստեղծութիւնը
Մ. ԷՍԼԻՆ	Սամուէլ Պէլէք (Հայացուց՝ Քնար Հինգաշեան)
***	Թարմանալ՝ ճանաչել քաղաքականութիւններով
Ա. Ն.	«Էլի» հետաքրքրական բանաստեղծութիւն մը

Digitised by A.R.A.R.@

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺՂ. ՅԱՐԻ. ԹԻԻ 8

Յ Դ Ո Ս Յ Ո Ս 1978

ՊԵՏՐՈՒԹ

Յ Ա Կ Ր Ռ Կ Ա Ր Ա Պ Ե Ն Ց

ՕՐԻՈՐԴ ԱՆՔԱՌԱՄ

Սենեակի դուռը փակեց ու սպասեց:

Ներսում ապահով էր: Մէջքը դրան յենած՝ Օրիորդ Անթառամը մի պահ աչքերը դոցեց եւ ըմբռնեց սենեակի ընտանի մթնոլորտը: Յողնած էր: Սրունքները ծանրացել էին: Մեքենարար հանեց կոշիկները եւ արտրեց ձախ ոտքի մատները: Յողնութիւնը մարմնականից առաւել հոգեկան էր: Գրսի աշնանային խոնաւ երեկոն կարծես եկել ու նստել էր նրա սրտի վրայ: Մենութիւնը վանելու համար մօտեցաւ դրազարակին եւ սեղմեց ձայնափիւտի կոճակը: Անմիջապէս սենեակը լցուեց մեղմ երաժշտութեան ալիքներով: Արտաքին աշխարհի ներկայութիւնը դօտակողեց նրան: Նա հանեց վերարկուն, կախեց յինարանից: Լուսացասենեակի առջեւից անցնելիս հայհացքը ընկաւ հայելու մէջ: Մի պահ թանձրացան նրա շարժումները: Կիսադէմ, աչքի տակից հայեց ինքն իրեն եւ ակամայից յարզարեց ուսերին իջած մազերը: Վերջերս նա խուսափում էր հայելուց: Սակայն այսօր նա դարձաւ կողոնկար: Իր վարսերի յորձանքը նրան յիշեցրեց երբեմնի այն պարժանուհուն, որը ծիածանից ծիածան էր քայլում: Կանգնեց հայելու առջեւ եւ դէմքը գրեթէ խրեց ապակու մէջ: Նրան էին նայում երկու արտում, խելացի աչքեր, որոնց տակ մի քանի գծիկներ էին դոյացել: Լայն, մի քիչ դուրս

ցցուած ճակատը հղերուած էր շագանակագոյն մագերի հարուստ խուրձերով: Այս ու այն կողմ ճշմարելի էին հերքերի անժամանակ պիտակ թելեր: Նա որոնեց այդ թելերից մէկը, անջատեց ու ձեռքի մի հասու շարժումով դուրս փրցրեց այն: Զուտմեա դէմքի վրայ տակաւին իր թարթութիւնը պահպանել էր բերանը, որը չբաղուած դեղձի պէս հասունացել եւ հասունութիւնից ճաքել էր: Նա շփրեց այստեղն ի վար հետզհետէ մզուող գիծը: Ափերը տարաւ այտերին, լցրեց ափերը այտերով, ապա մեղմիւ լոյսից գէմքը, վիզը եւ ծնոտի տակ լծացած մաշ փոքրիկ պարկը, մատները իջեցնելով մինչեւ լանջը: Նրա աչքերը պղտորուեցին: Տարիները աննկատ եկել ու նստել էին նրա երբեմնի փորուած ուսերին, որոնք այժմ կլորացել եւ է՛լ աւելի էին սեղմում նրա փարթած կուրծքը: Երբ գլուխը վեր բարձրացրեց, հայելու մէջ ծովա՝ մոյն էր լինում իր կերպարանքը:

Հայելուց պոկուելուն պէս սովորութիւն իր տիրապետութեան տակ առաւ Օրիորդ Անթառամին: Հազուադէպ փոխեց, վրան պցեց հանգստաւէտ գիշերանոցը եւ անցաւ ընթրիքի պատրաստութեան: Շատ մանրամասնութիւնների մէջ շփուեալ: Արդէն վարժուել էր արդի կեանքի պայմաններին: Շատ բաժը մի անգամ դիմացը գերփաճառանոցից գնում էր պարէնը — մեծ մասամբ պահածոներ ու քաղցրուած մեղէններ — տաքացնում էլեկտրական վառարանի վրայ, մի քանի համեմներ աւելացնում եւ պատրաստի կերակուրը դնում սեղանին: Նրա համար թերեւս ամենատխուր պահերը ընթրիքի մամերն էին, երբ մենութիւնը կարծես կուտակուում էր սենեակում եւ սպառնում խեղդել իրեն: Պատուր ցած չէր գծում: Ծարսահաստած ապակիում էր ընթերցանութեան: Սակայն այդ դէպքում էլ կա՛մ ժողովում էր ուսուցիչը եւ կա՛մ էլ կերածից համ չէր խոնում: Նա մտովին պատկերացնում էր Զէ-Փրբոսնի հայ բնատնիքներին սեղանի շուրջ հաւաքուած, խինդ ու ուրախութեան մէջ, կեանքի բարիքները ճաշակելիս: Իր բոլոր բնկերուհիները վաղուց ամուսնացել էին, տան ու զաւակի տէր եղել, մինչ ինքը դեռ շարունակում է իր մենաւոր գոյութիւնը՝ յարկարամնից գործատեղի, գործատեղուց յարկարածին, ամէն օր, տարին սասնեղիւ ածիս:

Օրիորդ Անթառամը պտտառաքաղով կորստեց տապալած ձուկը, մի քանի պատառ կերաւ, ապա մնացեալը թողեց պնակում: Քաշած բանջարեղէնը աւելի ախորժալի էր: Սուրճից յետոյ նա մի դլանիկ վառեց եւ դուրս ելաւ պատշգամբ: Դիմացում անհասարար տանիքների աստիճաններն էին տարածուած մինչեւ Ուսլթ Ուիթմընի անուան այգին, որից այն կողմ փութում էր ԶէՓրբոսնի համայնապատկերը՝ նոր կէտկիտուող լոյսերի ծովում: Նրան մի ունեւուն արտոմութիւն էին պատճառում կտուրների վրայ ցցուած պատկերասփուռի ընդունիչ ձողերը, որոնք կարծես մետաղեայ խաչելութիւնների անտառ լինէին: Եթէրը լեցուն է պատգամներով, մտածեց նա: Տեսնես, ընդունիչ այս ձողերը ի՞նչ պատգամներ են բերում քառակուսի յարկերի տակ հաւաքուած մարդկանց: Նրան թուում էր, թէ հինգերորդ յարկի իր սենեակը որեւէ յարակցութիւն չունի քաղաքի մնացեալ մասի հետ, որի բիւրաւոր տներում կեանքը առաջ է դնում իր ալլազան սէրերով ու կրքերով, իր բազմերանգ երազներով ու ցաւերով: Ինչն'ր չէր օտայ, որ ինքն էլ մասնակից լինէր այդ ընդհանուր օտորեայ սոնահանդէսին: Զայնասփուռից հասնող պարային աշխոյժ կշռոյթները աւելի սրեցին նրա ներաշխարհի լարերը: Պազ զգաց: Գրկեց թւերը եւ ակամայ երեւաց իր կանգնած տեղում: Մեղմեց ընթերցանքը եւ տարիների մոխրների տակ աշխատեց մարել ներքին կրակը, որը մերթ ընդ մերթ արգանդից տարածուելով սպառնում էր վնասել նրա հո-

դու թեւեւրը։ Ու ինչպէս միշտ, դիմացում, հորիզոնի վրայ, նրան պատկերացաւ Մարգարէ՝ ինչպէս աւարտական գասարանի լուսանկար՝ զլուստ արտայայտութեամբ։ Տարիներ էին անցել։ Կորէական պատերազմը զրեթէ մոռացուել էր։ Ռազմադաշտում ընկածները դարձել էին յիշատակ։ Աշխարհը նոր արհաւիրքների բովից էր անցնում։ Օրիորդ Անթառամի մօտ մնացել էր իր միակ սիրոյ յուշը որպէս անփոփոխ լուսանկար։ Կառչել էր վաղեմի այդ պատկերին եւ ընդարձացած քայլում տարիների եղերքից։ խոնար քամին ծեծում էր նրա գէճեր։ Սարսուռ անցաւ նրա մարմնով։ Վերադարձաւ սենեակ, կողպեց պատշգամբի դուռը, փակեց վարագոյրները եւ սկսեց հաւաքել ու լուսնալ ամսները։

Օրիորդ Անթառամի յարկարածինը բաղկացած էր միջակ մեծութեամբ մի սենեակից, հաշարանից ու քաղանիք-լուսացարանից՝ գլխադիր է տառի ձևով դասոււորուած։ Սենեակի աջ անկիւնում, պատուհանի մօտ զետեղուած ծալովի բազմոցը ծառայում էր որպէս անկողին։ Ամէնուր նկատելի էր ճաշակ, խնամք ու մաքրութիւն։ Շուեզական արտադրութեան պարզ ոճի կահույքը եւ երկնադոյն դորզը թերեւս օտանութիւն պարզելէին ընդհանուր մըթնութիւն, եթէ չլիճէին շորս խոշոր դրապարակները՝ ծանրաբեռնուած գրքերով, երկապնակներով եւ բազմապիսի արձանիկներով, որոնց մէջ իշխում էր Ռոդէնի «Մտածողը» քանդակի համեմատ վերարտադրութիւնը։ Ոչ մի աւելորդ զոյգ։ Ամէն ինչ գտնուած էր կիրառականի ու զեղարուեստականի արանքում։ Մի փոքր լուսաւոր մենաստան, որի անդորրութեան էր ապաւինել նա։

Յարկարածինը կարգի դնելուց յետոյ, Օրիորդ Անթառամը հանուեց, լողանք ընդունեց, ապա մի նամակ գրեց Նիւ Եորք՝ մօրը եւ կրտսեր քրոջը, համբոյրներ ուղարկելով վերջինս զոյգ գաւազներին։ Յետոյ մօտեցաւ նոր ստացուած գրքերին, ընտրեց Բէյրութում լոյս տեսած «Ամիրջական գրականութիւն» հատորը եւ նախքան ընթերցանութեան անցնելը, երգամեքենայի վրայ դրեց Յովհաննէս Բաղդակեանի վերջին ձայնագրակը եւ խորատուրուեց բաղկաթոռի մէջ։

Երգիչը նրան խօսում էր սիրոյ ու կարօտի մասին, ուրախ ու տրտմած օրերի մասին եւ լալ վարդերի ու դմբուխ զաշտերի մասին, որոնց կարօտից ալուում է պանդուխտի սիրաբը։ Զայնը հոռում էր թաւ թաւիչ պէս, ջերմացնում միջոցը եւ ջրվէժի վերածուած՝ իջնում նրա արտին, քարուքանդ անելով այնտեղ կուտակուած ամբարտակները։ Ի զուր էր փորձում կենտրոնանալ էլի վրայ։ Տողերը հեզուկանում էին, գաղափարները ցիր ու ցան գառնում եւ ծորում, իրարամերժ պատկերների միջից զոյանում էր անծանօթ մի բլուր եւ բլուրի լանջին անշունչ մի գինուոր՝ անխուփ աչքերը օտար երկնքին յառած։ Իրերը մշուշոտում էին եւ անձեւ երեւոյթների միջից այս անգամ դիմացի պատի վրայ բարձրանում էր Մարգարի խոնացած լուսանկարը՝ յաւիտենօրէն երիտասարդ ու խորեայօճը։ Նա կծկուեց հողմատարի նրման եւ դուրսը յենակին թեքած՝ լուռ արտասուեց։

Երգը կտրուել էր։ Երգամեքենայի ասեղը սկաւառակի բութ կենտրոնին հասած յիշելով՝ մեքենակտն միապաղաղ աղմուկ էր հանում՝ է՛լ աւելի ցցուն դարձնելով վաղանցիկ անուրջին յաջորդած պարապը։

Մինչեւ ուշ գիշեր կարդաց, տառապեց, սուրճ պատրաստեց, կրկին կարդաց, վարագոյրի յետեւից գիշերը դիտեց, մի գլանիկ վառեց, վերջին լուրերը ունկնդրեց եւ երբեմն կարմիր բարձիկը զրկած օրօրուեց՝ ինչպէս ձմեռանային մերկացած մի նոճի։ Սկզբնական շրջանում, մենութիւնը անտա-

նելի էր: Բարձրացնում էր ժայնացրի երաժշտութեան ծաւալը եւ աղմուկի մէջ փորձում ցրել էր միմեանց հրձուկող մաքերը: Երբեմն, յատկապէս զարնան իրիկուններին, սենեակի պատերը սկսում էին ճնշել նրա հոգին: Հաւածուող եղնիկի պէս իջնում էր սանդուխներից եւ ժամեր շարունակ անընդատակ քայլում փողոցներում եւ կամ էլ ժառանգյոք գրասանդակ մեկուսի նրատարանի վրայ դաժնում: Սպասում դիւրեւանջ ծերանալուն: Հետզհետէ վարժուեց մեծակութեան: Նոյնիսկ ընտելացաւ իրերին ու առարկաներին: Իսկ ամէնից շատ՝ իր հետ, իր մարմնի նորազիւտ մեւերի եւ իր աստիճանաբար քարացող սովորոյթների հետ: Հիմա ասորեան քառակուսի ութմ էր ստացել: Քաղաքապետարանի վիթխարի ժամացոյցի պատուանդանի վրայ ամէնամեայ պարող պուպրիկներէ պէս ամէն շաբթում, ամէն քայլ ու արտայայտութիւն իրենց պարբերական հոլովոյթի մէջ էին մտել: Մի տեսակ լուս գոյակցութիւն:

Օրիորդ Անթառամը մարեց լոյսերը եւ անկողին մտաւ:

Հաճելի էր թարմ սաւանի զովացնող հպումը: Վերմակը զորովազուրթ թեւի պէս պարուրել էր նրա յոյնած մարմինը: Աճրողը հասակով տարածուեց ներքնակի վրայ եւ փակեց աչքերը: Ու մինչ պաղը թմբիւրը ծանրացաւ նրա շնչին, միտքը աստիճանաբար սկսեց պայծառանալ, նախ որպէս վայրկեանական ցոլացումներ, ապա աւելի որոշ ու տեւական քանդակներ: «Շո՛ւն իմ, կորստած իմ ձեռագիր, սրտիս ամբողջ քափը, արեանս ամբողջ եռուզեւը իր մէջ ամփոփած կախարդական թուղթ՝ շո՛ւն իմ, կորստած իմ ձեռագիր»։ Այո՛, Հիւսիւթին ու Հլեֆաուսի հաշուեցոյցները վաղը կ'աւարտի ու կ'անցնի Արեգոսա: Եթէ այդ Մարտինը մի քիչ արագ աշխատի, միասին կը կարողանան հարաւարեւմտեան շրջանի հաշիւը փակել մինչեւ Նոյնեմբեր 15: «Երեւոյթի, կիսա-ամպամած օր, անձրեւի հաւամակամութիւնը՝ քամի քաղաքի, ցերեւապարտ»։ 40ից 45 աստիճան, կէսօրից յետոյ հիւսիս-արեւելեան քամի՝ ուժգնութիւնը...» Ինչ լաւ, որ ժամանակին անձրեւային վերարկուն բերեց արդուկարանից: Նոր կրկնակոշիկների պէտք ունի: Նա փոխեց իր գիրքը: Այլ թեւը ընկաւ երեսին: Օճառի բուրմունքը նրան յիշեցրեց շաբաթօրեայ հայկական դպրոցը, Արամիկին ու Արամիկի վարդաւոտ այտերը: Ջանասէր չէ, բայց խելօք է Արամիկը: Անպատճառ տանը հայերէն են խօսում: Եթէ քուրը ընտանիքներում էլ հայերէն խօսեն, ինքը հարկադրուած չի լինի անգլերէնին ապաւինելու: «Այի մը հողի անունն էր սուրբ, գոր իմէ երբե՛ք իր աչքերով չէր տեսած»։ Ի՛ր աչքերով: Ի՛մ աչքերով: Քո՛ւ աչքերով: Արքա՛ն անուշիկ քայիկներ կան աշխարհում: Սակայն ե՛րբ պիտի ունենայ իր սեփական բալիկը, իր արեան, իր շնչի ու իր մարմնի բեկորը, որը կառչի իր կրծքին ու իր փափուկ թաթիկներով ստինքի պտուկը որոնի: Օրիորդ Անթառամը սկսեց քննարկել իր յուրթի ծծերին, որոնք այդ պահին ուռնացել եւ ուսուցում էին պայթել ներքին հասուն խոռվից: Ափերով սեցմեց կարծրացած գնտերը կարծես սփոփելու համար նրանց որբութիւնը եւ յանկարծ սկսեց հեկեկալ, անզուսպ, զրեթէ ջղաղար: Գլուխը թաղեց բարձի մէջ եւ երկար արտասուեց: Հետզհետէ մարեց նրա յուղքը եւ մի տարտած անկորրութիւն իր մէջ առաւ նրա ողջ էութիւնը: «Այի մը հողի անունն էր սուրբ»։ Բանաստեղծի խօսքը ցատկոտում էր նրա մտապատկերի անվերջ պատարտի վրայ, երբեմն դառնում ճիշդ, մերթ ծառանում որպէս մի համահունչ, սակայն միշտ վերադառնում իր ակունքին, որ իր սիրան էր, իր անհանգրուան կեանքի ցաւը: Ժամանակը սահում էր անսանձ, տիեզերքը տարածում էր սկզբնական գուպարի թափից եւ երկրպագնի ամէն մի պտոյն-

տի հետ ինքը հեռանում էր, յետ էր մնում համընդհանուր շարժումից: Աշխարհը մութ տուստություն յառած՝ նա բացայայտորեն զգում էր իր ծերացումը, իր անգարձ երթը դէպի գերեզման եւ չապրում կեանքի առեւթի պարագը: Ահարեկ գուրս ելաւ անկողնուց, լոյսերը վառեց եւ կանգնեց սենեակի մէջտեղում: Նա հաղիւ էր շնչում: Հալածական շորս կողմը նայեց եւ վեհերոտ հայեացքը ընկաւ անկողնու վրայ, որը անողոք բազինի պէս զոհ էր պահանջում, կիրք ու արիւն ու կրակ: Անթառամը ատեց իր անկողինը:

Ջէֆրերոնում բոլորը նրան Օրիորդ Անթառամ էին ասում: Առանց Օրիորդի Անթառամը անկատար էր: Անգամ ոչ-հայերը այդպէս էին անւանում նրան, կարծելով թէ Օրիորդը առաջին տնունն է, իսկ Անթառամը՝ ազգանունը: Մի որոշ ժամանակ նա աշխատել էր բացատրել մարդկանց, թէ իր մականունը Աստուածատուրեանն է, սակայն նրա բոլոր ջանքերը ի գերեւ էին ելել, երբ ծննդին փուշի պէս ծակելով տմերկացիների լեզուն՝ արտասովոր դժուարութիւնների էր մատնել նրանց: Մի քանի հերոսական ճիւղերից յետոյ բոլորն էլ վերադարձել էին Օրիորդ Անթառամին: Յետոյ Օրիորդ Անթառամը ինչ-որ կատարելութիւն, այսպէս ասած՝ վերջնական նութիւն էր պարունակում իր մէջ: Կարծես նա միշտ եղել էր, կար ու պիտի մնար: Քաղաքը փոխուել, ընդարձակուել էր: Ջէֆրերոնի հայ համայնքի տարեց անգամներից շատերը գնացել, նորերն էին եկել: Անթառամի ընկերուհիները վաղուց տմուսնացել, զուակնների, նոյնիսկ մի քանիսը թոռան տէր էին եղել: Ամէն ինչ բնական կամ արհեստական ընթացքով փոխուել էր, բացի Օրիորդ Անթառամից: Նա մնացել էր նոյնը, ինչ քանիքեք տարի առաջ իր հետ Նիւ Եորքից բերել էր Ջէֆրերոն: Այսինքն՝ նոյն օրիորդութիւնը, նոյն ինքնամփոփ բնութարանը եւ նոյն հագուստները:

Օրիորդ Անթառամը իրականում մի շարժուն հաստատութիւն էր: Քանի նա կար, գիտէիր, որ քաղաքը եւ քաղաքի հետ հայ համայնքը բնականոն հունի մէջ է: Քանի նա կար, փտահ էիր, որ Թինիքս փոխադրական ընկերութիւնը եւ ընկերութեան հետ քաղաքի տեւտրա-արդիւնաբերական կեանքը առողջ հիմքերի վրայ է: Եւ քանի նա կար, համոզուած էիր, որ Ջէֆրերոնի Հայոց Ծարաթօրեայ դպրոցը եւ դպրոցի հետ հայ մատաղ սերնդի հայեցի դաստիարակութեան գործը ապահով ձեռքում է: Այդպէս էր Օրիորդ Անթառամը եւ դեռ աւելին: Եթէ համայնքը ունէր իր ընկերային խաւերն ու հասարակական մասնարաժանումները, Օրիորդ Անթառամը իրենից ներկայացնում էր իւրաքանչիւր մի դասակարգ: Պատուած աղջիկ: Ուստի՝ տարօրինակ չէր, որ շար լեզուները հազար ու մի զուարճութասութիւններ էին հիւսել նրա լուրջ, նրա մարմնական յամառ թարմութիւնը ինչ-ինչ անպատմելի երեւոյթների վերադրելով: Իսկ նրա անունը հոմանիշ էր այն բոլորի, որից սարսափում էին հասունացած աղջիկների տէր մայրերը:

— Վարսիկ, եսվրում, սանկ քիչ մը աչքիդ բաց պահէ, որ երկրորդ Օրիորդ Անթառամ չըլլաս:

— Ծօ, Սրբուհի, ի՞նչ ես ցերեկ-գիշեր տունը նստեր: Զրակ՝ս թէ միտքիդ դրած ես Օրիորդ Անթառամ ըլլալ:

— Աղջիկ, ատ ի՞նչ երես չինած ես: Շիտակ Օրիորդ Անթառամը կը յիշեցնես:

Այս քուրորդ հանգերձ, սխալ կը լինէր ասել, թէ Օրիորդ Անթառամը զերծ էր կանաչիական հրապոյրներէր: Եթէ մի քիչ իր վրայ-գլխին ուշադրութիւն դարձնէր եւ հրաժարուէր իր գորչ ու տափակ հաղուստներէր, կը տեսնէիք, որ նա ո՛չ միայն ներկայանալի, այլեւ բարեկազմ կին է՝ միջոհաւոր, թուի ու կրճեղ: Յետոյ կար նրա կոնքերի իւրովի ծփանքը, որը աշխոյժ կ'ընթէր ստանում, երբ նա արագացնում էր իր քայլերը: Այդ յաւաքաւոր կուրտութիւնները կարծես որեւէ յարակցութիւն չունէին նրա հետ, նրա մարմնի միւս մասերի հետ, այլ հենց այնպէս պահպանում էին իրենց առանձին գոյութիւնը: Ամենայնպէս անկասկած Օրիորդ Անթառամի մօտ, այդ նրա դէմքն էր: Յատկանշական այն իմաստով, որ մշտապէս մօտայլ էր, ինքնակենտրոն ու գրեթէ յարուած: Դեռ ոչ ոք նրան ժպտալիս չէր տեսել: Սակայն այդ ընդհանուր մօտայլութեան մէջ առկայ էր դիմագծերի մշակութաւորութիւն, որն արտայայտում էր նրա ներքին կարգապահութիւնը, եթէ չասենք աղանուծութիւնը: Աւելի շուտ՝ նա նման էր կուսակց-վարժարանի խտրաբարոյ մի տեսչուհու, որի համար հոգեկան կրթութիւնը առաջնահերթ կարեւորութիւն է ներկայացնում:

Օրիորդ Անթառամի կեանքը դառնում էր երեք գլխաւոր բեւեռների շուրջ: Տուն: Գործաւոյր: Դպրոց: Իր յարկարաժինը իր անտիկ բերդն էր, իր մենաւոր ապրումների մեհենը: Եւ որչափ նա անտարբեր էր իր արտաքինի նկատմամբ, նոյնքան բծախնդիր էր իր սենեակի հանգէպ: Այստեղ նա կերտել էր իր ուրոյն միջավայր՝ զուրդուրալով ամէն մի կայքի ու առարկայի վրայ: Այդ սենեակ չէ, այլ մի ապաստանարան, ուր նա պարզել էր իր անկախութեան դրօշը: Այստեղ կարում էր արտաքին աշխարհը եւ սկըսում էր իրական կեանքը՝ լի վերյուշերով, անցեալի վերապրումներով ու նորանոր տուայտանքներով: Ինքն էր ընտրել իր կեանքի ընթացքը եւ լուռ համակերպուել էր իրականութեանը:

Ամէն առաւօտ, ժամը ճիշդ եօթին, Օրիորդ Անթառամը բարձրանում էր համար 36 հանրակառքը, հասնում մինչեւ Գրանթ պողոտայ, ապա փոխելով հանրակառքը, կանգ առնում Ֆինիքս փոխադրական ընկերութեան ծանրաբեռնուած շինութիւնից մէկ տնայար հետու: Ժամը ութից քառորդ պակաս, նա արդէն իր գրասենյակն առջեւ էր՝ դասաւորելով հաշուապահական տոմարները եւ պատրաստելով օրուայ բաղմապիսի հաշուեցոյցերը: Ֆինիքս ընկերութիւնը, որը ապրանքափոխադրական մասնաճիւղեր ունէր երկրի զանազան շրջաններում, գտնւում էր քաղաքի արդիւնաբերական մասում: Ամէն օր հարիւրաւոր բեռնատար ինքնաշարժներ ապրանքով ու զանազան մթերքներով բեռնաւորուած՝ շարժւում էին դէպի բազմաթիւ կառուցիւնները, հասնելով մինչեւ Վրմանթ, Ֆլորիդա, Քալիֆորնիա եւ զոյգ Դաքոթաները: Ընկերութեան հարաւորեւմտեան շրջանի տեւաւորական գործառնութիւններէ հաշուապահական բաժանմունքի ամբողջ պատասխանատուութիւնը ընկել էր Օրիորդ Անթառամի ուսերին: Նա ունէր իր սեփական գրասենեակը, որը բաժանում էր իր օգնական Մարլին Ուէյնի հետ՝ Փենսիլվանիայի ապարակներում մեծցած խոշոր, խարտեալ մի աղջիկ, որը Օրիորդ Անթառամի օրինակին հետեւելով ամբողջ օրը գլխարկ կախ աշխատում էր: Օրիորդ Անթառամին ենթակայ էր նաեւ կից գրասենեակը, ուր քարտուղարուհիների մի կայտառ ջոկատ, առաւօտից մինչեւ երեկոյ զանազան մեծութեան հաշուիչ մեքենաների երախն էր նկատում անվերջանալի թիւեր ու թուաբանական տուեալներ՝ մետաղային ազմուկ ցանկով միջոցում: Նոյնն էր տեղի ունենում նաեւ եօթյարկանի շէնքի միւս բաժանմունքներում: Մի վիթխարի փեթակ, ուր

մարդ ու մեքենայ իրար խառնուած՝ շարժում էին Ֆինիքս ընկերութեան հսկայ անիւը։

Ահա հենց այդ անիւի մի տատմից էր կառչել Օրիորդ Անթառամը։

Հաղիւ տասնութ տարեկան մի պարմանուհի՝ նա թողել էր նիւ Եւրօքը ու նիւ Եւրօքի հետ իր ողբերգական սէրը եւ հաստատուել Զէֆրոսոնում։ Աշխատանքը եղել էր սպեղանի։ Հաշուակալական բուժ տոմարների մէջ փորձել էր մոռանալ իրեն ու Մարգարին, որի հետ նշանուելուց մէկ շաբաթ յետոյ պատահել էր անխուսափելին։ Անձրեւային մի առաւօտ, այլոց հետ Մարգարը օդանաւով մեկնել էր արեւմուտք՝ Սան Դիէգօ, աշխտեղից Կորէա ուղևորուելու համար։ Ձորս ամիս յետոյ հասել էր մի դեղին, պաշտօնական հեռապիւր։ Ամբողջ մի երիտասարդ կեանքից մնացել էր մի դեղին, պաշտօնական հեռապիւր։ Միանգամից բացուել էր անյատակ վիճը՝ իր ընդերքի մէջ նույն տալով նրա առաջին սէրը։ Ձէր ընդունել իրականութիւնը։ Նստել էր պատուհանի առջեւ եւ սպասել։ Եւ ամէն անգամ լուսամտից դուրս, շարժանկարային յաճախականութեամբ կրկնուել էր պատկերը՝ միշտ գարնանային թիթեւ անձրեւի տակ նիւ Եւրօքի օդանաւակայանի գորշ վաղջուղու վրայ։

- Մարգար, հոգիս, կը սիրեմ քեզ։
- Կը սիրեմ քեզ, Անթառամ։
- Ամէն օր պիտի գրես։
- Ամէն օր պիտի գրեմ։
- Խոստացի՛ր։
- Կը խոստանամ քեզ միշտ սիրել։
- Ամէ՛ն օր։
- Ամէ՛ն օր, Անթառամ։
- Մի՛նչեւ յաւիտեան։
- Մի՛նչեւ յաւիտեան շատ ուշ կ'ըլլայ։ Մի՛նչեւ վերադարձ։
- Խոստացի՛ր վերադառնալ։
- Կը խոստանամ վերադառնալ, իմ ազուրս, իմ սէրս։
- Մարգար...
- Անթառամ...

Գորշ-կանաչ համազգեստի մէջ մի վերջին անգամ երեւացել էր Մարգարի թուի գլուխը օդանաւի սանդուխների վրայ, արտօւմ, անորոշ ու դրեթէ անհայեացք։ Թող զանգերը այլոց համար զօղանջնէ։ Ինքը կը մտնէ իր հոգու մատուռը, դուռը կը կողպէ եւ այլեւս դուրս չի գոյ։ Ֆինիքս փոխադրական հաստատութիւնը եղել էր ինքնամոռացութեան այդ մատուռը։ Փաստորէն Օրիորդ Անթառամը դարձել էր այդ ընկերութեան անբաժան մի մասունիկը։ Քարտուղարների ու հաշուապահների մի ամբողջ սերունդ էր եկել ու անցել Ֆինիքս ընկերութեան դրասենեակներից ու միջանցքներից։ Գործը ծաւալուել էր։ Շինութեան արտաքին ու ներքին տեսքը մի կերպ արդիականացուել էր։ Նոյնիսկ ջերմաստիճանի բարեփոխման կենտրոնական սարքաւորումով էին օժտուել յարկաբաժինները։ Անփոփոխ էր մնացել միայն Օրիորդ Անթառամը։

Այսօր նա աւելի յոգնած երեւոյթ ունէր։ Աչքերի տակ մուգ շերտեր էին դոյացել։ Սովորականի պէս մաղբրը սուսղնել էր յետ՝ սեւ ժապաւէնի մէջ դսպելով վարսերի խուրձը։ Դէմքի գունատութիւնը աւելի ակնբախ էր դարձրել նրա աչքերի սեւը։ Մի՛նչեւ վիղը օդակած նրա բրդէ սրճագոյն շքերէն կերտականից զատ կոշտած չէր որեւէ այլ զգացում առթելու

չընկալաւ մէջ: Տափակ, գրեթէ անկրունկ կռիւները աւելի պաշտօնակա-
նութիւն էին տալիս նրա քայլումներին: Մինչեւ կէսօր, եւ կարգադրեց թէք-
ստի մտնածներէ հաշիւը, ապա մնացեալ ժամանակը յատկացրեց Արիզո-
նայի հաշուեցոյցերի պատրաստման՝ ապաւինելով Մարլինի օժանդակութեան:
Օրինորդ Անթառամի գրասենեակն էլ իր պէս պարզ էր ու անպաճոյճ: Ամէ-
նուր իշխում էր կարգ ու մաքրութիւն: Անգամ Մարլինը չափաւորել էր իր
երեսի չափումը եւ սկսել էր աւելի պաշտօնողական հագնուել: Օրինորդ Ան-
թառամի մասին խօսում էին ո'չ միայն յարակից գրասենեակներէ քարտու-
ղարուհիները, այլեւ հաստատութեան միւս բաժանմունքներէ աղջիկները:
Հանգստի ժամերին, այսպէս թէ այնպէս՝ նիւթը միշտ էլ դառնում էր նրա
շուրջը:

— Քեզ հետ դրացի կը դամ, որ Օրինորդ Անթառամը իր կեանքում ո'չ
միայն չի սիրահարուել, այլեւ քնաւ չի համբուրուել:

— Սէր ու զգացում մի փնտրէր այդ կնոջ մօտ: Նա ամուսնացել է հաս-
տատութեան հետ:

— Ասում են կուսանոցից են փոխ տուել մեզ, բոլորիս միանձնուհի
պատրաստելու նպատակով:

— Շատ էլ վստահ մի լինի: Այդ սառն մոխիրների տակ դեռ շատ կրակ
կայ: Այդպիսի կազդուրում ծծերի տէրը անկարելի է, որ սիրական չու-
նենայ:

Օրինորդ Անթառամը մի վերջին անգամ ստուգեց հաշուեցոյցերի տըր-
ցակները, համապատասխան ծրարների մէջ տեղաւորեց, ներքին կապի հե-
ռախօսով մի քանի թուական տուեալներ փոխանցեց բիւզջէտային կենտրո-
նական մարմնին եւ անցաւ բազմաթիւ նամակների ստորագրման դօրծին: Աշ-
խատանքային ժամը անցել էր: Պաշտօնէութիւնը մեկնել եւ արտասովոր ան-
դորը էր իջել գրասենեակների վրայ: Օրինորդ Անթառամը մի պահ յիշուեց
իր տթո՞ւ մէջքին եւ աչքերը փակեց: Յոգնել էր: Ու սակայն եւ զգաց, որ
յոգնութիւնը վատաւկած յոգնութիւն չէ, այլ ինչ-որ գնալով խորացող ներ-
քին անպատկանելութեան դիտակցութիւն: Հիմա ամէն ոք իր կեանքի առ-
նահանդէսին է դնացել: Ամէն ոք ջանում է մի կտոր երջանկութիւն, մի պա-
տաւ երազ բռնել: Մինչ ի՞նչքը: Գուցէ ճիշդ են աղջիկները երբ ասում են,
թէ ինքը շարժուն մեքենայի է վերածուել: Մի անհոգի խրատելակ Նորից
նոյն հանրակառքերը, ճամբորդների նոյն ապակենտրոն հայեացքները, նոյն
սանդուխները, նոյն սենեակն ու մենաւոր նոյն անկողինը: Յիշեց գիշերային
իր տաղնայը մահուան դադափարի հետ եւ իր մարմնի վրայ զգաց չափուած
տարիներէ ցուրտը: Նա կուշ եկաւ եւ ափերը միմեանց սեղմած դուպեց իր
ներքին փոթորիկէ պայթիւնը: Երբ Օրինորդ Անթառամը այգերը բացեց, գրա-
սենեակի դրան առջեւ կանգնել էր Ջէյմս Վազնէրը, բաժանմունքի կառավա-
րիչը՝ ծխամորճը ձեռքին:

— Կը ներէք, Օրինորդ Անթառամ, դուրս թակեցի, սակայն պատաս-
խան չստանալով ներս մտայ: Անպատճառ խանդարեցի ձեր հանգիստը: Ան-
շուշտ ներողամիտ կը լինէք:

— Ո՛ր, ո՛ր, խնդրեմ, — ասաց Օրինորդ Անթառամը՝ զգաստանալով իր
նստած գիրքում, — ինչո՞ւ կարող եմ օգտակար լինել ձեզ:

— Թո՛ւլ կը տա՞ք նստեմ:

— Խնդրեմ:

Ջէյմս Վազնէրը տեղաւորուեց գրքակալներին կից բազկաթոռում եւ
վառեց ծխամորճը: Նա միջին տարիքի, բարձրահասակ մի մարդ էր: Մուգ

կապոյտ զդիտարկ մէջ աչքի էին խփում նրա մոխրադոյն փողկապն ու խնամքով յարգարուած մոխրադոյնի փոխուող մազերը :

— Գիտեմ անշնորհքութիւն է արածս, — ասաց Ջէյմս Վազնէրը, — այսպէս անակնկալի բերելով ձեզ : Սակայն աւելի լաւ է ուշ քան երբեք :

— Ձեռն հասկանում ձեզ :

— Պարզապէս եկել եմ խնդրելու, որ եթէ այլ ժամադրութիւն չուենէք, բարի լինէք այս գիշեր ինձ հետ միասին ընթրելու :

Յանկարծ սառույցէ դետեր իջան եւ իրենց մէջ կազապարեցին Օրիորդ Անթառամին : Հայեացքը կարծրացաւ : Նրա աչքերում ապակի նստեց : Նա գիտէր, որ ընդհանուր կառավարիչը ամուրի է, լուրջ ու պատուական մէկը, սակայն ի՞նչ յարակցութիւն կարող է ունենալ իր հետ, նոյնիսկ մէկ գիշերւայ համար, երբ իր հոգին յաւերժ չաղկապուած է այն միւս հեռուորի հետ : Եւ յետոյ ինչո՞ւ սկիզբը դնել մի յարաբերութեան, երբ ինքը վաղուց դոցել է յարաբերութիւնների բոլոր դռները :

— Ինչո՞ւ ինձ հետ :

— Որովհետեւ համարում եմ ձեզ, — պատասխանեց Ջէյմս Վազնէրը :

— Բայց ես երբեք նման հրաւերներ չեմ ընդունում :

— Գիտեմ, — ասաց Ջէյմս Վազնէրը, այս անգամ լուրջ ու թախծոտ :

Այս առաջին անգամ չէր, որ Ջէյմս Վազնէրը փորձում էր մօտենալ օրիորդ Անթառամին : Ընկերութեան նկատմամբ ցուցաբերած տարիների հաստատմութիւնից առաւել նրան զրաւել էին Օրիորդ Անթառամի կուռ նկարագիրն ու բարոյական անշնչ կեցուածքը : Ամէն առիթով, ճաշաւարահում թէ միջանցքներում աշխատում էր հաղորդակցութեան մի շաւիղ ստեղծել իրենց միջեւ, սակայն ի զուր : Օրիորդ Անթառամը կա՛մ չէր զգում այդ եւ կա՛մ էլ մէկգի էր հրում :

— Ծնորհակալ եմ ձեր հրաւերի համար : Սակայն ցաւում եմ, որ չպիտի կարողանամ ընդունել :

— Ինչո՞ւ : Այլ ժամադրութիւն ունէ՞ք :

— Ո՛չ, — չոր պատասխանեց Օրիորդ Անթառամը :

— Հապա ինչո՞ւ :

— Ձեզ ասացի արդէն, որ նման հրաւերներ չեմ ընդունում :

— Սակայն վստահեցնում եմ ձեզ, Օրիորդ Անթառամ, որ ձեր նկատմամբ միմիայն յարգալից զգացմունքներ եմ տածում, — ծխախոտն քառերը ծանր-ծանր արտասանեց Ջէյմս Վազնէրը :

— Գիտեմ : Ծնորհակալ եմ, սակայն ցաւում եմ :

Պաշտօնը այնքան վերջնական էին, որ պատուարի պէս եկան ու շարունակեցին նրանց միջեւ բնկած միջոցում : Բոպէն թանձրացաւ ու լուռ թեան մատնեց նրանց : Երկու կողմն էլ պարտուած՝ քաշուեց իր խրամաւոր : Ջէյմս Վազնէրը հանդարտ բարձրացաւ, մի պահ շարժուեց դէպի դուռը, ապա դարձաւ ու խօսեց՝ ձայնում ցաւ ու կարեկցութիւն :

— Ե՛րբ էք կորցրել ձեր ամուսնուն :

— Ես բնաւ չեմ ամուսնացել :

— Ե՛րբ էք կորցրել ձեր սիրածին, — հետապնդեց Ջէյմս Վազնէրը :

— Տարիներ, շատ տարիներ առաջ : Կորէյայում :

— Պարզապէս ցաւում եմ : Ես էլ եմ կորցրել իմ սիրածին, կնոջս, սրտնից երեք տարի առաջ : Հասկանում եմ ձեզ : Ներէ՛ք, որ անգիտակցաբար վըշտացրի ձեզ : Բարի գիշեր :

— Սպասեցէ՛ք, — թախանձեց Օրիորդ Անթառամը ոտքի կենալով, — դուք ինձ չվշտացրիք։ Ընդհակառակն, զգացուած եմ ձեր ուշադրութեան համար։ Յանցաւորը ես եմ, որ կամայ հրաժարուել եմ կեանքից, ժարդկային ընկերութիւնից։

— Ա՛հ, եթէ հրաժարումով հնարաւոր լինէր կորուստը վերականգնել, ես էլ ձեզ պէս այդ ուղին կը բռնէի։ Սակայն կեանքը իր ճանապարհն ունի։ Ես յոյս ունիի, որ մենք կը բարեկամանայինք։

— Մենք այժմ էլ բարեկամներ ենք, — ասաց Օրիորդ Անթառամը, զգալով իր շուռազունումը։

— Ուրեմն, չէ՞ք մերժում հրաւերս։

— Ոչ այսօր։

— Այդ դէպքում՝ վաղը։

— Հինգշաբթի՞ ինչպէս։

— Խնդրում եմ ինձ ժամանակ տալ, — ասաց Օրիորդ Անթառամը, վերագտած լինելով իր նախկին պաշտօնութիւնը։

— Հասկանում եմ ձեզ։ Այդուհանդերձ, պիտի ուղարկեմ։ Արդէն անքաղաքավարութիւն էր իմ կողմից ձեզ այսպէս անակնկալի բերելը։ Ներողամիտ եղէ՛ք։

— Ընդհակառակն, — յարեց Օրիորդ Անթառամը, — ես մեծապէս զնահաւասում եմ ձեր անկեղծութիւնը։

— Ուրեմն, տակաւին բարեկամներ ենք։

— Այո՛։

— Ուրախ եմ, որ բարեկամներ պիտի մնանք։

— Ծնորդակալ եմ ձեր անկեղծութեան համար, — պատասխանեց Օրիորդ Անթառամը, այս անգամ ինքնաբերաբար։

— Յետաւորութիւն, Օրիորդ Անթառամ։

— Բարի գիշեր։

Ձէյմա Վազնէրի մեկնումից յետոյ մի որոշ ժամանակ տեղում կանգնած մնաց Օրիորդ Անթառամը՝ հայեացքը դրան։ Միջոցում տակաւին կար ծիւղորձի ծուխի բուրմունքը։ Տարօրինակ բան։ Ինչպէ՞ս է եղել, որ մինչ այժմ չէր նկատել նրա պղծապաշտն առնական դէմքը՝ տառապանքի երկու խոշոր դծերով ակօսուած։ Հիմա, որ նա զնացել էր, նոր միայն զգաց նրա ներկայութիւնը։ Վերախ եմ, որ բարեկամներ պիտի մնանք։ Նրա ձայնը հանդարտ գետի պէս հոսում էր դրասենեակում, երբեմն հասնելով նրա ներաշխարհի դռներին։ Վե՞ս էլ եմ կորցրել իմ սիրածինը։ Օրիորդ Անթառամը վերստին կղզիացաւ իր աթոռում եւ աչքերը յառեց առաստաղից իջած լուսամտիկին։ Նա յիշեց Ձէյմա Վազնէրին։ Անցեալի տապալակից մէկիկ-մէկիկ հանեց աուրեայ աննշան երեւոյթներ եւ շարեց իր մտապատկերի պատաստի վրայ։ Երբեմնի անկարելու հանդիպումներ, պատահական խօսակցութիւններ հետզհետէ սկսեցին նոր իմաստ ստանալ։ Վերովհետեւ, համակրում եմ ձեզ, Գրուիք կրկին թեքեց աթոռի յենակին։ Դժուարանում էր շնչել։ Դրան եւ իր միջեւ կուտակուել էին տարիները։ Անյրապար լեցուել էր այնքան մեղաւոր գիշերներով, որ այլեւս վարժուել էր խաւարին։ Եթէ ցանկանար անգամ, անհնար էր վերադարձը։ Յետոյ առարկայականից դատ կար նաեւ ներքին սովորոյթը, ինքնակենցաղի իւրովի կշռոյթը, որը մի կերպ տանելի էր դարձել։ Օրիորդ Անթառամը վախենում էր օտար, անծանօթ ջրերից։

✱

Օրինորդ Անթառամի կեանքը բնթանում էր իր սովորական եռանկիւնով:

Գործատեղիում Զէյմս Վաղնէրը ամէն առիթից օգտուելով, թէկուզ մի քանի րոպէով, այցելում էր նրա դրսեւորական եւ աշխատում առօրեայ գործի ընթացքից դուրս մտերմութեան մի քանի կամընկեր հաստատել իր եւ նրա միջեւ: Օրինորդ Անթառամը իր դիրքերում անդրդուելի մնալով հանդերձ, ներքուստ դուրս էր իրերի այս պարզացումից: Կարծես իրեն չէր վերաբերում: Կարծես ինքը հոլովոյթից դուրս նստած գիտում էր այն միւս Անթառամին, որին վաղուց մոռացել էր: Ընկերութեան ընդարձակ ճաշարանի անկիւնում մի քանի անգամ նրան միացել էր Զէյմս Վաղնէրը: Միասին ճաշել էին, խօսել առօրեայ նիւթերի շուրջ, սակայն բնագիմար կանգ առել անհատական զգացմունքների դարպասի առջեւ: Միշտ առկա էր տարածութիւնը: Օրինորդ Անթառամը նրա հետզհետէ խորացող հայացքների շնորքով ընկալելով հանդերձ, զգացել էր ստոյգակոյտի ներկայութիւնը: Եւ ո՛րքան վեր էր ցցուել պատնէշը, ա՛յնքան նրա մօտ տարածուել էր հետաքրքրութիւնը հանդէպ Զէյմս Վաղնէրը: Առաւել: Հանդէպ ինքը, իր եսը, ներքին Անթառամը: Հիմա նա նոյնիսկ անտարբեր զոհունակութեամբ էր ընդունում ճաշարարի ամէն կողմից իր վրայ թափուող նայուածքների տարափը: Նա դիտէր, որ շատերը խօսում էին: Նա գիտէր, որ իր տարիքի կէսը ունեցող շատ աղջիկներ մէկ վայրկեան անդամ չէին տատանուի Զէյմս Վաղնէրի մտերմութիւնը շահելու: Մի անգամ, նախաճաշի ժամանակ, երբ նա մի զաւթ սուրճի մէջ իր խոհերի ծայրն էր որոնում, զգաց իր ձեռքի վրայ Զէյմս Վաղնէրի փոխ ծանրութիւնը: Ուզեց յետ քաշել ձեռքը: Ձկարողացաւ: Իրենից անկախ՝ փոխ մնաց միւսի փոստ, նախ որպէս կիզիչ ներկայութիւն, ապա որպէս մտերմ անմիջական հազարակցութիւն: Գունատուեց Օրինորդ Անթառամը, գլուխը վեր բարձրացրեց եւ խոշոր, թախծոտ աչքերով պեղեց դիմացիների աչքերը: Ձեռքերը վերստին կղզիացան:

— Ես կ'ուզէի ո՛չ միայն կիսել ձեր մտքերը, այլեւ մասնակից լինել ձեր կեանքին, — ասաց Զէյմս Վաղնէրը այնպիսի հանդարտ ու ուղղակի շեշտով, որ նրա խօսքերը մի պահ անհանգրուան կախուած մնացին միջոցում:

— Ա՛հ, իմ կեանքը, — քաջապանշեց Օրինորդ Անթառամը:

— Ես ուզում եմ իմ կեանքը կապել ձեր կեանքին:

— Բայց ինչո՞ւ, — սարսափահար նահանջեց Օրինորդ Անթառամը:

— Որովհետեւ նախ սիրում եմ ձեզ, ապա ուզում եմ ընտանիք կազմել քանի որ չէ: Կայ նաեւ որդիս՝ 12ամեայ էրիքը, որը մօր խնամքի կարիքն ունի: Ահա այս հերթականութեամբ:

Ահա այս հերթականութեամբ: Հապա թո՞ք հերթականութիւնները: Ինքը հերթականութիւններ ունի՞: Օրինորդ Անթառամը բոունցքը ծնօտին յենած ուշադրութեամբ զննում էր դիմացի գեղեցկադէմ տղամարդուն եւ պարմանում, թէ որչափ քիչ գիտէ նրան: Բաժանուել էր երկուսի: Ծրկու Անթառամները Հրում էին միմեանց: Հին պայքարը նոր թափ էր ստացել: Պարմանունին իր սիրոյ կապոյտ դրօշին էր կառչել, մինչ Օրինորդ Անթառամը ընկել էր տրամաբանութեան բազմազան խորանարդների մէջ եւ ճամբան կորցրել: Եւ տառապում էր:

— Դուք շարունակ անակնկալի էք բերում ինձ, — ասաց Օրինորդ Ան-

թառամը, — ես ձեզ յարգում եմ, խոյնիսկ փնտռում ձեր բարեկամութիւնը: Սակայն խնդրում եմ ինձ ժամանակ տալ:

— Հասկանում եմ ձեզ: Դուք Հայերդ շատ լուրջ էք մօտենում ամուսնութեան: Ասացէ՛ք խնդրեմ, գերմանական ծագում ունենալուս հանգամանքը որեւէ դեր կատարո՞ւմ է ձեր այս վերապահութեան, ինչպէս ասեմ, այս զգուշաւոր որոշման մէջ:

— Ձեր Հայ չլինելու հանգամանքը՝ այս: Գերմանական ծագում ունենալը՝ ոչ, — պատասխանեց Օրիորդ Անթառամը:

Այդ խօսքերը արտասանելուց յետոյ միայն նա զգաց ողջ ճշմարտութիւնը, որը շարունակ իր մէջ էր, իր կեանքի հետ եւ որին սակայն երբեք այսքան ուղղակի դէմ յանգիման չէր կանգնել: Տարիներ առաջ իր ձեռքը խնդրել էին մի քանի ամերիկացիներ: Առանց բացատրութեան մերժել էր ըստ իր: Իսկ Հայ երիտասարդները, ի նկատի ունենալով նրա սիրային ողորդութիւնը՝ խուսափել էին նրա որտե՛ր գիպչելուց: Մնացել էր Օրիորդ Անթառամը իր ներաշխարհի հետ: Գնալով նրա հոգեվիճակը արժատեսչել էր՝ սովորոյթի ու սկզբունքի ցանցեր ցանկելով իր շուրջ: Հիմա երբ նայում էր Ջէյմս Վազնէրի մտքուր, մեաաղային կապոյտ աչքերին, աւելի քան երբեք վստահ էր, որ մարմնական գրաւչութիւնից առաւել տիրական դեր էին կատարում այն մի շարք անշուշտփելի ազդակները, որոնց մարմնացումն էր ինքը՝ Հայի իր իւրայատուկ նկարագիրը:

— Բայց մենք կարող ենք համադրել մեր ազգային ժառանգութիւնները, — հետապնդեց Ջէյմս Վազնէրը, առանց դժոյղ չափով փոխելու իր դէմքի արտայայտութիւնը, — եւ ստեղծելու մի նոր ամբողջութիւն: Արդէն մեր ազգային պահպանողական գծերով մենք շատ մօտ ենք իրար: Ես վստահ եմ, որ մեր ամուսնութիւնը յաջող կը լինի:

— Մենք կը մնանք առանձին: Դուք՝ գերմանացի, իսկ ես՝ Հայ:

— Բայց պատկերացրէ՛ք մեր զուակը, որը թտուած կը լինի գերմանական կարգապահութեամբ եւ հայկական աւանդապաշտութեամբ: Հիմաւի խառնուրդ: Ես աակաւին յոյս ունեմ, որ դուք ինձ չէք մերժի:

Օրիորդ Անթառամը լալիս էր: Ջէյմս Վազնէրը չէր նկատում նրա լացը, որովհետեւ Օրիորդ Անթառամը լալիս էր ներքուստ: Հայեացքը լուսամտից դուրս հեռուններին յառած՝ նա լուռ ողբում էր իր չժաղկած սէրը, իր անհետ ճանապարհների ցաւոտ յուշը եւ իր երէկն ու այսօրը: Յատկապէս այսօրը, երբ իր ներքին ձայնին ականջալուր՝ հարկադրուած էր մերժելու Ջէյմս Վազնէրի սէրը, թէկուզ եւ այդ սիրոյ հիմնական խթանը արմենադերմանական զուակի ծնունդը լինէր: Թէկուզ եւ կեանքը դրուած լինէր Հերթականութիւնների փուլերի վրայ: Ձէ՞ որ հուժկու աղամսարդ էր: Ձէ՞ որ մենաւոր անկողինը այլեւս իրեն չէր հալածի: Նա տեղից բարձրացաւ, ձեռքը Ջէյմս Վազնէրին երկարեց, տխուր ժպտաց եւ ճաշարանի երկայնքը կտրելով ուղղուեց դէպի իր գրասենեակը:

❖

Օրիորդ Անթառամը իր հոգու կիսարաց դուռը փակեց եւ աստիճաններից վար իջաւ փողոց: Եղանակը ցրտել էր: Աչնանային թոյլ արեւը ընկել էր դիմացի իրար ամուր գրկած շինութիւնների վրայ: Մառդոյն բրդէ հագուստների մէջ աւելի անմատչելի էր դարձել նա: Այդպէս լաւ էր: Ինքն էր ու իր չոր, անգոյն սոսնձայնը: Առանց ճիգի դուռն էր վանել Ջէյմս Վազ-

նէրին իր կեանքի երկրից եւ շուրթերը սեղմած՝ վերադարձել սովորութի ընտանի հոլովոյթին։ Անգաղաքավարի շէր եղել։ Պահել էր բարեկամական մակերեսային կապը։ Եւ այդքան միայն։ Անգամ եթէ համաձայնուէր ամուսնանալ, ի՞նչ պիտի առէր։ Ի՞նչ պիտի անէր այդ անծանօթ մարդու հետ։ Հաղորդակցութեան ի՞նչ կապ կարող էր լինել իր եւ նրա միջեւ։ Պիտի մնային խորթ ու օտար։ Ինքը՝ հայ, իսկ նա՝ Աստուած գիտէ ինչ։ Գրեթէ երկու շաբաթ էր անցել իր վերամեկուսացումից եւ արդէն իսկ Ձէյմո Վազնէրի դիմագծերը պղտորուել էին նրա մտապտտկերում։ Պարզապէս չէր կարողանում տեղաւորել նրան իր հոգու սրեւէ անկիւնում։ Օրինորդ Անթառամը առհասարակ չէր յիշում ժամանակը։ Շաբաթներն ու ամիսները միապաղաղ օնցնում էին նրա գլխի վրայով։ Նա չգիտէր տարին։ Շփոթում էր տարիները։ Այս տարին նոյնն էր ինչ անցեալ տարին, ինչ էին նախորդ տարիները։ Կարծես կախուել էր անժամանակ մի կէտից եւ մեքենայան ընդմիջումներով օրօրուամ էր անից զործատեղի եւ հակառակը։ Այդուհանդերձ, Ձէյմո Վազնէրի վաղանցիկ մտերմութիւնը այնքան էլ անհետեւանք չէր եղել։ Աննկատելիօրէն գիտակցել էր իր տարիքը։ Իսկ երբ մի գիշեր կրկին վերադարձել էր Մարգարի լուսանկարին, առաջին անգամ լինելով տեսել էր նրա նորածիլ եւրիտասարդութիւնը եւ սոսկացել։ Օրինորդ Անթառամին թուացել էր, թէ Մարգարը իր որդին է։ Իր հոգու ու արեան արգասիքը։ Ամուր կրծքին էր սեղմել լուսանկարը եւ հեկեկացել որպէս որդեկորոյս մի մայր։ Հինց արդպահին պատուել էր պատրանքը եւ մերկացած պատրանքի հետ հետզհետէ լոնսանք էր դաժան ու անչպար իրականութիւնը։ Ակամայ ամաչել էր։ Ինքը հասուն կին, տակաւին անուրջներ է հիւսում անհետ մեկնած մի պատանու շուրջ։ Գոնէ լուսանկարն էլ ծերանար եւ ակօններով լցուէր այդ ողորկ դէմքը։ Յանցապարտի պէս թաքցրել էր լուսանկարը դրձերի արանքում եւ մէկ անգամ ընդ միշտ գիտակցել, որ Մարգարը սպաննուել է ոսղմազաշտում, որ այլեւս նա չպիտի վերադառնայ։

Օրինորդ Անթառամը թեքուեց դէպի քաղաքամէջ եւ բռնեց Համիթին պողոտան, որը տանում էր դէպի Հայ Մշակութային կեդրոն։ Նա այսօր զգում էր իր քայլերի ծանրութիւնը ու սակայն ներքուստ աւելի թեթեւ էր, դրեթէ անյոյզ։ Հաշուեկէիւ էր ներկայացրել իրեն եւ տակում մնացել էր զէրօ։ Այդ զէրօն իր մէջ արտացոլում էր հեռաւոր ու մօտաւոր յուշերի պատառիկներ, որոնք սակայն այլեւս զերծ էին լուռ ցաւերից ու դորշ դեզերումներից։ Մնացել էր պարապ անօթը։ «Շա՛ւմ իմ, կորսուած իմ ձեռնագիր»։ Ձէյր յիշում, որտեղ է կարգացել։ Գրագէտի խօսքը ցատկոտում էր նրա մտքում, ինքնաբերաբար, ինչպէս երգի անմերթապատուելի մի բեկոր։ Օրինորդ Անթառամը աչքերը սալալատակից վեր բարձրացրեց եւ տեսաւ աշնանային առաւօտը։ Մառերը տերեւթափ էին եղել։ Կային ծառեր, որոնք յամուում էին մերկանալ իրենց դեզնարոստ տերեւներից։ Շաբաթ առաւօտ էր եւ քաղաքը հանգստանում էր իր խելագար հեւքից։ Հիմա արեւը լիզում էր նրա դէմքը։ Հաճելի էր արեւի դաղը։ Մայթիկի վրայ ճեմում էին այլ տնցորդներ։ Օրինորդ Անթառամը այլեւս չէր լսում իր սեփական ոտնաձայնը։ Դիմացի դրամատուներ յունական տաճարի էր նմանում։ Մի այլանդակ մեքենայ, իր խողանակային գլանները տարածած՝ կուլ էր տալիս փողոցի եղբերում կուտակուած տերեւները։ Նա ուզում էր անվերջ քայլել առաւօտի միջին։

Դպրոցում Օրինորդ Անթառամը իր հարապատ տարերքի մէջ էր։

Դժուար է պատկերացնել Ձէֆրըսոնի «Մաշտոց»ի տնուտն Շաբաթօր-

եայ Հայկական զպրոցը առանց Օրինորդ Անթառամի: Նա ո՛չ միայն յայտնակա՛ն ուսուցչուհի էր, այլևս գլխավոր սիւնը: Գպրոցն ունէր երեսուն-քա՛սառուն աշակերտ ու աշակերտուհիներ, որոնց Հայեցի գաստիարակութեանը շնորհիւ էին ութ ուսուցիչներ, եօթ հոգուց կազմուած Կրթական Յանձնախումբն ու քանսլիվեց Հոգինոց Մենդական Խորհուրդը: Այդ բոլորը լաւ: Սակայն փաստն այն էր, որ առանց օժանդակ այդ մարմիններին էլ զպրոցը պիտի յարատեւէր, քանի զեռ պահապան Հրեշտակի պէս նրա գլխին կանգնած էր Օրինորդ Անթառամը:

Հայոց Լեզուի դասին հետեւեց պատմութիւնը: Լուսուէտ դասարանն էին խուժել Հայոց Պատմութեան հսկաները: Արտաւէտ Առաջին: Մեծն Տիգրան: Արտաւազգ Երկրորդ: Տրդատ Երրորդ: Ապա Մովսէս Խորենացի, Մեհրապ Մաշտոց, Սահակ Պարթեւ եւ Թաւադազ բազում ախտաններ, որոնց աշակերտները մղձաւանջ էին պատճառում Տէֆլըսոնում ծնուած Հայ մանուկներին: Երեխաներին ամէնից շատ հմայում էր Վահագնի ծնունդը: Օրինորդ Անթառամը ոչևերութիւնից վարդապետն կտրած՝ մտել էր դիցարարութեան ոլորտները եւ ժողովական դաւազանով ասողէր էր խառնում:

Երկներ երկին, երկներ երկիր,
Երկներ եւ ծովն ծիրանի.
Երկն ի ծովուն ունէր եւ զկարմրիկն եղէգնիկ.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր.
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն վազէր խարանաշ պատանակիկ:
Նա հուր հեր ունէր,
Ասպ քէ բոց ունէր մօրսւո,
Եւ աշկունքն էին արեգակունք:

Օրինորդ Անթառամը բացատրում էր, իսկ երեխաները աւելի սիրում էին նրա ներկայութիւնը, որից մայրութիւն էր բուրում: Կառչում էին նրա փէշերէն, շօշափում նրա ձեռքերն ու մարմինը եւ շարունակ գառնում նրա շուրջ: «Օրինորդ Անթառամ, ես բարի աղայ եղած եմ»: Երբեմն նա առնում էր Արամիկին թիւերի մէջ, կրծքին սեղմում եւ համբուրում նրա կլորիկ թուշերը: Արամիկը մայր շունէր: Օրինորդ Անթառամը շարաթը մի քանի ժամ նրան մայրութիւն էր անում: Արամիկը այդքանով էլ ծաղկում էր: Վեցամեայ պարապմունքները վերջանում էին խմբական երգեցողութեամբ եւ յանկարծ դատարկւում էր զպրոցը: Օրինորդ Անթառամը տակաւին լսում էր մանուկների ճիչն ու զուարթ աղաղակը: Ուրա՛խ անուշիկ են սեւաչեայ Հայ բալիկները: Աշխարհի բոլոր մանուկները: Երանի՛ աշխարհը մի վիթխարի մանկապարտէզ լինէր ու ինքը մանկանար մանուկների մէջ: Քանի՛՝ քանի՛ բալիկներ է հասունացրել, մի կտոր այր-ու-րեն դրել նրանց լեզուի վրայ եւ տակաւին մնացել անմայրացած: Նա գլուխը հակեց լուսամուտին եւ հայեացքը անորոշին յառած՝ հին յոյզերի թելը բռնեց:

Երեկոյեան իրարանցում էր: Հայ Բարեսիրական Միութեան տարեկան ճաշկերոյթն էր: Համայնը հաւաքուել էր Մշակութային Կեդրոնի նոր բակառոյց սրահում եւ հնդկահաւի միտ էր ուտում: Ընդհանրապէս սրահի արամադրութիւնը բարձր էր: Այդ այդպէս էր լինում, երբ ճառախօսներ չէին լինում: Պատուոյ սեղաններից մէկը զբաւել էր մեծահարուստ նպարա՝ վաճառ, իսկ այժմ ինքն իրեն հանդստի կոչած Կիւրեղ Տատուրեանը, որը

իր կնոջ մահից յետոյ թեկնածուի աչքերով էր նայում կանանց՝ չնայած իր առաջացած տարիքին։ Ի շարս այլոց նրա հիւրն էր նսեւ Օրիորդ Անթառամը։ Աթոռը նրա աթոռին քաշած, Պարոն Տատուրեանը նրան բացատրում էր կիսանքի ելեւէջի օրէնքը՝ մերթ ընդ մերթ ալ բթամատով տեղաւորելով իր արհեստական աստամնաշարը։

— Տղաքս, փառք Աստուծոյ, ամէնքն ալ ամուսնացուցեր եմ, թոռների տէր։ Փարայի Հոգւ-մոգս շունիմ։ Կիւլվարդի մահուրնէ ետք տունս մեռելատունի վերածուած է։ Երբեմն ինքնիրենս կ'ըսեմ՝ Ծօ Կիւրեղ, մէյ մը սանկ չորս կողմդ նայէ, ի՞նչ գիտնաս, կրնայ պատահիլ, որ յարմար մէկը զըստնաս...

Օրիորդ Անթառամը դանակով անընդհատ կտրատում էր միւսը եւ իրեն յարմար ձեւացնում, միշտ պահելով իր դէմքի պաշտօն արտայայտութիւնը։ Ձգում էր հետաքրքիր հայեացքների տարափը իր ծոծրակին եւ ստէպստէջ թաշկինակի ծայրով մաքրում իր ճակատի ու այտերի ջրտինքը։ Ինչ-չո՞ւ եկաւ։ Պիտի տունը նստէր ու իր կիսաւարտ գիրքը ընթերցէր։ Դեռ ճաշ-կերոյթը չվերջացած՝ շուրջներէ տաք հոտոնքներ խաշածեւեցին աղմուկով լեցուն սրահում։

— Հաւատալի չի դար։ Կ'ըսեն Կիւրեղ առաջարկած է։

— Օրիորդ Անթառամ գայո՞ւ պատասխանած է։

— Ձտեսած օրերնիս կը տեսնանք։

— Ինծի հարցնես, այդ բոլորը պու խօսքեր են։ Օրիորդ Անթառամ ամուսնանալիք ապրանք չէ։

Այլ պարագաների տակ տաղնապ պիտի ապրէր Օրիորդ Անթառամը։ Այս պիւնը սակայն իր յարկարաժնի պատերի մէջ նա անդորր էր՝ ինչպէս փոթորիկին նախորդող մեռեալ խաղաղութիւնը։ Պառաւութեան գնալով խորացող զիտակցութիւնն էր, թէ յուսաբեկութեան հետզհետէ քարացող վիճակը։ Ձիւրհէր։ Մարգարի մահուան դաղափարի հետ հաշտուելուց յետոյ աւելացան իրօրէն հաշտուել էր նաեւ իր հետ, աշխարհի հետ։ Ներսում դոյաացել էր մաքուր դատարկութիւնը, որը զերծ էր թէ՛ լոյսից եւ թէ՛ ստուերից։ Կարծես անցեալ չի եղել։ Կարծես իր կեանքը վաղուց կարդացուած մի գիրք է, որի միջից հպանցիկ անցել են դէմքեր ու դէպքեր՝ չթողնելով եւ ոչ մի հետք։ Այդ գոյալիճակը նրան պարզեւել էր ազատագրման մի անսովոր զգացում, որից թէ՛ սարսափում էր եւ թէ՛ կամայ ըմբռնում այդ զգացումի տա՛մէն մի կաթիլ։ Այնու չէր խորշում մարդկանցից։ Ինքը որեւէ գործ չունէ մարդկնաց հետ։ Կը մնայ անկախ ու աններաշխարհ՝ ինչպէս մի Ծառ։ Թող ասեն անպտուղ է Ծառը։ Ձէ՞ որ այնու ոչ ոք չի կարող խօցել իր սիրտը։ Եւ ո՞վ ասաց, թէ անպտուղ է Ծառը։

Օրիորդ Անթառամը իրար վրայ բերեց պատուհանի վարագոյրները, վառեց յարկարաժնի բոլոր լոյսերը եւ մեծագիր հայելու առջեւ կանգնելով՝ մէկ առ մէկ հանեց իր հագուստները մինչեւ որ ի սպառ մերկացաւ։ Մի պահ ամաչեց իր իսկ մերկութիւնից եւ ձեռքերով ծածկեց կրծքերն ու արգանդը, ապա վարժուելով իր մերկութեանը, թեւերը կանթեց մէջքին եւ զննեց իր մարմնի ձեւերը։ Իր անփական հայեացքի տակ կարծրացան հայելու մէջ արտացոլուած ստինքները եւ շառագունեց նրա դէմքը։ Երկու հակներ էին կանգնած դէմ դիմաց։ Մէկը պառաւած Օրիորդ Անթառամը, իսկ միւսը բարեկամ ու տոբայարոյց անծանօթուհին։ Եթէ միայն մենք նոյնանայինք, անցաւ նրա մտքով։ Եթէ միայն ես լսէի նրա արեան կանչը։ Յետոյ պտտահեց անակնկալը։ Նրան թուաց, թէ ինքը չգոյ է, որ իրական Անթառամը այն

միւսն է, որը հակառակ իր պարտադրած պայմանականութիւնների, պահպանել է իր անկախութիւնը:

Յաջորդ օրը, Օրինորդ Անթառամը հազաւ իր համեմատաբար ամէնից ճաշակաւոր կապոյտ շրջադէպեր, մազերը խնամքով յարդարեց եւ թեթեւակի շարժելուց յետոյ զնայ եկեղեցի: Առաջին անգամը լինելով մոտ վառեց Մարգարի յիշատակին եւ վերադարձաւ տուն: Գործատեղիում մէկ-երկու օր տեւեց Օրինորդ Անթառամի կերպարանափոխման առթած հետաքրքրութիւնը: Գործակիցները անմիջապէս վարժուեցին նոր Օրինորդ Անթառամին՝ միանգամայն բնական գտնելով նրա հագուստների պարզ նորոգմանութիւնը: Բարձրացել էր նրա հասակը, նորացել պարանոցը, իսկ բերանին կարծես շարունակ նստել էր ժպիտի պէս մի բան: Երբ Զէյմս Վազնէրը ամուսնութեան խնդիրը կտրականապէս դրել էր սեղանին, Օրինորդ Անթառամը առանց աչքերը թարթելու պատասխանել էր.

— Առայժմ ամուսնութեան մասին չեմ մտածում: Երբ նման որոշում կայացնեմ, ապա միայն հայի հետ պիտի ամուսնանամ:

Աննկատօրէն անհոռ վրայ էր հասել եւ Ամանորի տօները մոտենում էին:

Զէֆըրոսի հայոց դպրոցը պատրաստուում էր Նոր Տարուայ հանդիսութիւններին: Մշակութային կեդրոնը փեթակի էր վերածուել: Սրահի մի անկիւնում թատերական փորձ էին անում, ներքեւի սրահում մանուկների կրկնախումբը թուշուկների պէս ճռուողում էր: Յարակից դասարաններում ամանորեան արտասանութիւններ էին սովորում աշակերտները, իսկ վերնաշարից լսում էր հայկական շուրջպարի կշռութաւոր դուփերը: Օրինորդ Անթառամը միւս ուսուցիչների օժանդակութեամբ հանում էր ամէնքին: Երկշաբաթեայ արձակուրդ էր վերցրել եւ իր ամբողջ ժամանակը նուիրել զուարթոցին: Ինքնամոռաց գործարարութեամբ կարգադրութիւններ էր անում, ծրագիր մշակում, փոփոխութիւններ մտցնում երկօրեայ տօնակատարութիւնների յայտարարելի մէջ եւ յաճախ ելարանը բարձրանալով՝ դոյնողոյն ժապաւէններով զարդարում էր կենտրոնական սրահի պատերը: Աշխատանքը թէ նպատակաւորացութիւնը արտակարգ թարմութիւն էին պարգեւել նրան: Այն նկատում էին դպրոցի անձնակազմի անդամները եւ մեկուսի հայեացքներ փոխանակում միմեանց:

Օրինորդ Անթառամը իր հարազատ յորձանքի մէջ էր: Համակ կենդանական շարժում էր: Անսպառ եռանդ: Աներեւոյթ մի ձեռք կարծես կայծ էր հազարդել նրա ջղային համակարգի բազմալիցք մարտկոցներին: Հազիւ քսանեօթ-քսանութ տարեկան կնոջ տպաւորութիւն էր թողնում: Գլխի հերքը զսպել էր կարմիր մի թաշկինակով եւ կենտրոնացման պահերին վարի աստամներով խածնում էր վերին շրթունքը: Մոռացել էր Ծինիքս ընկերութիւնն ու իր բեռնատարների կարաւանը: Մոռացել էր Զէյմս Վազնէրին ու իր հերթականութիւնների տեսութիւնը: Անգամ մոռացել էր իր յարկաբաժինն ու այնտեղ կառուցած իր յուշերի մենանը: Կապուել էր կեանքի անմիջական լսութիւն եւ ապրում էր վայրկեանից վայրկեան: Նա դիտէր, որ եթէ կանգ առնէր եւ յետադարձ ազնարկ նետէր, ապա ակամայից պիտի ընկնէր խորխափումների ցանցի մէջ, իսկ այդ ցանցերը առկայ էին իր ներաշխարհի հեռաւոր ներքնազաւառներում: Նա դիտէր նաեւ այդ:

Ձէֆրըրսոնի հայ ընտանիքների հեռախօսային լարերը սկսել էին տա-
քանալ: Գանայք, աշխատանք քան կիտատ թողած՝ մտել էին լսափողների մէջ
եւ չէին կարողանում ընդհանուր մի եզրակացութեան դալ: Խօսակցութեան
նիւթը կրկին Օրիորդ Անթառամն էր: Այն տարբերութեամբ սակայն, որ հի-
մա իրական ու անիրական երեւոյթները այլանդակ տարածք էին ստացել:
Այո՛, տեսնողներ են եղել: Օտարի հետ է ման գալիս: Ասում են միլիոնա-
տէր է: Մի՛ հաւատայ: Ականջիդ յետեւը կը տեսնես, Օրիորդ Անթառամին
տղամարդու հետ շնո տեսնի: Ասում են երիտասարդ տղաներ է տանում իր
սենեակը: Իսկ ի՞նչ կ'ասես, եթէ ասեմ, որ Տատուրեանը նրա անունով դրա-
մատանը հաշիւ է բացել: Տատուրեան չէ, Օնասին էլ եթէ իր նաւերը նրան
նուիրէ՝ Օրիորդ Անթառամը իր կուսութիւնից հրաժարուող չի:

Արդէն երեկոյ էր: Դեռ աշխատանքը շարունակում էր սրահում: Մի
քանի երիտասարդներ ընդառաջելով կրթական Յանձնախումբի կոյնին, երկու
օր էր ինչ ընտել էին բեմահարթակը ընդարձակելու գործին: Սղոցում էին,
կտրում, շափում եւ միմեանց դամում տախտակները: Ոմանք ներկում էին
բեմն ու յարակից պատերը: Աթք կամուրջ ջոկատի առաջնորդն էր, ըստ ե-
րեւոյթին, Նազար Բէկեանը՝ Հայկակից երկու տարի առաջ Ձէֆրըրսոն հա-
տատուած նախկին մի Մուսա Լեռցի՝ մի անտաշ բեկոր լիբան յայտնի չէ ո՛ր
ժառակատորից պոկուած: Նազարը թէեւ իր անելիքը գիտէր, սակայն Օրիորդ
Անթառամի նկատողութիւններից խուսափելու կամ դուշէ նրա ինքնասիրու-
թիւնը շոյլուռ համար ամէն անգամ նրան տեսնելիս խօսակցութիւն էր սկը-
սում:

— Օրիորդ Անթառամ, չէ՞ք խորհիր, որ յաւելեալ երկու յենակնե-
րու պէտք ունի բեմը:

Օրիորդ Անթառամը զննեց բեմը, ապա իր գոզնոցի գրպանի նախա-
պիծը եւ դարձացած բացազանչեց.

— Եթեակ էք, պարոն Բէկեան: Դուք մասնագիտութեամբ հի՞ւսն էք:

— Ոյ, մեքինագէտ:

Օրիորդ Անթառամը երբեք այդպիսի թաւ կուրծք չէր տեսել: Ճերմակ
շապիկի տակից սեւ, գանդուր մազերի ալիքները սպառնում էին հառնել նրա
հաստ, մկանուռ վզին: Նրա աչքերը մի պահ հանդիպեցին Նազարի աչքերին:
Ուղեց իջնեցել թարթիչները, չկարողացաւ: Այդ խոշոր, բարեփպիտ աչքերի
մէջ ինչ-որ թախիծ կար, որը միանգամայն վարակիչ էր: Եփոթուեց եւ տե-
գիտակցաբար առաց. «Տակաւին որչափ բնիկէ կայ», երբ իրականում այլ
մտքեր էին յուզում նրա սիրտը: Բէկեանի կոպիտ դիմագծերը, յատկապէս
ուսեղ կզակն ու լայն, բմբոստ ճակատը հետաքրքրեցին նրան: Յետոյ ոխ-
րեց նրա օտարոտի հայերէնը, որի հնչիւնները կարծես հեռուից լսուող ար-
ձագանգներ լինէին: Լսել էր Բէկեանի համայնանուէր գործունէութեան մա-
սին, սակայն չգիտէր, ով է նա: Ընդհանրապէս Մերձաւոր Արեւելքից եկած-
ները ազգային լիդ ունեն:

— Դուք ամուսնացած էք, — յանկարծ տաաց Օրիորդ Անթառամը,
ինքն էլ չգիտենալով, թէ ինչու: Խօսքը արտաբերելուց յետոյ միայն զգաց
հաճուանացածի բառի պատճառած թէժը: Աւելի չփոթուեց, թեքուեց եւ այն
է՛ տղում էր հեռանալ, երբ լսեց Բէկեանի ձայնը.

— Ոյ, Այնքան թափառած եմ, որ ժամանակ չեմ գտած ամուսնու-
թեան մասին խորհելու:

Այդ գիշեր չկարողացաւ քնել Օրիորդ Անթառամը: Եարունակ նրա աչ-
քի առջեւ էր Բէկեանը՝ մեղահասակից վեր, յաղթանդամ ու թուխ: Բարձ-

բացառւ, լողանք ընդունեց, երկու ասպիրին կուլ տուեց եւ թմբելու փոխարէն աւելի թարմացաւ: Ապաւինեց ընթերցանութեան, սակայն երկար ժամանակ աչքերը նոյն էջին յառած՝ մտովին թափառում էր իր կեանքի արահետներում: Իրականում արահետները կարուել էին: Մնացել էր այսօրը: Օրերորդ Անթառամը վախենում էր յետ նայել: Ներկան աւելի սփոփել էր, գրեթէ անցաւ: Եթէ հարկ լինի, կ'երկարաձգի արձակուրդը: Այլեւս յոգնել էր: Անօրեայ սովորութիւնների նկատմամբ իր ներքին զգոհութիւնը ուրախութիւն պատճառեց նրան: Մի տեսակ թնթեւութիւն: Ուրեմն, կարող եմ այլեւս գործատեղի չգնալ: Սակայն ինքը չափ յիմար աղջիկ է: «Դուք ամուսնացած էք»: Քեզ ո՞վ իրաւունք տուեց այլոց անձնական կեանքի մէջ մտնելու: Հիմա է հասկանում, թէ ինչու Բէկեանի ձեռքերը մէկտեղ են եւ մէքենայի իւղի բիծերով ծածկուած: Նա նկատել էր նաեւ նրա եղունգների տակի սևեր: Յետոյ ի՞նչ: Բնական է, որ աշխատող մարդու ձեռքերը սև լինեն: Այդ բոլորը երկրորդական են: Կարեւորը դպրոցն է ու Ամանորի հանդէսը: Վաղուայ վերջին փորձերից յետոյ պիտի յարգարել բռնը, ապա անցնել յետ-հանդէսի թէյասեղանի ժանրամանութիւններին: Գիշերը չափ է երկարում: Կարծես ժամերը կուպրի պէս իջել են պատուհաններին եւ խեղդել լուսարացը: «Չէ՞ք խորհիր, որ յաւելեալ երկու յենակներու պէտք սևի բռնը»: Օրերորդ Անթառամը բարձի դիրքը փոխեց եւ փորձեց անսահման սպիտակութեան մասին մտածել: Մի տեղ կարդացել էր, որ նման փորձերը նըպաստում են Մորփէսի ժամանմանը: Եւ իրօք, մտային ճերմակութիւնը հետըզհետէ խտացաւ ու դարձաւ առաքատ, որը, չգիտես ինչո՞ւ, վերածուեց շապիկի եւ թառեց Բէկեանի կրծքին: Այժմ նա յառակ տեսնում էր Բէկեանի կորացած մէջքը եւ մազոտ բազուկների պրկումը: Մերթ ընդ մերթ ափով սրբում էր յոնքերի քրտինքը եւ մուրճի հարուածներ իջեցնում դամբին: Անպատճառ քառասուն-քառասունըւնի նշագրեր կը լինին: Ո՞վ գիտէ:

Առաւօտեան վարի սպասեակը մի ծաղկեկոյով բերեց:

— Հաւանաբար սխալ հասցէի է ուղղուած:

— Ո՛ր: Ձերն է: Ստուգեցի անունն ու հասցէն, — ասաց սպասաւորն ու հեռացաւ:

Օրերորդ Անթառամը շփոթահար բացեց ծաղկեկոյովի ծայրին ամրացւած պահարանը: Այցնոտմախ վրայ վարժ ձեռագրով գրուած էր՝

«Յարգելի Օրիւորդ Անթառամ,

Յաճախ մտածում եմ ձեր մասին: Անհամբեր սպասում եմ ձեր վերադարձին: Յայս ունեմ ձեր պատասխանը գրական կը լինի:

Ձերդ՝

Ջէյմս Վ.Ա.Գ.Ե.Ի.

Օրերորդ Անթառամը հագնուեց, իջաւ փողոց եւ հանդիպած ռուսին հանրակարգը նստեց: Պատուհանից դուրս քաղաքը սպիտակել էր: Նրան թուում էր, թէ ինքը անշարժ դաժուած է մի կէտի, մինչ տներն ու խանութները օրընթաց փախում են: Հեռաւոր մի ձեւ, դառնում էր մարդկային մի կերպարանք, ապա հալում տեսողութեան բոլորուն դաշտում: Հանրակարգի մէքենական օրօրը թմբի բերեց նրա աչքերին: Մի պահ փակեց կոպերը եւ դարձացաւ, թէ ո՛րք են զնայել տարիները: Նա պարզապէս զգաց տարի-

ների երթը եւ թեւթափ թռչունի հողեմբարքը տպրեց։ Որչա՛փ եմ ուշացել, անցաւ նրա մտքով, որքա՛ն խարուսիկ ու անվերադարձ է կեանքը։

Երբ հասաւ Հայ Մշակութային Կեդրոն, վերագտաւ իրեն։ Յոյզ ու ապրում տեղի տուեցին զործարար ռիթմին։ Գործ կար կատարելիք։ Հայոց Տունը կրկին շնչում էր, ճշում ու շարժում։ Մի փոքրիկ Հայաստան Ձէ-Փըրսոնի սրտին։ Օրիորդ Անթառամը խուսափում էր Բէկեանի կողմը նայելուց, սակայն ներքուստ զո՛ւ էր, որ նա այնտեղ էր։ Այդ զղացումը նրան խռովեց էր պատճառում։ Խոտովքը թաքցնելու համար նա աւելի շոք ու զործ-նական վերաբերմունք էր ցուցաբերում շրջապատի նկատմամբ։ Իսկ երբ յանկարծ դառնում էր Բէկեանի կողմը, հանդիպում էր նրա հայեացքին՝ աչքե-րը թախծապտուն, ծխացող գլանիկը բերանի անկիւնում։

— Օրիորդ Անթառամ, յենակներն արդէն պատրաստ են, — ասաց Բէկեանը, — ամբողջ բանակ մը կրնայ վրան քալել։

— Այդ ե՛րբ շինեցիք, — զարմացաւ Օրիորդ Անթառամը։

— Դուք հրահանդէք, մենք կ'ընենք, — պատասխանեց Բէկեանը ծիծաղելով։

Կէսօրից յետոյ մեղուանոցը մի քիչ հանդարտեց։ Փորձերը վերջացել էին, շարունակում էր բեմայարդարանքը։ Օրիորդ Անթառամը, իր կապոյտ գոգնոցը հագած՝ կրկին բարձրացել էր ելարան եւ զսինգլոյն ժապաւէնների դէզը ուսին՝ վիթխարի հանգոյցներ էր պատրաստում։ Այլ ուսուցիչներ հանգոյցի ծայրից ժապաւէնը տանում, միացնում էին սրահի կենտրոնում առաւ-տաղից կախուած Բա՛հին՝ ստեղծելով երփներանգ շաւիղներ։ Բեմը աստիճա-նաբար բեմի կերպարանք էր ստանում։ Երբ վարագոյրները կախուէին, այն-պէս մերկ չէր երեւայ նորակերտ բեմահարթակը։ Տակաւին լսում էր սղոցի ու մուճի ձայնը։ Օրիորդ Անթառամին համակել էր անորոշ երջանկութեան լոյսը։ Հայոց Տան պատերի մէջ ապահով էր, ինչպէս մանուկը մօր արգան-դում։ Նրա վարժ մօտների մէջ ժապաւէնները փարթած ծաղկաթերթիկների էին վերածուում։ Վե՛յս ունեւ ձեր պատասխանը դրական կը լինի։ Զբացեց նոյնիսկ ծաղկեկողովի թղթէ ծածկուցը։ Ի՛նչ պիտի ասէք։ Ի՛նչ պիտի անէք այդ անծանօթ մարդու հետ։ Ինքը՝ Հայ, իսկ նա՝ Աստուած գիտէ ինչ։ Պի-տի մնային խորթ ու օտար։ Հաղորդակցութեան ի՛նչ կապ կարող էր լինել իր եւ նրա միջեւ։ Ո՛ւշ է, ուշ։ Ուշացած թռչուն։ Երամները վաղո՛ւց են զնացել։ Մնացել է անխել ջոյնը։ «Ձերդ» Ձէյմս Վազնէրն։ Ո՛ւշ, պարոն Վազնէր, իմ հերթականութիւնների տեսութիւնը վաղուց է խախտուել։ Ո՛ր-տեղ եմ կարդացել։ Մայրերը ծնում են, իսկ զուլում աշխարհը տանում է, տանում։ Մարդարիս էլ տարան։ Իսկ հիմա, դուք գալիս էք ու ասում «Յոյս ունեւ ձեր պատասխանը դրական կը լինի»։ Ես այլեւս հաշտուել եմ անցեա-լին հետ, ինձ հետ ու ճակատագրիս հետ։ Ես հիմա ազատ եմ իմ անազատու-թեան մէջ եւ ուզում եմ, որ դուք այլեւս ինձ չհետապնդէք։ Ու նորից անձեւ ներքին խլրտումը երջանկութեամբ համակեց նրան, երջանկութիւնը, որը նման էր վաղ լուսաբացին, երբ չգիտես ինչ է սպասում քեզ աշխարհում։ Յանկարծ ցնցուեց Օրիորդ Անթառամը։ Ժապաւէնների գոյները խառնուեցին իրար։ Ելարանը երեւաց։ Մի նիհար պատանի ձախաւեր շարժումով դարձե-ւել էր ելարանին։ Լսուեց մի ճիւղ։ Օրիորդ Անթառամը կորցրեց հաւասարա-կշռութիւնը եւ դիմացի պատը կարծես վեր բարձրանալով լուռ եկաւ նրա դիմին։ Մի պահ քարացաւ սրահը։ Բէկեանը առաջ խոյացաւ եւ կուրծքը դէմ տալով՝ բազուկների մէջ բռնեց Օրիորդ Անթառամին։ Երկուսով վայր ընկան յատակին։ Բէկեանը կաշկել էր նրան՝ աջ թեւը նրա մէջքին, ձախը

կնոջ ազգրեւրի միջեւ։ Օրիորդ Անթառամը չգիտէր ինչ է կատարուում, ուր է գտնուում։ Ինչո՞ւ է նստել Բէկեանի գրկում։ Նախ զգաց նրա ծխախոտախառն քրտինքի խոռվեցուցիչ բոյրը, ապա աղամարդու կոպիտ ձեռքի կիզիչ ճրճումը իր մաերի վրայ։

— Մարելի՛ք մը կու գայ վրաս, — հազիւ շնչաց Օրիորդ Անթառամը՝ ջանալով ծածկել իր մերկ սրունքները։

— Ջո՛ւր, — աղաղակեցին այս ու այն կողմից եւ խառնուեցին իրար։

Այդ բոլորը թերեւս երկվայրկեան տակեց, սակայն օրիորդ Անթառամին յաւիտենականութիւն թուաց։ Գլուխը Բէկեանի կրծքին յենած, նա ունկնդրում էր սրտերի զարկը՝ իր եւ նրա, համընթաց, ինչպէս ճշգրտութեամբ հրաբխային ժայթքումներ։ Նա երբեք այդքան մօտ չէր եղել մի աղամարդու։ Այժմ Բէկեանի ձախ ձեռքը իր ուտերին է։ Սակայն իր ազգրեւրի մէջ, հպման կէտում, խորոյկ են վառել։ Հիմա ա՛ւր որ է բոցէ լեզուները պիտի բարձրանան ու լափեն դիրենք։ Ի՞նչ հաճելի է աղամարդու շունչը, հայ աղամարդու շունչը, որից մութ լեռների բոյր է գալիս։ Այս մարդիկ, այս ծանօթ գէժքերը ինչո՞ւ են կախուել իր շուրջ։ Ո՞րք։ Այնքան թափառած եմ, որ ժամանակ չեմ գտած ամուսնութեան մասին խորհելու։ Վերջում եմ, ինձ մի անհատէք, թողէ՛ք իմ սիրականի գրկում, մի՛թէ չէք տեսնում, որ սիրում եմք, ես սքեա՛ն կարօտ եմ սիրոյ, վաղը ես նրա ճակատին ծաղիկներից պսակ կը հիւսեմ եւ շարականներ կ'երգեմ։

Անակնկալօրէն ոտնընկած իրարանցումը ինքնաբերաբար մեղմացաւ։ Անկման ցնցումից ցաւում էին Օրիորդ Անթառամի վիզն ու ուսուկները։ Թէ Բէկեանը վնասուել էր, ոչ ոք չէր տեսնում։ Նա բարձրացաւ, օգնեց Օրիորդ Անթառամին եւ կիսազրկած վիճակում նրան տարաւ գուրս ունեւորել իր ինքնաշարժը։

— Ըսէ՛, Անթառամ, ուրիշ տեղդ կը ցաւի՞, — տեսց Բէկեանը։

— Ոչ, եղածը բան մը չէ, շուտով կ'անցնի։ Եստ անշնորհք եղայ։ Զգիտեմ ինչպէս շնորհակալ ըլլալ։

— Թեթեւ արկած մըն էր, անցաւ։

— Եթէ դուն չըլլայիր...

— Ուրախ եմ, որ հոն էի։

— Իսկ շատ ազնիւ ես, նազար։

Բէկեանը դարձաւ եւ երկար, դճրովապաշտ նայեց նրան։ Օրիորդ Անթառամ երջանիկ էր։ Առաջին անգամ նա լսեց իր անունը առանց «Օրիորդ»-ի։ Բժիշկը որեւէ լուրջ վնասուածք չգտնելով, ցաւի դէմ մի քանի զեղաւատաներ յանձնարարեց։ Վերականգնում, տուածա թմբեցուցիչներ են, — ասաց բժիշկը, — վստահ եմ, մի քանի օրից ցաւը կ'անցնի։ Այդ գիշեր Բէկեանը նստեց Օրիորդ Անթառամի սնարի քով եւ դիտեց նրա խորունկ նիւթը։

Նա երբեք մի կնոջ հետ առանձին չէր եղել, այն էլ անծանօթ մի սենեակում։ Միշտ ուղեցել էր մօտենալ նրան, ծանօթանալ, սակայն հանդիպելով Անթառամի անհաղորդ կեցութեան, հեռու էր կանգնել եւ մեկուսի դիտել նրան՝ լուրջ ու ինքնամոլի։ Անթառամի դէմքը հիմա խաղաղուել, դրեթէ մանկացել էր։ Արձան լինէր կարծես կամ գուցէ Շէյքսպիրեան մի իշխանուհի ինչ-որ ամառային դիւքուայ մի տեսարանում։ Եռայլ մազերի արեւնի ճերմակ բարձի վրայ։ Կոպերի մութը եւ բերանի հասուն կորուսիւնը՝ միանգամայն հպարտ ու մատչելի։ Տարիներից ի վեր շարունակ փնտռել էր այն էակին, որն իր մէջ մարմնաւորէր հայ կիներն ու հայկական նկարագրի։ Գործը ծաւալել էր, տունն ու տեղ շինել եւ սպասել այն կնոջը, որը

պիտի դար հայութեամբ լցնելու իւր պանդուխտ կեանքը: Երկաթ ու պողպատի հետ մաքուր էր, տիւ ու զիշեր աշխատել եւ սպասել: Արդէն քառասուն տարեկան էր եւ այլեւս սպասումը զարձել էր անհանդուրժելի: Իսկ եթէ մեծօրէ: Եթէ ելի՞ր ու տսի, որ իր կեանքը չի ուզում կապել ինչ-որ Մուսա Լեոցի մեքենադէտի հետ, ի՞նչ պիտի անի: Ի՞նչ պիտի անի, եթէ արթնանայ եւ իր սենեակում դանի իրեն: Վրուցէ եւ արժանի չեմ քեզ, դուցէ սխալ եմ մեկնարանել քո խորունկ, ամօթխած հայեացքները: Բայց խոտանում եմ սիրել քեզ, Անթառամ: Տուր ինձ այդ պատեհութիւնը, որպէսդի սպասուցեմ իմ սիրոյ անկեղծութիւնը:

Առաւօտեան, երբ Օրիորդ Անթառամը աչքերը բացեց, Բէկեանը իր ձեռքերի մէջ առաւ նրա ափն ու ասաց՝

— Եիտակ բոռերը չեմ գիտեր, բայց կը խնդրեմ, որ իմ կիներ ըլլաս, Անթառամ:

Լոյսի մի բարակ շերտ ճեղքել էր սենեակի կիսամութը եւ ոսկու պէտ թափուել անկողնու վրայ: Օրիորդ Անթառամին թուաց, թէ արեգակներ իջան երկնքից: Անտառում կորած աղջնակի պէս մի պահ վեհերոտ նայեց շուրջը, հեռուն, ապա ծորուն, դանդաղ բունց Բէկեանի կոշտ ձեռքերը եւ մօտեցրեց իր շուրթերին եւ երկար, շատ երկար պահեց իր բերանի վրայ, մինչ նրա աչքերից հոսում էին արցունքի առուակներ: «Այո՛», — ասաց նա եւ խօսքը բեր անզամ արձագանգեց նրա սրտում: «Այո՛», — կրկնեց նա եւ խօսքը բեր անզամ արձագանգեց նրա արեան զարկերում: «Այո՛» — ասացին նրա աչքերն ու բերանը: «Այո՛» — արձագանգեցին նրա հոգին ու մարմինը, — հաղար անզամ այո, իմ այր, իմ ամուսին, իմ սէր, իմ ընկեր, այո իմ անցած օրերի համար եւ այո իմ այսօրուայ եւ դալիք օրերի համար:

— Այո՛, — երբորդ անզամ ասաց Օրիորդ Անթառամը:

Յ. ԿԱՐԱՊԵՆՑ

(«ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԻՆ ՍԵՐՄՆԱՑԱՆՆԵՐԸ» շարքէն)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ

Հ Ի Ն Ե Ր Ա Ջ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ճնծադիկները
 այս երկրագունդին
 մեղքերովն իրենց պիտի դողդոջեն
 վերջին ծամն է սա
 փառափայլաբաժնի այս ստրկաբան
 եւ փոշիոսած փշուրներն անոր
 պիտի սփռուին
 ու անշունհ
 աշտաբակներէն ուր պիտի բուրէ
 եւ ազատութիւն
 կապոյտն երկինքէն
 պիտի անձրեւէ
 երկրագունդին վրայ
 հեթանոսացած
 մկրտուիմք
 փառքով ու հզօրութեամբ
 հին աստուածներուն

... այս
 մահիկաճեւ երկրորդ ծնունդը
 սուրբ յարութիւնն է
 մարդ կենդանիին

կ'ուզէի ապրիլ անբերիւղ ու մելկ
 քեզի պէտ
 սալքի
 առանց կեղծելու մարմնիս հրայրքը
 առանց պահելու յոս
 քեզ համար
 առանց սանձելու ուղեղիս երգը
 երգը երգերուս

կ'ուզէի հիմա հագիս վերածուէր
 մերկ աշտանակի
 մաքրութեամբ խղճի
 եւ մկրտութեամբ
 հեթանոսական

այլափոխուէի
 ճիշտ յաղթափառ
 անգուսպ մարմինի

o սալքի սալքի

ԱՆՐՋԱՆՔ

վանէ
զինին արիւնտ
նմոքկուած ձեռքերը
շքեղ քղանցքէ կարկտնու

անոնք լկող անբայնք են
հանելի

մենք ալ

աստղիկ

հեքամու եմք

կը տեսնես

կը տաղանցենք

երանութեան

աստուածունին

կ'առաջնորդէ

եւ մեր ուղին անգր է

հողը մեր լայնալիք

... կը տաղանցենք

յաւիտեան

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

սէրն է ասիկա

մագդաղեմացիի շքեկներուն գոյնէն

մեղաւոր

անհուն

աստղիկին սուրբ գեղեցկութեամբը

մարմնաւոր

սէրն է ասիկա

հմայքներովը նեփերթիթի

բարի եւ ամենայն

կը վազեմ հիմա

աշխարհ մէջ հեզմանք

հոգիս մէջ ալիքներ

նակատէս ներս

երկումքներս անգնութիւն

կը վազեմ հիմա

կապոյտ երկինքին ամպրոպներուն մէջ

սեղ մը որոնելու

8 . ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ

Կ. Ս Ա Ս Ո Ւ Ն Ի

ՀՈՐԻԶՈՆԵ ՀՈՐԻԶՈՆ

Բ.

Ճամբորդի ապրումները որքան շատ բլրան, այնքան բարդ մտածումներու ծաղկաստան մը կը պարզեն:

Ճամբորդն հմ:

Մեր լեռնական նեղ հորիզոնէն պիտի անցնիմ լայն ու անծանօթ հորիզոններու աշխարհը: Կեանքիս յեղալըջումն է, որ կը փոթորկէ հոգիս:

Մուռը իր արարքներով անհետացած է գիւղէն: Քարերու տարափը վերջացած է եւ գիւղը գտած իր խաղաղութիւնը: Բայց երբ արտաքին արարքները դադրեցան, անհանգիստ Մուռը փոխադրուեցաւ հոգիի մէջ, փոթորկուն եւ յուզական:

Պիտի հեռանայի շրջապատէս:

Ներքին ապրումներով նոր հոգեկան վերադարձ մը ունիմ թօրս եւ մտերիմներու հանդէպ: Որքա՛ն քարեր եւ ծառեր կային, որքա՛ն աղբիւրներ ու ջրվէժներ, որոնք ինծի հետ կը խօսէին այնքան մտերմօրէն:

Վաղը բաժանման օրս է: Ու ես արտէ արտ, բլուրէ բլուր, ծառաստանէ ծառաստան կ'անցնիմ: Կը նայիմ բլուրին, կը յուզուիմ, կը մտածամ ու լուռ խոկումներուս մէջ՝ կարծես սրտառուէ մնաք բարով կ'ըսեմ բլուրին, բլուրի՛ն...

Առաւօտ: Արեւի ողջոյն... Իսկ ես մնաս բարովի ներքին ալեկոծումն ունիմ:

Մեր տան աշխատաւոր Խաչոն սանձը բռնած է իմ սիրելի Լէյլանին: Մայրս արձանի պէս կեցած՝ ձիուս կողքին: Եղբայրներս, հարսներն ու փոքր երեխաները խոնուած են մեր տան դիմաց, թթենիին տակ:

Գայուստ եղբայրս, զինուած՝ արդէն ջուրիին վրայ է:

— Ահապարէ, Կարօ, մեր ճամբան երկար է...

Ճանապարհ... Երկա՛ր, երկա՛ր:

Մօքս ձեռքը կը համբուրեմ յուզումով ու կը ցատկեմ Լէյլանի թամբին: Առանց ձողիին ու անդին նայելու:

digitised by A.R.A.R.®

— Լէյլան, ոտքերդ վերցուր...

Մենք արագօրէն պիւղէն կը հեռանանք:

Արցունք կայ ալքերու մէջ: Եւ չեմ ուզեր, որ արցունքս անոնն մեր տնեցիները:

Ծառերու տակէն ետ կը նայիմ: Մայրս ցուիքին վրայ կեցած՝ մեր երթը կը դիտէ... Զեռքի մնաք բարովս կը տեսնէ, ու իր ձեռքի շարժումը կ'ըլլայ երթաս բարովի օրհնութիւնը:

Լէյլանի մասին դրած եմ քառասունընչիւ տարի առաջ՝ — «Լէյլան»:

Այսօր, երբ ութսունընչիւ տարիներու բարձունքէն կը նայիմ, կը տեսնեմ, որ հոգիիս անհուն տուայտանքներն ու հրճուանքները ծովի երեսը ելած չեն...

Ինչպէ՞ս դրսեւորուէին, երբ այսօր իսկ այդ ալեկոծումն ու ապրումները չեմ կրնար դրսեւորել:

Հարցուցէ՛ք ձեզի հանդիպած տարեց ու մտածող գրագէտին եւ վստահարար ան պիտի խոստովանի, թէ իր հոգիի ծալքերը դեռ ամբողջովին չէ դրսեւորած:

Այդ ապրումն ալ թող բաժին մնայ ծերունազարդ ճամբորդին: Անհուն ու անսահման ճամբաներու եւ հորիզոններու վրայ: Թուղթը չի կրնար հոգեկան հորիզոնները ընդգրկել...

Ճամբորդի հոգեկան թրթռացումով կը նայիմ ջրվիժող գետակներուն ու կ'անցնիմ Տիգրիսի մէկ ճիւղը կազմող դետի հոսանքն ի վեր: Ամէն քայլ նոր պատկեր մը կը պարզէ աչքիս: Բնութեան աներեւակայելի այլազանութիւն: Ու բարձունքներու այդ դժուարանցանքի վայրերէն Լէյլանը կ'անցնի արծիւի սիրանքով, մարդկային անդաստանէն տերեւ մը իր սուրն:

Բարձունքները դէպի երկինք կը կարկառին: Տարկուի գազաթը խօսակցութեան բռնուած է Անտոքի ձիւնապատ բարձունքին հետ: Ու ես Տարկուի գազաթէն հարաւ կը նայիմ՝ պարզուած անհուն հորիզոնին, որ իր հեռուոր մշուշներուն մէջ կ'ընդգրկէ Տիգրանակերտի դաշտին լայնածաւալ տաքածութիւնը:

Լէյլան շունչ կ'առնէ բարձունքին վրայ:

Կր դառնամ դէպի արեւելք: Մշտ դաշտն է, որ կը տարածուի ժինչեւ նեմրութ ու Սիփան: Հարիւրաւոր դիւղերու ծախի քուլաները կը դալարին մթնոլորտին մէջ: Ու այդ տարածուն հորիզոնին վրայ Ս. Կարապետի զմբէթը երբեմն կը ծառանայ դէպի Մոլիսարի եւ Սիփանայ ճերմակ սաղաւարտները, դէպի երկնակամար: Սուրբին օրհնութիւնը անպակաս էր, բայց Աստուծոյ օրհնութեան արձագանգը չեմ լսեր:

— Յուշերդ դրէ՛...

Բացազանութիւնը կը զանգահարէ ականջիս ու հոգիիս մէջ:

Անհուն հրճուանքով կ'ընդգրկեմ այս լայն հորիզոնները: Նեղ տարածութիւններէն անցած եմ լայն հորիզոններու դիրկը: Զեմ կարծեր, թէ տեսածէս աւելի լայն, այնքա՞ն լայն աշխարհ մը կայ անդին: Բարբոքուն սիրտս անսահման ալքներ ունէր, բայց այդ օրերուն դեռ չէի գիտեր, որ աշխարհի տարածութիւններէն պիտի ճամբորդեմ, ու այդ օրուան իմ տեսած տարածութիւնները պիտի գտնան սրտիս զգայուն մէկ երակը:

Հնարաւորութիւն չեմ գտներ նոյնիսկ անցած ճամբաներու քարտէսը գծելու: Ինչպէ՞ս դրի առնեմ անհաշուելի տեսածներս, որոնք աչքիս աներեւակայելի սահմանները կ'ընդգրկեն: Մա՛նաւանդ հոգեկան աշխարհիս փո-

թորկալի ու սրտայոյզ ապրումները, որոնք ալեկոծ ծովու կը նմանէին ներաշխարհիս մէջ:

Ինչ որ կարելի է՝ գրած եմ: Այս օրերուն գրած ու այս առդերով մտորուն թափառումներ ունիմ հոգիիս ծալքերուն: Ու այդ ծալքերը անյատակ խորութիւններ ունին: Հոգին իսկ կը մոլորի անհուն ալիքներուն մէջ: Ահա այս կացութեան մէջ, ձեռքս ու գրիչը կը դառնան փայտէ դաւադան, յենարան անդօրին, որպէսզի աղմուտին մէջ չկործանի...

— Ես դարձիր մոլորած ճամբայէն... Այսօրուան մտածումներդ ձեռնապատ գազաթներուն վրայ ձգէ եւ պատանիի ճամբան շարունակէ:

Գրուն արդէն հասած ես Մովսեսարի կողերուն ու կեցած ես Միւրին Կաթարի գապաթին: Զոտիթափերէն վար իջեր ես ձորերու յատակը: Մշուշը աշտիւ առջեւն է՝ տմոյն խորխորատին մէջ:

Արդէն Մուշ հասած եմ: Ընդունուած՝ Մխիթարեան վարժարան: Մեր գիւղի նախկին վարժապետին տունը յանձնած են զիս եղբայրներս: Առատ վճարում: Հօրս կտակը: Սահակ վարժապետ, որ Մխիթար Ընկերութեան կողմէ 1890ին ուսուցիչ նշանակուած էր մեր գիւղի դպրոցին: Այրուբեանը անկէ սորված էի:

1897ին, կառավարութիւնը դոցեց այդ դպրոցը: Անկէ ետք գիւղը իր ուժերով պզտիկ դպրոց մը ունեցաւ: Միացնալին աւարտականները մեծ հոանդով իրենց սորվածը նորահաս մանուկներուն աւանդեցին: Դպրոցէն ներս դասերս լաւ սորվող աշակերտ էի: Իսկ գիւղի այգիներուն մէջ՝ կը մնայի գիւղին Մուռը:

Մխիթարեան վարժարանին մէջ խոնարհ ու լաւ աշակերտ մըն էի: Գիւղի Մուռը մնացած էր բարձրաբերձ լեռնաշխարհի մշուշներուն մէջ:

Շուրջ բոլորս կը նայէի, նոր աշխարհներ կը շափէի իմ հոգեկան կշիռով: Դպրոցական խաղերուն կը մասնակցէի առանց մէկուն գլուխը կոտրելու:

Երբ ընտելացայ մեր դպրոցի կանգնին, Մշոյ միջավայրը իմս եղաւ, այլափոխուած Մուռը վերադարձուց ինձի:

Դասերը լաւ սորվիլը պարտականութեան հարկադրանքը չէր, այլ նոր ու հեռաւոր հորիզոններ լուսաւորող գիտութիւնը:

Ամէն րան գիտնալ:

Եթէ քարը ճակատներուն խփելը նշան առնելու ձգտումէն կ'առաջանար, եւ եթէ կաքաւի որսը սիրոս որսորդի հպարտանքով կը լեցնէր, դպրոցական դասերս, իրենց այլազանութեամբ, միտքս հեռաւոր հորիզոններուն կը տանէին: Ես ներաշխարհային փոթորիկուն սիրտ մը եւ ուղեղ մը ունէի, որոնք անվերջանալի ճամբաներէ անցնելու կիրքն ունէին: Դասերը զիս այդ ճանապարհին վրայ դրած էին: Ու ես ճամբաները կարելի-անցնելէն չէի յոգներ:

Միայն ուշ գիշերին, երբ գլուխս բարձին զնէի, աչքերս կը դոցէի՝ մարմինիս եւ հոգիիս առաջադիւններով:

Ճամբայէ ճամբայ, ամէն քայլափոխիդ մարմինդ, աչքդ ու հոգիդ անհամար զանազանութիւններ կը դառնան:

Ամէն վայրկեան հնչող հեռաձայն մը կը յուզէ ներաշխարհային ալեկոծումները, որոնց արտաքին փրփուրները կ'երեւին, բայց խորունկը թաւալող դաւարումները կը մնան անյայտ:

Ամէն ժառղ իր ներքին ծովն ունի՝ առաւել կամ պակաս ալիքներով, բայց յուզական գիտակցութեամբ ապրողի մը ալիքները ովկիանոսային են։ Ովկիանոս... ո՛չ թէ խորութիւն ու ալիկում, ո՛չ թէ տարածութիւն անտեսանելի հորիզոններով, այլ յուզում ու մտածում, որ երբեմն ունեցած եմ, երբ անձրեւի կաթիլ մը եկած է ճակտիս, կամ փակո՞ծ եղունգիս ու դարձած ովկիանոս։

Ահա այդ ապրումներով անցան կեանքիս ուսումնական վեց տարիները։

Ճամբաներ կտրեցի այդ վեց տարիներուն։ Վեց անգամ դասի մօրս քով ու վերադարձայ։ Ուսուցիչներուս ակնարկին առջեւ՝ վեց տարուան անառակը եղայ դպրոցին։

Մուսը գնաց, անտոակը եկաւ։

Անտոակ՝ յանգուդն վարժունքներու համար։

Թուրք երիտասարդի մը գլուխը կոտրած էի, երբ հոլ կը խաղայինք Մուշէն Մոկուլեք տանող ճանապարհին վրայ։ Բողոքը կը հասնէր դպրոցի տնօրէնին, ու ես կը ստանայի ազդարարագիր՝ իբրեւ անառակ դպրոցէն վտարուելու համար։ Միշտ կրկնուած ածականը, որ ինծի հետ պսակուեցաւ։ Ոչ ոք իմացաւ, բացի Սահակ վարժապետէն, որ ես Մոկուլեք ճանապարհին հոլ կը խաղայի իմ երկու ընկերներուս հետ, որպէսզի խաղով տարուած անտոակները աննմար հասնին Մոկուլեք, ուր պիտի տեսնէինք Սարերու Ասլանը եւ անոր յանձնէինք զաղտնի նամակներ։

Սարերու Ասլանին համըրը ճակատիս՝ տակաւին իր ջերմութիւնը կը թրթռացնէ, անտոակն ալ կը մնայ իմ կեանքի երզիծանքը։

Վեց տարիները ինչպէ՞ս անցան, վեց տարիները ինչերո՞վ լեցուեցան ու անցան։ Ի՞նչ գէպերու ենթարկուեցայ, ի՞նչ ուրախութիւններ ու տրիսթիաններ ալեկոծեցին սիրտս, ո՞վ կարող է գրել։ Ես անգոր եմ։ Բայց ընթերցողը պիտի ըսէ։

— Արդէն գրեցիր...

Ի՞նչ գրեցի։

✱

Որքան յաճախեցի դպրոցը, նոյնքան այցելեցի Մշոյ բանտը։ Այս իրողութիւնն ալ ճակատադրական ապրում մը եղաւ ինծի համար։

Բանտարկուած էր Բերդակ պիւղի գաղտնի գործերու վարիչը, որ միեւնոյն տեսն կոտորտանքներ շտկող ու կապող թփիկի համբաւ ունէր Տարօնի աշխարհին մէջ։ Ու ես ձախ առէիս կոտորուածը շտկելու հարկադրանքն ունէի։

Այդ այցելութիւնները բանտի դուռը բացին իմ առջեւ։ Ես դարձայ բանտարկեալ ֆետայիներուն ուսուիւիք փոխադրող ծառան։ Ու հոն ծանօթացայ շղթաւորուած մեր ֆետայիներուն եւ գործիչներուն, որոնք ռիւսով կապւեցան ինծի։ Գնահատեցին իմ յանգստութիւնը, առանց երեւակայելու, զը տառնամեակ մը անցնելէ ետք՝ նոյն շրջանի վարիչը պիտի դառնայի։ Կերակուրի ծրարներուն տեղ իրենց գէնք ու փամփուշտ պիտի տայի ու գործի մղէի։

Կեանքի շրջադարձութիւններուն պատկերները շատ են աշխարհի մէջ։
Ու մենք իրականութիւնը կ'ըմբռնենք կատարուած իրողութեամբ միայն։

Յուզումնաւար աշխարհ մը դարձած էին Սասնոյ լեռները եւ Տարսնի
լըվանները։ Ազատագրական ընդհարումները ամէնօրեայ կարկուտի տարափ-
ներ էին։

Արեան երկիր մը, ուր մահը արհամարհող քաջերու անվեհեր անցքը կը
լսուէր լեռներու կատարէն մինչեւ տարածուն դաշտի ամէն անկիւն։

Ով որ քաջ է ի՞նչ կը սպասէ,
Արդէն ժամանակն է քոզ գայ
Մահ-պատերազմի օրհաս է,
Ով որ անվախ քաջ է քոզ գայ...

Վախկոտ չկար։ Պատանիէն մինչեւ ծերունազարդը շարժման մէջ էին։
Հրայրի կոշը կը լսուէր Մովսսորի բարձունքէն։

Քաղաքի թաղերուն եւ հարիւրաւոր գիւղերուն մէջ հնչող երգն էր.

Ով որ քաջ է ի՞նչ կը սպասէ...

Ամբողջ ժողովուրդի սիրտը ծով մը դարձած էր, ալեկոծ ծով մը, նոյն
ալիքներով, նոյն փրփուրներով, նոյն զոռուծ-զոշուածով...

— Մահ կամ Ազատութիւն...

Անխախտ հաւատքով, աներեք կամքով ու նաեւ արեան հեղեղներով։

Ու եղաւ օր մը, որ ես ալ բանտարկուեցայ՝ տասնըհինգ տարեկան
հասակին։

Հրայրի հրահանգով, եղբայրս՝ Գալուստը, Ֆարդին պացած էր փամ-
փուշտ փոխադրելու Տալուրիկ։ Ճանապարհին կռուի կը բռնուի քիւրտներուն
հետ։ Իր դաշոյնի հարուածէն մէկը կը տապալի անշնչացած, միւսը՝ կը վի-
րաւորուի բազուկէն եւ դաշոյնը վար կ'իյնայ։ Նսեւէն միւս քիւրտը սուրի
հարուած մը կ'իջեցնէ Գալուստին, որ բնազդօրէն ձեռքը դէմ կու տայ շո-
ղացող ուրին։ շորս ծառները կը կտրուին, հարուածը կը հասնի ճակատին
եւ խոր վէրք մը կը բացուի։ Քիւրտը կը փախչի։ Գալուստը գետին կ'երկա-
րի գրեթէ ուշաթափ։

Իրեն ընկերացողը փախած էր ծառերուն մէջ։ Անպէն էր։ Երբ քիւր-
տերը կը փախչին դէպի անտառ, իրենց ընկերոջ գիտիլ տեղը թողնելով, ըն-
կերը՝ Գէորգ, կը մօտենայ Գալուստին, կը վերցնէ ու կը տեղաւորէ ջորիին
վրայ եւ արագօրէն կը բռնէ Ահարոնի ճամբան։

Յաջորդ օր, Գալուստ մօրս բժշկական խնամքին տակն էր։ Երկու ա-
միս անկողին։

Մեր տան հովիւներէն Աւոն եկաւ Մուշ։ Չամիչի, ընկոյզի միջուկէ,
կարադ ու մեղրի լալակով։ Այս համեղ բաներուն հետ բերած էր նաեւ սիրտս
ճզմող լուրը... Գալուստի կրած ծանր հարուածին իրողութիւնը։

Սգաւոր մը դարձայ այդ օրերուն։

Ու նամակ մը զրեցի մօրս, Գալուստին եւ եղբայրներուս։ Անոնք երե-
ւի մոռցած էին վիշտը, ոտքի վրայ ու կորովի տեսնելով զերկաթէ մարդ,
քարէ հողին։ Այդպէս կը դաւանէին իրենց գիւրեմք ֆետայիները։

Աւոն ճամբայ ելաւ դատարկ տուրակը ուսին ու նամակս ծոցը։

Յաջորդ օր, վերջին դասը հազիւ սկսած՝ դպրոցի կողմադարձը՝ Նիկողայոս, ներս մտաւ եւ դիմելով Ստեփան էֆէնտին, որ թուրքերէնի ուսուցիչն էր, ըսաւ.

— Ոստիկաններ եկած են եւ այս տղան կ'ուզեն:

Ու մատի շարժումով մը դիւ գուրս կանչեց:

Դուրս եկալ, տեսարկն ու մատիտը ձեռքս:

Դիմաց տեսայ երեք զինուած ոստիկաններ, լարուած դիրքով: Քիչ մը երեսի նայեցան, հասակս չափեցին ու հանդարտ կեցուածք մը ստացան: Երեսի կը կարծէին, որ Փետայի մը գուրս պիտի դալ զասարանէն, տասնոց ատրճանակը ձեռքին:

— Քույր, ոստիկանապետը քեզ կ'ուզէ:

Մեր դպրոցի կողմադարձը իր աթոռին վրայ կծկուեցաւ, ես գուրս եկալ ոստիկաններուն հետ:

Ոստիկանապետին սենեակն էմ: Բարձրահասակ, ուժեղ կազմուածքով մէկը, ձեռքերը ետեւ, տեսքը խոժոռ, պրասնենակին մէջ ծանրօրէն ման կու գալ ու քովնտի նայուածք մը կը նետէ վրաս.

— Դուն ո՞ր Փետայիին նամակ գրած ես, ճիշդ խօսէ, թէ ոչ մարտիկ տակ կ'առնեմ քեզ:

Կմկմալով թրքերէն պատասխանեցի.

— Ես ոեւէ Փետայու նամակ գրած չեմ:

Ոստիկանապետը իր քարտուղարին գառնալով՝ ըսաւ.

— Այդ շունը հոս բեր:

Քանի մը վայրկեան անց, ներս բերին մեր հովիւը, ձեռքերը չղթալած մէջքին:

Մէկէն, յուզումով, քացազանչեցի.

— Վա՛յ, Աւօ՛, այդ ի՞նչ բրած ես, որ քեզ բռնած են:

Ոստիկանապետը խտորէն ազդարարեց, որ ձայն չհանեմ: Ապա սեղանին վրայ նամակս ցոյց տուաւ:

— Ահա նամակը, գուր գրած ես Փետայիներուն:

Առն իր կծկուած տեղէն մրմոց.

— Քու նամակը առին ծոցէս ու դիւ բանտ դրին...

— Ձայնդ չլսեմ, — պոռաց ոստիկանապետը մատի սպառնալիքով:

Ես դարձալ գէպի ոստիկանապետը, այս անգամ քիչ մը աւելի ինքնավստահ. թուրքերէն գասերուս զպէյ էֆէնտին՝ բառերը միտքս եկան, ու առնոցմով դիմեցի ոստիկանապետին.

— Ծիշդ է, որ նամակը ես գրած եմ, վերաւորուողը եղբայրս է, քիւրտերը զարկած են անոր, Տիարպէթերէն տուն գարձին: Կարծեմ որ երբ ցաւս յայտնեմ եղբորս, մեղք գործած չեմ բլլար...

— Աստեք բանտ տար...

Առաջին բանտարկութիւնս էր: Նոր աշխարհ մը կը մտնէի: Ամէն շաբաթ հաց տանող պատանին հիմա բանտէն ներս կը հրէին իրրեւ վտանգաւոր յեղափոխական մը:

Փետայի բանտարկեալները մտղերս շոյեցին, նորահաս պայքարող մը գտնելով իմ մէջ. Ու նաեւ տխրեցան, որ պատանի մը այս պնտանը կը նկատուի:

Կեանքի ճանապարհները, երկար կամ կարճ, որքա՞ն խորհուրդ ունին իրենց Թալքերուն մէջ:

Եւ ուրախ ու հպարտ էի: Զոհողութեան ճամբուն վրայ՝ հոգիիս ու նկարագրիս կազմաւորման երակը դարձաւ այս բանտարկութիւնը, որ տեւեց ընդամէնը երեք օր:

Դպրոցն ու Սահակ վարժապետը իրար անցած՝ շէին գիտեր բանտարկութեան զաղտնիքը:

Երեք օր անց, ստտիկանապետէն հկած հրահանգով ոստիկանի մը յանձնեցին զիս:

Կրկին, երբ մտայ ոստիկանապետին սենեակը, զիս բանտ դրկողը նոյն կէցուածքը ունէր: Բայց այս անգամ ժպիտի նման բան մը կար դէմքին վըրայ: Քարտուղարը բացակայ էր:

— Խրատա միտքդ պահէ՛ր, անառակ տղայ...:

Զարմանքով երեսին նայեցայ... Հայերէն կը խօսէր:

— Հիմա դեռ՝ տուն եւ գասերդ սորվէ: Նոր փորձանք մը չբերես գըլխուդ: Սահակ վարժապետին քարհենեա:

Շնորհակալութիւն յայտնեցի եւ գուրս հեկայ՝ դէպի տուն, մտորուն:

Ոստիկանապետը մաքուր հայերէն կը խօսէր...

Մեր թաղէն ուրախութեան ալիք մը անցաւ: Բանտէն ելլելու բոլորին ուրախութիւն պատճառեց:

Սահակ վարժապետը, առանձին հղած ատեն, ականջիս փսփսաց.

— Ոստիկանապետը 1890ի յեղափոխականներէն է: Բանտարկուեցաւ: Թրքութիւնը ընդունեց եւ հիմա դարձած է Մշտյ ոստիկանապետ: Խիստ է շատ, կը բանտարկէ մեր ընկերները, երբ դպրոշ չըլլան եւ ձեռքը իյնան: Բայց... դաղտնի կապ ունի կազմակերպութեան եւ ֆետայիներու վարիչներուն հետ, եւ շատ օգտակար կ'ըլլայ մեզի: Իր խստութեամբ այս արարքը կը ծածկէ: Մարդու բան չըսես: Հիմա դուն բանաէն ելած գաղտնի դործիչ մըն ես: Կարծեմ հասկցար:

Շատ բան հասկցայ: Խորհուրդ խորին հոգիիս ծալքերուն մէջ...

Անորոշ ճամբաներու երազանքս իր կարմրաւուն ճամբան գտած էր: Անկէ ետք, աշխարհէ աշխարհ՝ ճանապարհներս անվերջանալի պիտի ըլլային, այս քանի մը տողերն ալ անվերջանալի դարձնելով:

Բայց այս ժամանակաշրջանը Թոֆֆի դար կը կոչուի: Երէկուան ձիաւորը չեմ, կրնամ օդանաւ նստիլ եւ մեծ արագութեամբ թռչիլ երկար ճանապարհներու վրայէն: Օդանաւէն շատ աւելի արագ է, սակայն, հոգեկան թռիչքը:

Սիրելի ընթերցող, թոյլ տուր, որ դպրոցի վերջին տարիներու յուսուածնաւոր կեանքի վրայէն ցատկեմ:

Հրայրի նահատակութեան սուգը շաղաղակեմ:

Հետագած մարդոց զիմազիծները չնկարեմ:

Պատանիներու նայուածքը, որ միշտ դամուսած կը մնար Մովսեսին եւ Անտոքի լուսարձակին՝ չվերժանեմ...

Հոնկէ կ'անցնէին Հրայրն ու Վահանը, Անդրանիկն ու Սարգիսը Ասլանը, Քեոքն եւ Մուրադը, Կորիւնն ու Մըճոն, տասնեակներ... Ու մենք հոգիով ամէն օր ու զիշէր անոնց հետ լեռնէ լեռ, առդունդէ առդունդ կ'անցնէինք:

Անցած հալուեցէք:

Վերջակէտէն յետոյ...

Դպրոցս աւարտեցի։ Վկայականս առի ու մնաս բարով ըսի Մուշին ու վեց տարիներուն։ Ու Մասունի լեռնային բարձունքները կտրելով՝ ժօրս քովիկը վերագարձայ։ Արդէն մեծցած, մտաւորականի ու ուսուցչի հովեր առած, ծանրախոհ վարժունք։ Բոլորը ստացած էի Գալուստ Անդրէասեանէն՝ գրող ու գիտնական։

Այս դրսերեւոյթին խորքը՝ անցուցած յեղափոխական ցնցումներու կուտակումն էր։

Յ՛, Հայրենի տուն, լեցուն յիշատակարան։ Կենսունակ բազմութիւն. մեծ ու սղփիկ, Հարս ու աղջիկ, տղաներու շարան՝ նոր Մուսեր։

Սրահի վերին անկիւնը նստած եմ ժօրս քով։ Մեծ եղբայրներս աջիս ու ձախիս։ Մօրս հոգին ալեկոծ է։ Հօրս տեղը նստած եմ, ու անոր նշանաւոր բարձը արմուկէքստակն է։

— Դուն բարով եկար, տղա՛ս, մեր տունին տէրը, — իբր թէ Հայրս տուն դարձած ըլլար։

Հարսները երէկուան Մուսին ձեռքը կը համբուրեն։

Կարծես աշխարհը փոխուած է բոլորին Համար։ Մեր տունը կարծես կրկնապատկուած է իմ շրջապատիս աչքին։

Ընտանեկան ուրախութիւն, որուն ծաղիկը անշափելի են։

Բարեխաւարար, իմ տեղս բռնող Մուսերը շատցած էին ու անոնց պիտի ձգէի մեր տունն ու դիւղը տակնուվրայ ընելու պաշտօնը եւ քանի մը շարաթ անց՝ ճանապարհ պիտի իջնէի դէպի նոր հորիզոններ։

Կ. ՍԱՄԱՆԵԻ

ԱՌԱՋ ԻՆՏԵՐՎՅՈՒ

Դատարկուած էս,
Երկար առնել է վեր թուղթերդ կը մնամ փռփիլ թաւ խաւերուն տակ,
Երկար առնել է վեր պիրկ թաղուկներն ու տանդալաւ մագիլները
Խոռված չեն միտերդ:

Նրազնկերդ աշծմ չեմ պատահեր թւրիթի բողն անկնիքակուն՝
Անկողինդ վանողական անկողնաթիւն մը կը մտսուն.
Արդեօք անոր երկաթքներուն կը պակսի՞ մօզական այն մօզգիսը,
Որ կը փախաղդէ քեզ
Իսկանրուն անրակաթիւ,
Տեսիլքներուն անդրերկրայիմ:

Հիմա,
 Գաղցր այս ծարաւները,
 Կը պատուրին ու կը մտօրին հեռուներումս մէջ անծանօթ,
 Ինչպէս ժամը վեցի արփին ովկիառսմներու կլախին:

Բայց դուք պետք է պատահա ճողը
 Ու յանձնուիս ձեռքերում,
 Հանսիս՝
 Ծաղիկներու աշխարհը,
 Ուր արարելու սրբազան օծումածութեամբ
 Ինչպիսիք քայքայեալ փշրամոմներ,
 Ինչ սպասեն, անծանօթ քայքայեալ օտար այն հատիկին
 յայտնութեամբ,
 Որ զիտէ քեթիցմել բեռները ամուսնեան:

Այժմ, ֆու՛ն եղիր,
 Որա՛վի ետեւ՝
 Ցաղո՛ղեցար արալիւ բանաստեղծութեանդ տողն առաջին:

ԴՈՒՆ ՄԵԿՆԵՑԱՐ ԵՐԷԿ ԱՌՏՈՒ

Դէմքերն ամէն անխռով դարձան.
Ոչինչ ըսել կարողացան այսուհետեւ անգնի ինծի.
Եւ ոչինչով հազարդուած՝
Ամայութեամբ մը լեցուեցաւ էութիւնն իմ:

Դուք մեկնեցար երէկ առտու:

Երկրագունտի
Մեզ մտերիմ անկիւններուն,
Նախըզգացմամբ մը Խրակէզ,
Հանդիպեցայ քու սիրուէթին բարտի մը ստուերին հետ:

Եւ տխրեցայ, ու յիշեցի,
Որ ես ու դուն,
Օրեր առաջ, անյիշատակ դարձած օր մը,
Միւս օրերուն շատ նմանող սովորական օր մը քէկուզ,
Շատ անսովոր յուշեր ծնող վայրկեանի մը.
Ներշնչելով, ներշնչուելով,
Քաղկացուցիչ նոյն տարրերուն հաստատումով,
Ծնուցիչ մեր արարքներով,
Շնչած էինք նոյն կշռոյթով,
Ապա քրտնած նոյն կրակէն:
Մէկ անձի պէս՝ մենք երկուքով,
Այս աշխարհիս բաւելու չափ
Եւ բաւելէն բա՛ն մ'աւելի,
Ունէինք հուր տալու յայնժամ:

Սակայն հիմա միմեկ հմ ես տխուրեթի՞դ հետ:

Ջիզերդ արդեօք դատակրուած են քեզ կրելէ,
Կամ՝ սխալմամբ դո՞ւրս են յախուռն էութենէդ:

Միմեկ հմ ես,
Միմեկ ես դուն,
Դուն ու բարտին:

Արեւն անգամ,
— Հակառակ իր շատ ընթացիկ սովորութեան,
Միշտ բաշխուող արեւային խառնուածքին, —
Հիշդ սրտիս պէս,
Կը գլանայ քեզ վարարել:

Ծ Ն Ո Ւ Ն Դ Ը

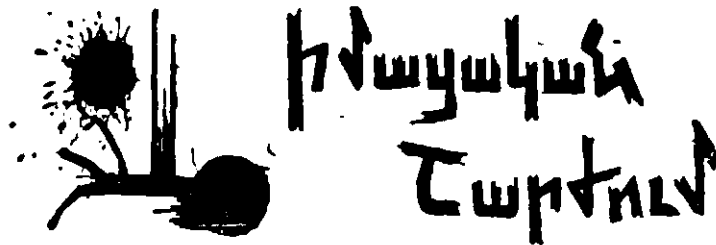
Գոյութեանդ գիտակցելու դեռ շատ ազօտ վայրկեաններուն,
Գիտէիր դուն,
Թէ ազգիկ մը չէր միմիայն,
Որ կ'անջատուէր մօրդ գրկէն,
Այլ քեզմէ զատ էութիւն մը եւս կ'ապրէր
Միսերսդ մէջ, ջիւերսդ հետ:

Յիմարածիմ ոգի մը հոն՝
Իր յարատեւ քննարկով կը ըսպաննար ուղղութիւն տալ ինձ քայլերուն.
Ան կը սպառնար ամբողջովին դատարկել քեզ
Ու էութիւնըդ ողողել ի՛նչ էութեամբ.
Կը խոստանար ազգրկական քառուրդ
Տարբազարել տազնապալի երկունքներով
Ու բարձրացնել քեւերդ վեր,
Դէպի երկինք, դէպի եթեր:

Ու անեցաւ էութիւնն այդ էութեանդ մէջ,
Նշաւակեցաւ արագօրէն ու չբաւեց ջիւերսդ մէջ
Ժայթքեցաւ դուրս
Ճեղքելով քիրտ արգելքները արեան, միսի:

Եւ այն ատեն, ճի՛շդ այդ պահուն,
Ազգկայ մը էութենէն մայրացեալ
Մնունդ առաւ բանաստեղծը լուսաբաղձ...

ԷԼՕ ՍԱՐԱՃԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Օգոստոս ամսին, Վեպակոյ օրաթերթի աշխատակիցներէն Ֆիլիք Զաքարեան սառ-
րադրեց Վեպակոյ Օշակուն եւ Կաստան Զարեան խորագրով գրութիւն մը, ուր, յիշեալ երկու
ղեկներուն հետ ունեցած իր հանդիպումները յաւաքելով՝ մէկը միւսին հակադրող ուշադ-
րու մանրամասնութիւններ կը թուէր:

Զաքարեանի գրութեան մէջ, Օշակուն ի միջի այլոց ուղղակիօրէն կը խօսի Յան
Զարեանի անմիջ ու գրականութեան մասին, իսկ Զարեան կ'արտայայտուի հայկականութեան
լուրջ, արհամարհելով հայկականութիւնը:

Հայ գրականութեան մօտէն հետեւող եւ այս երկու գրողներուն գրականութեան
ու կենսագրութեան քիչ-շատ ծանօթ ընթերցողին համար՝ այդ հանդիպումներուն արագ նկա-
րագրութեան մէջ անգամ տեսնելի գարձան անոնց աշխարհահայեցքները, սկզբունքները,
արժեքաւորները, անոնց ունեցած օրգանական ազդեցը սեփական գրչով անդժած գրականու-
թեան հետ, մէկուին ընդերու հրապարակամար կենեքը ապրելու եւ նոյն ակօսով արարե-
լու տենդը, միւսին ուղեղով, այսինքն՝ մշակոյթի գծով աշխարհը ընկալելու կերպը, եւ այլն:

Ինչպէս քիչ անդին աւելի չօշափելի պիտի դառնայ, Օշակունի եւ Զարեանի մասին
Ֆիլիք Զաքարեանի գրի առած տպաւորութիւնները անիթ տուին, որ Վահէ Օշակուն արծարծէ
գրական հարց մը՝ Վալայկանութիւնը գրականութեամբ մէջը, որուն մասին յայտնուած կար-
ծիքներուն Գ. Սնակեան հակադրեց իր տեսակէտները:

Մինչեւ հոս՝ միջին սերունդի կողմէ պատմուած յուշ է: պարզուած տեսակէտ, բա-
խում: Աւելի հետաքրքրականը, պիտի չվարանի՞ք ըսելու, աւելի ուշ լուսւած արձագանքն է,
վերջիններուն կէս տարիքը հագիւ ունեցող երիտասարդին մասնած անհանգստութիւնը, նա-
խորդներու գործին, ահապէտներուն խոսնուելու (փա՛ռք Աստուծոյ) լահադրդուութիւնը:

Հետագայ էջերուն կը մէկտեղենք խնդրոյ առարկայ գրութիւնները, յուսալով, որ
ուրիշներ եւս, ի մասնաւորի երիտասարդներու խաւէն եկող ուրիշներ նոյն լահադրդու-
թեամբ մօտենան այս կամ այլ հարցերու, ընդունին, մերժեն, հաստատեն, կարկառեն,
ճամբայ բանան, ըլլա՛ն՝ ինչպէս յաճախ մտղթած է այս հանդէսը:

ՀԱՅԿԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ (ԴԱՍԻՆ)

Վերջերս, «Ազգակցի մէջ» Ծ. Զաքարեան Օշականէն ու Զարեանէն երկու յուշ հակադրած էր, որոնք իրենց պարագայական շահեկանութեան հէն անդին՝ գրական լուրջ հարց մը կը սահեան: Կ'արժէ պահ մը տրամադրել այդ հարցին, որ հայկականութիւնը գրականութեան մէջ տարազով կ'արեւի է բանաձեւել:

Օշականի Էսթէթիքը, իր լայն գիծերուն մէջ, ծանօթ է. — գրական գործ մը արժէք կը ստանայ ա՛յն չափով, որ կենսաբի հում իրաւութեան, ապրումին ու յուզումին անմիջականութեան գրոշմը կը կրէ, մերկ, գաժան ու զգլխիկ կենսաբ կը բերէ կը բանտարկէ բառերու մէջ, առանց սակայն իշնայու կոյր, ստորուկ նկարագրական իրապատկան մը գիրկը: Որովհետեւ կենսաբ ծածուկ իրողութիւն մըն է, զարաւոր անկիտակից միքերու գրեթէ ծիտական կողապարներուն հնազանդող, բնագոյներու ու ճակատագրի նիզակներուն ենթակայ: Մօտաւորապէս այն Էսթէթիքը, զոր կը դաւանէր Հ. Թէն — ցեղ, միջնադար ու պահ: Օշականի մօտ, ցեղ ու միջնադար կը նոյնանան հայութեան յղացքին հետ, որ ապրումի խիտ ուժին բերումով, կը դառնայ բացարձակ չափանիշ մը: Այլապէս ինչպէ՞ս բացատրել անոր բացառիկ յուզումը ի տես Թշկապիցիի, Նրիմեան Լայրիկի կամ Գ. Օտեանի երկին ու անձին: Զկայ հայ գրագէտ մը, զոր Օշական գնահատած ըլլայ եւ որուն քով հայկականութիւն ու իրաւութիւն նոյնացած չըլլան, գէթ քննադատի մտքին մէջ: Հայկականութիւնը Օշականի Էսթէթիքին հիմնաքարն է, առանց սակայն գրականութեան նպատակը դառնալու, այլ պարզապէս մարդկային յուզմանական տրամին առաջնորդող շատ մը ճամբաներէն մէկը:

Արդ, հոն ուր Զաքարեանի գրութիւնը կրնայ սխալ եզրակացութիւններու տանիլ, այն զաղափարն է, թէ հայկականութիւնը միակ, առանձնաշնորհեալ ճամբան է արուեստագէտին համար: Օշական պիտի ժխտէր այդ եզրակացութիւնը. այլապէս ինչպէ՞ս հասկնալ իր հիացումը Հանդէպ Ճոյսի, Փրուտի ու այլ ոչ-ազգայնական գրողներու: Օշական մոլուցքով կը գրէր եւ կ'ուարէր, ու Զարեանի հանդէպ իր բացասական կեցուածքը հասկնալի է միայն իրեն եւ իրականական կրօնաւորութեամբ գրագէտի մը, որուն մէջ հայկականութիւնը կամ ազգային պատկանելիութեան զգացումը կը պակսէր եւ որ լոկ իր երեւակայութիւնը ու ֆալսիֆիք մշակոյթը ունէր իբրեւ աղբիւր իր ներշնչումին: Ի վերջոյ, մարդ միայն իր ունեցածը կրնայ շահագործել: Օշականն ալ օժտուած էր հզոր երեւակայութեամբ — վկայ իր սկզբնական շրջանի բանաստեղծական արձակը, ու հեքիաթային, քնարերգականի մնայուն ներկայութիւնը աւելի վերջն ալ — սակայն կը նախընտրէր զսպիկ վայն: Տեսականօրէն, պէտք չէ զլացուի Զարեանին իրաւունքը արհամարհելու, նոյնիսկ նախատելու հայկականութիւնը, երբ կը կոթնի վաւերական վատակի մը, ու յանուն գրագէտի անկախութեան: Վերջին հաշուով, զրոյի մը կենսաբ ոճը, անձնական ըմբռնումներն ու ցասումները այնքան կարեւորութիւն ունին իր երկին արժէքին հետ, որքան գերասանի մը ներքին ապրումները իր գերակատարութեան քով ու սահն: Այսինքն՝ շատ քիչ: Զարեանի գործէն ոչինչ կը պակսի, եթէ զիտեանք, թէ ան ինչ կարծիք

ունէր Հայկականութեան մասին ու Սրտկանի վաստակը պիտի մնայ կամ իշ-
նայ անկախաբար իր Հայկականութենէն:

Անուշտ ծանօթ են Հայ ժողովուրդի քաղաքական արարքները պատմութեան
բնմին մըրայ, իր դրողներու բարոյական պարտաւորութիւնը, եւայլն: Սա-
կայն, պէտք է նաեւ դիտարկենք, թէ որքան շեշտենք գրականութեան Հայ
նկարագիրը, այնքան կը դոցունք այլ գրականութիւններու ու ազդեցու-
թիւններու ներգործումին, այնքան լուսանցքային քաղաքական գրակա-
նութեան մէջ: Մենք կը գրենք, մենք կը կարդանք, տուն-փոսայի պէս բան
մը կ'ըլլանք տակաւ: Պատիկ ազգ եմք, ուրեմն պէտք է գիշումներ ընենք մե-
ծերու, ու ծայրադոյն յանդիմութիւնները փորձենք, որպէսզի դիմանանք:
Վերջերս, Քրիստոսացի գրող մը կ'ըսէր, թէ ժամանակակից գրագէտը ան է,
որ իր արուեստին կողքին թարգմանական կարեւոր գործ մըն ալ կը կատա-
րէ: Աւելցուցէ՛ք՝ բանասիրութիւն, սինեմա, քննադատութիւն, փիլիսոփա-
յութիւն, լրագրութիւն, եւայլն, ու դուք կ'ունենաք նոր տիպարին ուրուա-
պիծը, բաց ու անպետեղելի մէկ տիպարին մէջ, կամուրջը գանազան մշա-
կութեան: Արդէն քիչ են հակոյթի մարդերը մեր ազգին մէջ: Ըլլանք ան-
պոք առնոց Հանդէպ, քայց արդար ու վեհանմն: Երեսուն տարի առաջ,
Ուսկան կրնար քաղաքայիքի կողմէ Զարեանը, ասիկա ոչինչ կը փոխէ մէ-
կուն կամ միւսին արժէքէն: Բայց այսօր, մարդկային արուեստը ու Հայ ժո-
ղովուրդին շահերը կը պահանջեն, որ մեր Հանրային գրական ծառիկը նոր,
արդիական արժեքներով դնահատեն մեր գրողները ու օտարները, մանա-
ւանդ որ օտար բարձր կրականութեան մէջ կը նշանակէ մարդկայինը: Ինքնա-
բաւութիւնը ժամանակին կեդր. ու սխալ ըմբռնում մըն էր: Այսօր միասա-
կար իսկ է, եթէ ոչ մահացու: Բոլորին պէտք ունինք դիմանալու Համար:
Զարեանը գրող մըն է, որուն աշխարհը կրնայ կամուրջի պաշտօնը կատարել
մեր ու այլ գրականութեանց միջեւ: Նոյն է պարագան Օսկանին, Տէմիթ-
ճիպաշեանին, Զրաքեանին, Թէքէեանին ու շատերուն: Մեր գրականութեան
կոպերը Քրիստոսական սեմպոլիսքներուն, Հնդկ ու պարսիկ կրօնին, ռուսա-
կան միաբնակիցին ու եւրոպական ռոմանթիզմին Հետ այնքան մաս կը կապ-
մեն Հայ գրականութեան, որքան Հայկականութեամբ օծուն ամէնէն ցայտուն
դրութիւնը կամ Հեղինակը: Վաւերական գրագէտը միայն իր ազգին չի պա-
կանիր ու նեղ, Եւրոպայի իմաստով առնուած զազգային գրականութիւնը
ապրած է իր կեանքը: Աւելի կարեւոր է գիտնալ, թէ ինչով կը նմանինք ու-
րիշ գրականութիւններուն, քան թէ ինչով կը տարբերինք անոնցմէ: Մենք կը
պատկանինք եւրոպական գրականութեան մեծ ընտանիքին ու պէտք է վար-
ժուինք մենք մեզ տեսնել անոնց ակնոցով, որպէսզի օգտուինք անոնցմէ,
տանք մեր մասնակցութիւնը ընդհանուր շարժումին ու առկէ անդին, դեռ
տալ մարդկութեան...: Բայց Հոն Հասնելու Համար, նախ պէտք է ազա-
տագրուինք մոլեռանդ Հայկականութեան մը մտասեւեռումէն, ալ չխառնենք
գրականութիւն ու քաղաքականութիւն կամ ազգայնականութիւն:

Այս ըմբռնումով միասին, գրականութեան պաշտօնի կամ գրագէտի
պարտաւորութիւններու հարցը չէ, որ կը դրուի քննարկումի: Զկայ այդ
պաշտօնը ու պարտաւորութիւնը: Եթէ գրողը Հաւատարիմ մնայ իր բնոյ-
թիւն, կը բաւէ ու կ'աւելնայ: Այս գրութիւնը կը փորձէ լոկ քիչ մը յատակու-
թիւն բերել այդ բնոյթին, մեր օրերու ու գիշերներու լուսամտակին տակ առ-
նելով դայն:

ՄԱՇՏՈՑԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՈՎ

Օտարի շնչից պանազանելի,
Այդքանով՝ նաեւ անհասարակելի...

Պ. ՍԵՒՆԿ

Յակոր Ոչականն ու Կոստան Ջարեանը իրարու հակադրող Ֆիլիբ Ջարեանի գրի առած անձնական յուշերուն առիթով, երէկ, այս թերթին ա'յս էջին վրայ, Վահէ Ոչական ստորագրած էր «Հայկականութեան մասին» խորագրուած գրութիւն մը, որ կը քննարկէր նոյն հարցը, հայկականութիւնը՝

Յ. Ոչական հայ գրագէտին իրաւութեան պայմաններէն մէկը կը նկատէր հայկականութիւնը:

Կ. Ջարեան կ'արհամարհէր հայկականութիւնը:

Իսկ Վահէ Ոչական երկուքին ալ կեցուածքը անկարելորդ կը համարէ, անկարելորդ կը համարէ առհասարակ հայկականութիւնը: Կ'ըսէ. «Ջարեանի գործէն ոչինչ կը պակսի, եթէ զիտմանք, թէ ինչ կարծիք ունէր հայկականութեան մասին, ու Ոչականի վաստակը պիտի մնայ կամ իյնայ՝ անկախաբար իր հայկականութենէն»:

Անմիջապէս ըսենք, որ ասոնք կշռուած ու արդար հաստատուածներ չեն:

Նախ՝ Ջարեանի գրականութեան մէջ հայկականութիւնը բացառուած խնդիր չէ բնաւ, հայկականութեան նուիրուած լայն բաժիններ կան անոր գործերէն: Ջարեան, ուրեմն, թէ՛ կ'օգտագործէ եւ թէ՛ կ'արհամարհէ իր էջերուն կենսական շագանակներէն մէկը հանդիսացող այդ էտառները: Եւ արդէն ճիշդ հո'ս է խնդիրը: 30 տարեկանին հայութեան վերադարձած մարդու իր արհամարհանքն է, որ կասկածելի կը դարձնէ անոր հայկականութեան իրաւութիւնը: Ու ա'յդ է Ոչականի ամբողջ բաժը. հարց մը «ծաղրել, ու ասպա գայն փառարանել» միայն Կոստանի նման անպարարեութիւն տրուած է»:

Այս անտաճանաշունին դէմ որեւէ քննութեան չգիտնալու չափ զբոսաշրջութիւն է որդի Ոչականի այն առարկութիւնը, թէ՛ «վերջին հաշուով, գրեզի մը կ'ունենանք, անձնական ըմբռնումներն ու ցոսումները այճաճ կարեւորութիւն ունին իր երկին արժէքին հետ, քրքիւն դերասանի մը ներքին արժանիքները իր դերակատարութեան բով ու ասեմ»:

digitised by A.R.A.R.®

Նոյն գործին հանդէպ այս երկու գործօններուն վերաբերումները նոյնը չեն սակայն, դրողը ազդողն է, դերասանը՝ վերապրողը, առաջինը կ'այրի ու կ'արիւնի, երկրորդը՝ կը ձեւացնէ Գրողին գործը ճակատագրական է, դերասանին ճիշդ յարմարողական: Նոյն բաները չեն: Օրինակ, Պետրոս Դուրեան չէր կրնար չգրել իր «Տրտունգէ»-ը, դերասան մը կրնայ սակայն չարտասանել դայն, արտասանելէ ետք կրնայ մոռնալ, քերթուածին փոթորկումները իր ջիղերէն չեն դար, կը բերեն հեղինակին ջղային դրութիւնը միայն: Հեղինակին գրութիւնը դեր ունի քերթուածին յաջումին, բխումին, իրաւութեան ու անմահութեան մէջ: Գրող մը դերասան չէ՝ Գրողին կեանքը սերտ առնչութիւններ ունի իր արարած գործին ծննդոցին, նկարագրին, իրաւութեան եւ արժէքին հետ:

Զերկարելու համար, դառնանք Օշականի գործը առանց հայկականութեան բաժինին դնահատելու եւ արժեւորելու հրաւերին:

Բայց նախ՝ կարելի՞ է նման մօտեցում մը: Նման փորձ մը առանց այլեւայլի պիտի նշանակէր կէտի իջեցնել մեծ մեհնակներն նուաճած մեծութիւնը: Առանց հայկականութեան բախտորոշ շաղախին, ուրիշ խօսքով՝ առանց այդ շաղախը անձնաւորող մեծախոյժ Մաթիկ Մելիքեանց տիպարին, Վահէ Օշական ինչպէ՞ս պիտի գնահատէ արդեօք կոթողական «Մնացորդաց»-ը, ինչպէ՞ս կրնայ կառուցանել «Հաւի՛ր Մուրաւս»-ի արու կերպարը, «Մակ-Պտուկ»-ը վէպին զիրար մեղցնելու երգում բրած հերոսներուն աշխարհ մը մշակոյթի թելադրող հոգեբանութիւնը, անկէ բխած արարքները, խօսքերը՝ «Թուրքիմ դէմ» իրարու հետ, մեր հաշիւները՝ յետոյ...»: Եւ դեռ կայ «Համապատկեր» շարքը, յատկապէս Գրիգոր Օտեանի, Դուրեանի, Վարուժանի բաժինները, որոնք առանձինն պիտի քաւէին գրագէտ մը կարկառելու համար:

Վահէ Օշական միջազգային դրականութեան ճամբաները մատնանիչ կ'ընէ, լաւ կ'ընէ, լաւ չ'ընէր սակայն, ճիշդ չ'ըներ մանաւանդ, երբ կը պընդէ, թէ «ամօր հասնելու իսկումը, նախ՝ պէտք է ազատագրուիմք մօլիտանդ հայկականութեան մը մտանքներով»:

Մոլեռանդ հայկականութեան մը մտանքներով՝ ազէկ, ազատագրուիմք, սակայն ժառանգաբար մեր ազգային կառոյցին՝ մաս կազմող հայկականութենէն ինչպէ՞ս ազատագրուիմք, եւ ինչպէ՞ս ազատագրուիմք, երբ զիտենք, թէ այդպիսի ազատագրում մը հարստահարում կը նշանակէ եւ ուրիշ ոչինչ, ազգատաքում, թշուառացում, դիմազրկութիւն, պարզապէս ազէկ կը նշանակէ:

Մեր իմացումին մէջ հայկականութիւնը լաց ու կոծ չէ, մերկապարանոց յայտարարութիւններու մէջ յիշատակուած Սիւ ու Մասիս չէ, անասողանքներու կողմէ հոլովուած կամ յանգաւորուած Արագած ու Մեան չէ, էութիւն է աւելի շուտ, մտայնութիւն, աշխարհայեացք, վերաբերում է, առանձնապատուկ որակի մը խորհրդանշիչ, հոգեբանութիւն, սիրելու, արարելու, երպելու, ազօթելու, սխրագործելու տենդ, վէրքեր ստանալու եւ ներում շնորհելու ինքնատիպ ձեւ, վերջապէս՝

Ո՞ր երկրի սրտում քալի՞մ կայ այնքան,

Եւ այնքան մերում՝ Ե՞ր երկրի սրտում:

Այդ երկրում ստեղծուած դարաւոր ժառանգութեան դուժարն է հայկականութիւնը, որ չես գիտեր ինչպէ՞ս արդէն խոչընդոտ կը համարուի մեծութեան ճանապարհին վրայ, երբ ինքնութիւն հաղորդող իր անվիճելի յատ-

կանխիկներով համաշխարհային ճամբարն հարթող վճռական ազդակ մը կրնայ բլլալ:

Բայց Վահէ Օշական այլազանութեամբ աշխարհին ներկայանալու մրտահոգութիւն մը չի մատենք, պայման չի համարեր ինքնասպութիւնը. իրեն համար՝

«Աւելի կարեւոր է գիտնալ, քէ իմշով կը նմանիմք ուրիշ գրականութիւններու, քան քէ իմշով կը տարբերիմք անոնցմէ»:

Այս կը նշանակէ եւրոպացիներու կաղնիներու անտառին պէտք է մըզտինք յար եւ նման կաղնի մը ներկայացնել, չտանինք այն ոտաւը, զոր «Ածուեաց անտառէն էի եւ կտրելը»:

Վարդ մը՝ անոնց վարդաստաններուն, եւ ոչ թէ, ըսենք, մեր լեռներէն ձնծաղիկ մը:

Անոնց արտոյտներու (Շէլլի) երամին միացնենք արտոյտ մը, եւ ոչ թէ հայոց կուռնիք ճամբայ հանենք:

Եւ նախիրին խառնենք ի՛նչ-ի՛նչ ճամբաներով մեր կողմը անցած կովը եւ ոչ թէ պահանջուած ցուցահանդէսին ներկայացնենք մեր երկրէն ծնունդ առած ու մեր երկրին գոյնն ու շքեղութիւնը ցուցնող պերճաւոր պախարան:

Ասիկա, սակայն, միջազգային շուկաները հասնելու ուղիղ ճամբան չէ: Տարբերութիւններու փոխարէն նմանութիւնները առանձնացնելու եւ անոնցմով գինովնալու պարագային՝ հայ ժողովուրդը գինովի՛ լայլերով հազիւ կրնար անցնիլ պատմութեան քառուղիներէն, կրնար նոյնիսկ ի սպառ չընթանալ եւ ատկա աղէտ մը կ'ըլլար ո՛չ միայն իրեն համար, այլեւ աշխարհի, որովհետեւ անպայման բան մը կը պակսէր աշխարհէն:

Ի բարեբախտութիւն մեզի եւ ոչ ոք, այս հարցին մէջ Վահէ Օշականի պէս մտածողները ռակաւաթիւ են, ընդհանրական, բազմաթիւ են միւսները, մարդկութիւնը մշակութային անփոխարինելի դանձերով հարստացուցած հակառակ կէտէն ձեկնողները, սկսեալ ռուբերու սուրբէն:

«Մաշտոցի բուն նպատակը, — պիտի ըսէր եղբարախո Պարոյր Սեւակ, — ո՛չ քէ հերթական մի այբուբենի ստեղծումն էր իր ժողովրդի համար, այլ մի բոլորովին նորոյն, բոլորովին նոր, գուտ հայկական այբուբենի ստեղծումը: Նոյնիսկ այն դէպքերում, երբ ցա վերցրել է ռուս գիրը, ապա դա վերափոխել է այնպէս, իր նախատիպից հեռացրել այնքան, որ մինչեւ հիմա էլ այդ նախատիպը որոշելիս գիտութիւնը չի կարողանում խուսափել վեճից:

«... Հետեւալ նմանութիւններից, ընդգծել տարբերութիւնները՝ սրբաճի հասցնելով մի բոլորովին նոր որակի, — անա՛ այն սկզբունքը, որով առաջնորդուել է Մաշտոցը եւ հասել այդ սկզբունքի կատարեալ իրագործմանը»:

Հեռանալ նմանութիւններէն, ընդգծել տարբերութիւնները, գտնել «օտարի շնչից» զանազանելի տարրը եւ արարչագործ տաղանդով մը շնչաւորել եւ թակային կարելիութիւնները բազմապատկելու պայթուցիկ հնարաւորութիւններ ունեցող նոյն այդ տարրը: Ընդհանրապէս այդ գնով ձեռք կը բերուի անհասանելին, որով միայն կարելի է ներկայանալ, արժէք ու գին նուաճել մեծերու կարգին, համաշխարհային շուկաներու վրայ, եւ ոչ թէ անոնց նուաճումներուն մերձաւոր տարբերակներ հանդիսադրելով...

Գ. ՄԵԱԳԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑՆԵՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ ՆԵՐՍ ԿԱՄ ԴՈՒՐՈ

«Ազգակցի 21 եւ 22 Օոգոստոս 1973ի թիւերով, Վ. Օշական եւ Գ. Մնայեան յաջորդաբար արտայայտուեցան հայկականութիւնը գրականութեան մէջ նիւթին շուրջ: «Հայկականութեան մասին» եւ «Մաշտոցի սկզբունքով...» խորագրուած յօդուածները ստորագրելով, անոնք հանրային կարծիքի ուշադրութիւնը հրաւիրեցին գրական կարեւոր երեւոյթի մը վրայ:

Կոստան Զարեանի ստեղծագործական ժառանգութիւնը հայկականութեան չափանիւնին անկախ արժեւորելու պահանջ մը բանաձեւելով, Վ. Օշական կը շեշտէր պարզապէս պարտաւորութեան տակ չառնելու եւ անոր անհատական տեղադրութիւնը չսահմանափակելու անհրաժեշտութիւնը՝ հաստատելով, որ «եթէ գրողը հաւատարիմ մնայ իր քննարկին, կը քաւէ ու կ'աւելնայ»: Իսկ ազգային գրականութիւններու զարգացման ընթացքին մասին խօսելով, ան կը յանգէր հետեւեալ եզրակացութեան.

«Աւելի լաւ է գիտնալ, թէ ինչով կը մտնինք յարիշ գրականութիւններուն, քան թէ ինչով կը տարբերինք անոնցմէ: Մենք կը պատկանինք եւրոպական գրականութեան մեծ ընտանիքին ու պէտք է վարժուինք մենք մեզ տեսնել անոնց ակնոցով, որպէսզի օգտուինք անոնցմէ, տանք մեր մասնակցութիւնը ընդհանուր շարժումին ու ասիկէ անդին, դեռ տալ մարդկութեան: Բայց հոն հասնելու համար, մախ պէտք է ազատագրուինք մոլեռանդ հայկականութեան մը մտասեւեռումէն, ալ չխտնենք գրականութիւն ու քաղաքականութիւն կամ ազգայնականութիւն»:

Գ. Մնայեանի յօդուածը ուղղակի պատասխան ժըն էր Վ. Օշականի արտայայտած վերոյիշեալ տեսակէտներուն եւ յատկապէս անոր «պէտք է ազատագրուինք մոլեռանդ հայկականութեան մը մտասեւեռումէն» կոչին: Հաստատելէ հոգ, որ «Ռախ» Զարեանի գրականութեան մէջ հայկականութիւնը բացառուած խնդիր չէ բնաւ, հայկականութեան նուիրուած լայն բաժիններ կան անոր բոլոր գործերուն մէջ, Զարեան, ուրեմն, թէ՛ կ'օգտագործէ եւ թէ կ'արհամարհէ իր էջերուն կենսական շաղախներէն մէկը համդիւսեալ աշուղ էտարրը, Մնայեան կ'անդրադառնայ Թ. Օշականի վաստակը «անոնց հայկականութեան քաժիւնիմ գնահատելու եւ արժեւորելու (որդի Օշականի) հրաւերին», եւ կ'ըսէ.

«Նաման փորձ մը առանց այլեւայլի պիտի ծառայէր կէսի իջեցնել մեծ մեհեմականին նուաճած մեծութիւնը: Առանց հայկականութեան քայտորոշ շողախիւն, ուրիշ խօսքով՝ առանց այդ շագաթը անճանաչող մեծախոռով Մաթիկ Մելիքեանց տիպարին, վաւէ՛ Ծշական ինչպէ՛ս պիտի գնահատէ արդեօք կոթողական «Միացորդաց»ը»:

Վերջապէս, **Պ. Սեւակի մէկ ընդգծումին ձայնակցելով, Պ. Միսապեան կ'ըզրակացնէր, թէ՛**

«Հետեանալ նմանութիւններէն, ընդգծել տարբերութիւնները, գտնել «օտարի շնչից» գաճաճանքի տարրը եւ արարչագործ տաղանդով մը շնչաւորել եմքակային կարելիութիւնները քաղմասպատկելու պայթուցիկ հնարաւորութիւններ ունեցող հո'յն այդ տարրը: Ընդհանրապէս այդ գնով ձեռք կը բերուի անհասանելին, որով միայն կարելի է ներկայանալ, արժէք ու գին նուանել մեծերու կարգին, համաշխարհային շուկաներու վրայ եւ ոչ թէ առանց նուաճումներուն մերձաւոր տարբերակները հանդիսադրելով...»:

Հայկականութիւնը գրականութեան մէջ հարցին շուրջ, Օշական—Միսապեան բանավէճը բացուեցաւ գլխաւոր առաջ թեզերով: Ինչպէս ցոյց կու տան կատարուած լայն մէջբերումները, հայկականութիւնը բանավէճի նիւթ դարձած է իր ամէնէն ծայրայեղ բանաձեւումով: Վ. Օշականի «մոլիեանդ հայկականութեան» ազատագրուելու կոչին դիմաց՝ Պ. Միսապեան գէժ արտայայտուելով հանդերձ «մոլեռանդ»ին, իրեն գերազանց արժեւորելով իր ընդունելի հայկականութիւնը:

Եթէ հարցը գրականութեամբ սահմանափակուէր միայն, այն աստիճանի էր անհատական խառնուածքի եւ կարծիքի ազատութեան վերադրել նման հակադիր բանաձեւումները: Սակայն, որովհետեւ հայկականութեան հարցը մեր իրականութեան մէջ կը մնայ մտաւորական ընդհանուր աշխարհահայեցքի էական խնդիրը, այդ պատճառով ալ անխուսափելի կը դառնայ անտեսուած հիմնական մտահոգութեան մը ընդգծումը:

Իրեն Սփիւռք, գրականութենէն ներս եւ դուրս, հայ կեանքը վերանորոգման եւ զարգացման երկու գլխաւոր ուղղութիւններ կը գտնէ իր առջեւ: Թէեւ երեւութապէս տարբեր, բայց ըստ էութեան լրացուցիչ կարելիութիւններ են անոնք: Մէկ կողմէ գոյութիւն ունի հայութեան մօտաւոր անցեալէն եկող ու ապագային բացուող ազգային ժառանգութեան ու սեփական հարստութեան ուղին, որմէ կ'առաջնորդուի այսօրուան սփիւռքահայը իր ստեղծագործական որոնումներուն մէջ եւ, միւս կողմէ՝ սփիւռքեան պարտադիր կեանքը, օտար մշակույթներու եւ միջազգային արժէքներու հետ սահմանափակ հաղորդակցութիւնը պատճառ կը դառնան, որ հայ մարդը իր ազգային պատկանելիութենէն բխող արժեւորութիւնները կողքին ներշնչուի նաեւ միւսին, չըջապասէն թելադրուած տիրական շահանքներէն: Երեւութական երկուութիւն մը ենթադրող այս դոյաւիճակը, խորքին մէջ կրնայ մէկ ամբողջութիւն նկատուիլ, եթէ սփիւռքահայը ֆիզիքապէս, ընկերային տուեալներով թէ հոգեբանորէն ձերբազատուի ուժացումի եւ այլասերման վտանգէն: Սփիւռքահայ կացութեան աստիճանական ծանօթացումը պէտք է մեկ-

նախկին ընդունելի այս իրականությունների և զիտակցություններ: Հայկական Սփիւռքի Հանդէպ ճշգրտած մտաւորական թէ՛ գաղափարական որեւէ կեցուածք պէտք է արմատանայ երեւութական այս երկուութիւնը համադրելու ճիշդին վրայ: Ասիկա իմացական կաշկանդում չ'ենթադրել, այլ՝ կը թելադրուի Հայրենիքէն Հեռու իրիւն հայ հաւաքականութիւն կամ անհատ գոյատեւելու մեր իրականութեան հրամայականներէն:

Ասիկա սփիւռքահայ որոնումներուն եւ իրազորումներուն յարմարագոյն եւթնամեայն է: Այնքան ատեն, որ Արտերկրի մէջ կաղմաւորուող Հայ սերունդն ու անհատը իրենց շուրջ կը գտնեն ներքին հակառութիւններով տառապող հաւաքականութիւն մը՝ հայկականութեան եւ մարդկայնականութեան, ազգային թէ՛ միջազգային միջեւ ընտրութիւն մը կատարելու հոգեբանական հարկադրանքին տակ, բնականաբար անոնց մօտ կը ստեղծուի արժեքափերու տաշնապ մը, ինչ որ, իր կարգին, կ'անդրադառնայ ստեղծագործ տաղանդներու արդիւնաւորման բնթացքին վրայ: Գրականութենէն ներս ու դուրս, սփիւռքահայութեան ստեղծագործական վատասկը պէտք է գնահատուի լայն կարկինով՝ սահմանադրուած հայկականութեան մը չափանիւնով: Ժամանակն է այլեւս, որ սփիւռքահայութիւնը հրաժարի ազգային եւ օտարի միջեւ գտնուող բնական տարբերութիւնները իրիւն բախում եւ այլամերժ հակադրութիւն ընդունելու աշխարհահայեացքէն եւ գտնէ ներքին ու սեփական հարստութիւնները համաշխարհային նոր պատուաւորութիւնով ճաշակելու, բայց միշտ ինքնուրոյնութեան ու հարազատութեան հաւատարմ մնալու զարգացման ուղին:

Հայկականութիւնը գրականութեան մէջ հարցին շուրջ բացուած Օչաւկան—Սնապեան բանավէճը յատկանշուեցաւ հայկականութեան հանդէպ շեշտուած եւ հետեւաբար սխալ մեկնաբանութեանց գուռ բացող կեցուածքներու լուծ: Բանավէճը ստացաւ տեսակէտներու երկու հակադիր բանաձեւումներու ընդթ: Իրենց եզրայանգումով՝ թէ՛ Վ. Օչաւկան եւ թէ՛ Պ. Սնապեան կը ստեղծեն ա'յն տպաւորութիւնը, թէ՛ հայ գրականութեան զարգացման համբաւն կ'անցնի կա'մ «մոլորակի հայկականութենէն ազատագրուելու» ուղիէն եւ կամ՝ հայկականութեան տարրին «պայքարային հնարաւորութիւնները» արարչագործ տաղանդով մը կարկառող շնորհներու ընդմէջէն:

Հայկականութեան անխուսափելի կնիքը մերժելու կամ նուիրագործելու այս հակադիր եզրայանգումները խորքին մէջ պարզացուած լուծումներ են:

Նման բախում չի կրնար գոյութեան իրաւունք ստանալ:

Հայկականութիւնը պարունակողն է, իսկ միջազգայինը՝ պարունակեալը: Հայկականութիւնը կը ճոխանայ եւ կը հարստանայ ա'յն չափով, որ չափով կ'իւրացնէ եւ իր սեփական խռովքով ինքնատիպ արտայայտութիւն մը կու տայ ընդհանրականին:

Այս արժեքափով, գրականութենէն ներս եւ դուրս, հայկական իրագործում մը կ'իմաստաւորուի եւ մնայուն արժէք կը գտնայ այն ատեն, երբ մեր անցեալի ժառանգութեան պարզ տարրերակը չէ, այլ՝ մարդկային նոր փորձառութեամբ եւ տաղնապով անցեալը հարստացնող շունչ մը կը բերէ

իրեն հետ Վստուակ մը կ'արժեւորուի ժամանակին հետ քայլ պահելու իր թարմութեամբ. իսկ սահիկա կրնայ ծնիլ ազգային թէ մարդկային ապրումի մը տրուած ինքնատիպ խոռոչով: Ասկէ զուրա, Հայկականութիւնը իբրեւ մոլեռանդութիւն մերժելու կամ տնոր հանդէպ ամբողջովին հաւատարիմ մնալու առաջադրանքները կը մատենեն տեսականօրէն շափաղանցուած կեցւածքներ:

Թերեւս բանավէճին համար օգտակար ճշգում մը բլլայ նաեւ Օշական — Սնապեան Հակադրութեան շուրջ տրուած հետեւեալ հաստատումը, որ կը վերաբերի մեր գաղութի պրական կեանքէն ներս երիտասարդական խանդ յայտնակերպած ու տարբեր աշխարհահայեացքով տիրական ներկայութիւն դարձած երկու այս դէմքերուն մտաւորական պատրաստութեան: Վ. Օշական կը մարմնաւորէ հայ գրագէտի ու մտաւորականի ա'յն տիպարը, որ յատկապէս միջազգային ու արդի արժէքներուն ճամբով իր պատրաստութիւնն ու ճաշակը հիմնաւորելէ ետք կը բացուի մեր ազգային հարստութեան, իսկ Պ. Սնապեան կը ներկայացնէ միւս տիպարը, որ Հայկական արժէքներու իւրաքանչեւ միջնորդին մէջ իր սեփական դիմագիծը գտնելով կը բացուի օտար անդատաններուն՝ իր ազգային ժառանգութիւնը նոր կարելիութիւններով պատուաստելու համար: Հակառակ անոր, որ Համադրական հոյն ճիզը տիրական է երկուքին ալ մօտ, այսուհանդերձ պատրաստութեան ճամբով տարբեր մեկնակէտերէ մզում կը ստանան անոնք եւ ճիշդ ա'յդ պատճառով քնական բախում մը ապաստիլի է անոնց միջեւ: Սակայն, ճիշդ չէ այդ բախումը օրինականացնել եւ խղճման նշան համարել տեսական փորձը, որովհետեւ պրականութենէն ներս եւ դուրս սփիւռքահայ արժէքները անխուսափելիօրէն կը գտնուին Հայկականութեան մէջ ազգայինն ու մարդկայինը համադրելու անհրաժեշտութեան առջեւ:

Ն. ՊԻՐՊԵՐԵԱՆ

ԱՐԻՒՆԸ ԿԸ ՔԱՆԿ...

Արևան, քնազներու, անդրադից մզումներով կազմուած նախա-
սիրութիւններու առնչութեամբ, վերի պարագայական խորագրին առկ
ստորեւ կ'աժգոփենք ժառանգութեան խնդիրներուն ընդարձակ տեղ
արածագրած Յ. Յշականի «Մեծօրհնոց» մէջնէն յանկուցիլ իրական-
ութեան՝ ինչպէս արիւնքն նուիրուած բաժինը, որ կրնայ խորհրդածու-
թեան ուղղին երբ հայթայթել ու լոյս սփռել մաքեւում...

Պրուսայի չլիանի հայ գիւղերէն մէկուն մէկ նշանաւոր գերդաստա-
նին՝ Նալպանտենց տանձպատմութիւնը շուրջ հարիւր էջով մը առի՛ն հա-
«Մեծօրհնոց» իր էջերը կը բանայ գերդաստանին վերջին ներկայացուցիչ-
ներուն՝ Հաճի Աննային, տղուն՝ Հաճի Սերոբին, եւ ասոր հարսին՝ Աղուա-
րին կեանքի բարդութիւններուն, տաղանայներուն, մեղքերուն ու ողբերգու-
թիւններուն առի՛ն։

Հարսը՝ Թարմութիւն ու զեղեցկութիւն, իսկ Սերոբ անկարող մը։ Ա-
նոցուս կ'անցնին անոր խորտակուած աշուրթիւնը դարձանելու համար կի-
րարկուած գիտական եւ փորձառական բոլոր միջոցները։ Մայրը, Հաճի Ան-
նան, տիրական հեղինակութեան տէր կին մը, տակնուվրայ կ'ըլլայ այս ի-
րականութեան դիմաց եւ գերդաստանին պատիւը փրկելու եւ ժառանգորդ
մը ունենալու անդիմադրելի բնագոյն բռնափար՝ հարսին տնկողինը կ'ա-
ռաջնորդէ նոր բերուած տասնութամեայ ծառան, Սողոմնայ Սողոմը։ Կիրք,
շնախառնուած փոթորիկներ, ոճիր, հրդեհ, ընդհարում՝ Թուրք ոստի-
կանութեան հետ։ Ի վերջոյ կը ձերբակալուի Սողոմ եւ իրրեւ ճամբայաւոր
կընդհատուի, քովի քովի աւ քովի աւ սիրահարը կը նետուի մարդասպաններուն նկուղը։ Հոն
կը հանդիպի իր գիւղը այցելած երկու յեղափոխականներուն, որոնք «այն-
քան ետ աւ խորունկ քաներու մասին» կը խօսէին։ Դառնապարտուածներէն
ուրիշ մը կը սուլէ գաւառակի մը բանտը ողկոյնոյ այն երգը, որ կը պատմէ
աշխարհի խորունկ յուզումները՝ կնոջ, զաւկի, հօր ու մօր կարօտները։ Սո-
ղոմ, որ առաջին բանտարկութեան տառն սորված է երգը, սուրդին հետ
կ'երգէ անոր մէկ տունը։ Բանտին կից գտնուող պալատին մէջ բնակութիւն
հաստատած բանտերու վերատեսուչ փաշան, կինը՝ Սարայլըն, ու երկու աղ-
ջիկները կ'առնեն ձայնը ու կը սառնին բոլորը մէկ։ Մօտակայ միւսքէն ձայն
մը, ու ձայնին լուծ պահուելու ու այցելուներու մեկնումի վայրկեանին՝ կրկին
կը բացուին Սողոմի չրթները։ Փաշան եւ միւսները զարմեալ կը քարանան։
Երգը կը տաղէ մա'նաւանդ երկու աղջիկներէն պզտիկը, եղնիկ, որ լամբը
առնելով կը մօտենայ Սողոմին, ապա կը հետաքրքրուի երգին իմաստով ու
տղուն ճակատագրով։ Արդէն ոճիրին հօտը առած՝ ան երգում ընել կու տայ
հօրը, որ անմատչ Սողոմը քովի թաղանթներէն ու խնայէ կեանքը։ Բանտերու
վերատեսուչ քոմանտան փաշայի աղջիկը Սողոմի եւ իրենց խոհարարին՝
խարբերողի Աւետիսին ձայններուն միջեւ նմանութեան եղբեր կը տեսնէ ու
կ'աշխարհի ողջ էութեամբ։

Սողոմոն աչքին առնել էր խողխողուն երկու քոմիթածիները, իսկ իրեն ժամանակ կու տան խոստովանելու :

Վերադառնալ քոմանտան փաշան ու Սարայրն էր մեկնին ջերմուկները : Անոնց մեկնումէն ետք, պզտիկ աղջիկը՝ կեանքը վտանգելու դնով, սեւամորթ բանաստեղծին հետ էր թափանցէ Սողոմոն խուցը եւ երկար խօսակցութիւն մը կ'ունենայ հետը, քաղաքի անոր կենսագրականին մէջէն : Քակելու տայ շղթաները եւ շաքար կը դնէ բերնին : Գորով ու փայփայանք : Փըրկութեան մէկ միջոց կայ միայն, — ընդունիլ հազ տիւր : Տղան սպասած է ու մեռնիլ կ'ուզէ միայն : Աղջիկը նորէն ձեռքը կը դնէ ճակատին ու մեկնելու ատեն կը յանձնարարէ հաւատալ իրեն, սպասել առտուան ու շփանալ :

Աղջկան կամքով՝ բանտերու վերադառնալ քոմանտան փաշան կ'անցնի պաշտօնական ձեւակերպութեան ու իր մասնումը կը հաղորդէ Առաջնորդարան : Սողոմոնց դիւղէն պատուիրակութիւն մը կը կազմուի՝ աղուն հողին կորուստէ փրկելու վերջին փորձ մը բնելու համար : Պատուիրակութեան մաս կը կազմեն թաղականութեան ատենապետը, քարտուղարը, տաներէց քահանան եւ Սողոմոն մայրը :

Քոմանտան փաշան վար դրած է Սողոմոն թղթածրարը եւ դայն պատուել տալ՝ կը սպասէ, որ Սողոմ պաշտօնապէս ուրանայ մայրը, տան քահանան, անով ներկայացող կրօնքը եւ ընդունի իսլամութիւնը : Առաջնորդը հաշտուած է կացութեան հետ, ըստ իրեն՝ պատուիրակութիւնը բանաւ պիտի երթայ պտղը ձեւակերպութեան համար : Ժամանակները փոխուած են : Պէտք չէ դրդել տէրութեան մարդերը : «Կամք տեսաւ օրհնել իր իրիւն» :

Այդ միջոցին, մէկը կը հասնի Առաջնորդարան : Ղրկուած է քոմանտան փաշայի կնոջ կողմէ եւ կը յայտնէ անոր կամքը, թէ բանաւ պէտք է ներկայանան միայն թաղականութեան ատենապետն ու տաներէց քահանան, որոնց եւ նորադարձ հաւատքին հրաւիրող մոլլաներու ներկայութեան, Սողոմ պիտի որոշէ իր ճակատագիրը :

Այս պատուիրակութեան ճամբայ կ'ընկնէ ետք եւ դա՛րձեալ քոմանտան փաշայի կնոջ կարգադրութեամբ Սողոմոնց դիւղը կը փութայ խոհարարը՝ Հաւատիս, որ պոյատ կը տանի Սողոմոն մայրը :

Մինչ այդ, Սողոմոնց տիկինը խմացած է խնդիրը, զոր կը դժուարանայ ըմբռնել : «Տաքնալով ապրիլ...» :

— Թող մեռնէր պապային պէս, մեռնել տանէի ժամ, շարք ամբողջի միտին, հագցնէի փետուրեան հագուստ, մազերս փետուրի վրան, ձեռքովս ալ իրեցնէի հողի, հողին ազատած կ'ըլլար : Կը հասկնամք հիմա :

Պալատին մէջ, Հաւատիս կը պատուիրէ Սողոմոն մօրը հանրմին մէկ խօսքը երկու շրնել : Կ'երեւի պզտիկ աղջիկը, կոսակցութիւն՝ Սողոմոն եւ անոր նշանածին մասին :

Սողոմոն մայրը նմանութիւններ կը տեսնէ խարբերողի խոհարար Հաւատիսին եւ Սարայրի պզտիկ աղջկան զիմազծերուն մէջ եւ կը յայտարարէ իր մասնումը :

— Ինչ ալ կը նմանիք իրարու :

«Պարտաւորութեամբ հայերէն ըսուած այս մաթաղապստիւնը քարգմանել եղբիկին քր, ճառագայթում, բռնելով խոհարարիմ դունչը, կը պռտար :

— «Տեսա՞ր, տեսա՞ր : Ե՛ս քոյի :

«Անոնց կոի՛ւր, հայնիմերու առջեւ : Խօսարարը միշտ հերքելով նմանութեան «առասպել», մայրը՝ միշտ խուսափելով մօտեմալէ հարցումին : Աղջիկը : — Սիրելով այդ մութ մասը իր հանգիստին, քր խոհարարիմ շունչէն, ներկայութեան կը բացուէր իր մէջ» :

Ներսէ կը մտնէ Սարայլըն: Կը ճամբէ աղջիկը ու Սողոմին մօրը կը լանձնարարէ նոյն օրը շտեմնուիլ տղուն հետ: Վնիկա ծանօթ էր գեղացիներուն յեղինդով յամառութեան: Պատուիրակութեան ժախջանքէն յետոյ մօրը բանտ ներկայանալը կը կործանէր արդէն յաջողած ձեռնարկ մը: Այժի աղջիւ բերաւ տղան: Մատենադարանի արահիւ, գիշեր մը առաջ, երբ վճռապէս յայտարարած էր իյնալ մօրը քեւերուն եւ մեռնիլ: Ո՛չ եղնիկը, ոչ ալ փայլան իրենց ֆազըր խօսքերովը, հաստատ խօստումներովը չէին կրցած տապալել անոր բնագոյական, «յիմար» վախը այդ հանդիպումին: Տգամ անտարբեր էր միւսներուն, քանակային, քանակներուն բոլոր երաւէրներուն: Ու ըսեր էր սպառող մախադաւածութիւնը.

— Կա՞յ մեռնելէ անդին:

Սողոմի մայրը նորէն կը յայտնէ տղան տեսնելու բաղձանքը: Նորէն կը մերժուի բաղձանքը: Կ'ապահովցնեն իրեն, որ տղան պիտի ապրի, մեծ մարդ պիտի ըլլայ: Ի լուր այս հաւաստիացումներուն՝ պիւղացի կիներ կը յիշէ Սողոմին նշանածու եւ աղանապահար ակնարկով մը կը յիշէ իր աղջիկը: Հաւատիս կը թարգմանէ ըսուածը եւ այս անգամ Սարայլըն կը թաղուի խորունկ մտատանջութեան մը մէջ: Քերմուկներու պալատին մէջ, երբ անոր ամուսինը մատաղ աղջիկները բաղնիք կ'առաջնորդէր, ինք, մութին վրայ իր պատուանք բացած՝ ակամջ կու տար դուրսի հեւքերուն, աշուղէ, մուրացկանէ, անցորդէ: Երբեմն ալ ներսէն, իր իսկ պարտէզէն: Հայուն տղան ունէր ծայրներուն անուշը, սրտառուչը: Յետո՞յ: Հայուն տղան ունէր մութ ու անչափելի ձգտութիւն մը, որ հագուազէն ըլլալուն չափովը եղբրական ալ է իր շրջապատին:

Ու անդրադարձին շարունակութիւնը.

«Տասնըինգ տարի: Գրել ու անցնիլ: Ամէն կին մայրն է աղջկան մը, որուն կու տայ մարմին մը ու... հագի մըն ալ հարկաւ: Ի՞նչ էր տուած անիկա իրը հոգի իր աղջկան... Ատիկա պիտի հարցնէր ինքը, քամանտան փաշային տրամանուշ ու փափուկ կիներ, երբ հակառակ վախկոտ ու հեռաստեւ հաշիւներուն, չէր կրցած զայն արգիլել «հայու կտորով» մը հետաքրքրուելէ: ... Վերնատուր պատուհանս՝ մը՝ այս ետ փորձանքը, սր կու գար աղջկան հոգիէն, երբ անոր դէմքը, առանց սաւանի ու խապօպի յարգարանքին, ճիշդ ու ճիշդ կը պատմէր իր մեղքը աշխարհին, կրկնելով Հաւատիսին շէնքն ու գիծերը»:

Սարայլըն կը հրամայէ աղջկան զբաղեցնել Սողոմին մայրը ու ինք կ'անցնի խոհանոց, հաւանք տանելով Հաւատիսը: Երեկոյ է եւ փաշային տուն գալու ժամը կը մօտենայ: Հաւանաբար այդ պիւղացի իրենց հետ պիտի ունենան նաեւ Սողոմը: Վայրկեան մը հաթ՝ Վնիկա ինքնիրեն հարցունք դժեղակ հարցումը, — «Վ՛կ կը վարէր իր արիւնը, իր մէջ, ինչպէս իրմէ դուրս, աղջկանը մէջ ալ: Ի՞նչ էր ուժը, որ արիւնները կը քաշէր այդպէս, առանց ազդելու արտաքին բոլոր քարոզութիւններէն»:

Սարայլըն ու խոհարարը կը հասնին անթափանց խորշ մը, ուր, տիւանի մը վրայ, թրքուհին կ'իյնայ հայուն բազուկներուն: Լուռութիւն: Արցունք: Երկուքը միասին կը փորձեն դուշակել եղնիկին ու Սողոմին մօր խօսակցութեան նիւթը ու կը մտահոգուին «վերջոյ»: Ու ճիշդ այդ վայրկեանին ու խոհարարին բազուկներուն մէջ է, որ Սարայլըն կ'արտասանէ զինք տանջող խորագոյն մտածումը.

— Արիւնը կը քալէ, Հաւատիս:

(Ամփոփում՝ «ՄՆԱՅՈՒԳԱՅԷՆ»)

Նախորդ երեք էջերուն վրայ կատարուած ամփոփումէն կը հետեւի ուրեմն, որ «Մնացորդաց»ի մէջ արիւնը կը քալէ...

Ու քալող արիւնին իրականութիւնը հաստատող մասէն մէկ էջ առաջ՝

— Արիւնիմ դէմ չեմ քալեր...

Այս բերեղացումին հասնելու համար՝ էջեր ու էջեր արուած են հռչակաւոր վիպաչարքին մէջ, ապրուած փորձառութիւններ, պարզուած հանգոյցներ, խորհուրդներ, առարկայացնելով զգայութիւններու այնպիսի՝ հարուստ հանք մը, որուն հայթայթած տարրերով դժուար չէ կազմել ժողովուրդներու հոգին, հոգեբանութիւնը:

— Արիւնիմ դէմ չեմ քալեր...

Չե՛ն քալեր:

Քալողը կը պատժուի՝ մառախլապատ մտքեր դուրս տալու անպատեհութեամբ, անորոշութիւններով, տգիտութեամբ, դիմազրկութեամբ, տեղ չկարենալ հասնելու ճակատագրական դժբախտութեամբ եւ մասամբ նորին: Մնաց որ, քալող արիւնին դէմ արդէն դժուար է քալել: Քալողները կը ձեւացնեն այդպէս, քողածածկելով իրենց հարազատ էութիւնը, պարագայ մը, որ երբեք նպաստաւոր չէ եղած արուեստի ճամբաներէն անցնողներուն:

— Արիւնը կը քալէ...

Օչականի մօտ հարցր մինչեւ իսկ վարկածի սահմանէն դուրս եկած է ու ստացած բացարձակ իրականութեան մը տիրական շնորհ: Անոր գրի առած փորձառութենէն մեկնելով կը համոզուինք, որ քալող արիւնը մինչեւ անգամ թրջուհիներու թո՛ւրք արզանդին մէջ չէ այլասերած ու տուեալ պահուն պոռապած է իր հարազատութիւնը:

Գոմանտան փաշայի կնոջ արեան նախասիրութիւնները («Հայտ տղան ունէր»...)

Ու աստիճան մը աւելի յստակ ընծայուած ազըրկա՛ն արիւնը: Եւ յետոյ՝

«Ի՞նչ էր ուժը, որ արիւնները կը քաշէր այդպէս, առանց ազդուելու արտաքին բոլոր քարդութիւններէն»:

Ահաասիկ հարցեր, որոնց լրջութեամբ պէտք է մօտենայ հասնող սերունդը եւ ընդունի նոր պատաւաստներէն անո՛նք միայն, որոնք կրնան սնանիլ, ծաղկիլ ու պտղաւորուիլ այդ հարազատ գեաիններուն վրայ:

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ԱՐԺԷՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԳՆԱՀԱՏՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

•

Թէեւ արթուն բանականութիւնը ա-
մէն քայլափոխի յուշում է իրողութիւն-
ների մշտահոլով փոփոխութիւնների ու
յաջորդումների մասին, վարժութեան ու
սովորածութեան ուժով՝ հաստատուն
է թուում այն ամէնը, ինչ որ անմիջապէս
երեւում է, կայուն ու անաստան: Գէթ
մի մօտաւոր ու անորոշ ժամանակի հա-
մար: Որովհետեւ շնորհ ու ապրող էակը
այդպէս է կամենում՝ իր իսկ տեսակա-
նութիւնը իրերի ծովում խարսխելու բը-
նազական մղումով: Փոփոխութիւնները
հանդուրժուում ու նոյնիսկ փնտռում եւ
նախաձեռնում են, երբ ուժերի խաղ են
կամ այդպիսի խաղ են թւում, մինչդեռ
բուն միջավայրի անկիւնաքարերն աւ յե-
նակները պատկերացում են տեսական,
սեփական կողմնորոշման հիմքը շխախ-
տելու սովորութեան համաձայն:

Այդպէս է ընդհանուր առմամբ, հո-

գեբանական մակարդակով, որքան որ
կարելի է դատել մարդկային վարքագծե-
րի գրասետումներին: Այդպէս է նաեւ
պետական գոյացումների ու քաղաքական
վարչակարգերի բնագաւառում: Տարբեր
կողմերի միջեւ կենսական հակասու-
թիւնները հասունանում, կուտակւում եւ
բախումների են վերածւում: Մասնաւոր
է առաւել կամ պակաս ուժգնութեամբ
պայքարը: Մէկ կողմի յաղթութեան
գէպքում դեռ որոշ ժամանակ շարունակ-
ւում է պարտեալի դիմադրութիւնը եւ
ապա դադարում, որին յաջորդում է առ-
կայ իրերի հանդէպ գոյացող վարժու-
թիւնն ու յարմարումը: Ինչ որ երեւում
է անմիջապէս, եթէ ոչ բնական, դէթ
անպայման բնական է թւում: Բայց դա
այդպէս է առերեսայթ: Եթէ հակասու-
թիւնների մնայուն հիմք ու պատճառ դո-
յութիւն ունի եւ կան կենդանի ու շա-

Հազարդուած ուժեր՝ իրերի վիճակը չըր-
ջէլու համար, պայքարի վերանորոգումը
անխուսափելի է եւ նոր իրավիճակ հաս-
տատելու հնարաւորութիւնը հաւանա-
կան:

Այդ ճանապարհով են փոխուած աշ-
խարհի քարտէսները: Եթէ մէկն ու մէկը
Հետաքրքրութեան համար աչքի թնց-
կացնի զոյութիւն ունեցող պատմա-աշ-
խարհագրական քարտէսներն ու քարտէ-
սագրքերը եւ պատշաճ համեմատութիւն-
ներ անի՝ անպայման աւելի քան պերճա-
խօս իրողութիւններ կը պարզի իր հա-
մար: Պատմութեան ընթացքում մի ան-
գամ չէ, որ ծաւալուել, ռուել եւ ապա
փլուել են հակադրամասերն կայսրութիւն-
ները: Ընդդէմ նոյն մեկով էլ՝ մի անգամ
չէ, որ արտաքուստ աննշան կարծուող
ցեղային կորիզները ծելել, արժատներ են
արձակել, ցողունաւորուել ու գիմազիժ
ձեռք բերել՝ դառնալով ինքնուրոյն միա-
ւոր նմանների շարքում: Եւ տոկուն միա-
ւորներ են մնացել հիմնականում այնպի-
սիները, որոնք յենուել են սոսկ իրենց
վրայ եւ սնուել սեփական արժատների
ամբարած հիւթով: Արհեստական զոյու-
ցումները մեծ մասամբ նոր միաւոր չեն
դարձել, եթէ հանդիսացել են գանազան
արդէն կազմաւորուած միաւորների շին-
ծու գումար, ուստի եւ վերստին տրոհ-
ւել են: Այս ենք տեսնում պատմա-աշ-
խարհագրական քարտէսագրքերին նայե-
լիս, որոնք արտացոլում են պատմու-
թեան բոլոր ելեւէջները:

Բայց իւրաքանչիւր աշխարհակալ
ազգ, պետութիւն ու վարչակարգ, ի
դէմս իր ներկայացուցիչների, քանի զեռ
ոտքի վրայ է՝ իրեն լացառութիւն է ե-
րեւակայում: Ո՛չ միայն ինքը հաւատում
է իր այդ մենաշնորհին, այլեւ ուրիշնե-
րին այդպէս է հաւատացնում՝ խօսքով
ու գործով, յարգորներով ու սաստերով:
Նման ազգերը, պետութիւններն ու վար-
չակարգերը մարտական պատրաստու-
թեան մէջ են պահում ո՛չ միայն իրենց
գորգերն ու ոստիկանութիւնը, դիւանա-
գիտութիւնն ու զատարանները, այլեւ
լիւնուած են իրենց յաւիտենական զոյու-

թեան առասպելը ամէն զնով զօղողըր-
դականացնելու հպատակների մէջ, նրանց
հերքին կառոյցը, ինքնավստահութիւնն
ու յոյսերը փշրելու, բարոյալքելու, գի-
մազրական ոգին չէզոքացնելու նպատա-
կով: Դրանով եթէ ի սպառ չեն վերանում
դիմադրական ոգու իրական աղբիւրնե-
րը, ապա գէթ, թէկուզ եւ ժամանակա-
ւորապէս, չէզոքացւում եւ տիրողի հա-
մար անվնաս են դարձւում հպտակ ազ-
գերի առաւել հետեւողական ու զործուն
տարրերի կամքի արտայայտութիւնները:

Այս կարգի ինքնախարհութիւնները
անպայման զոյութիւն ունեն եւ ուղղակի
անխուսափելի են: Սակայն անխուսա-
փելի է դառնում եւ հակառակը՝ տիրող
պատրանքների փլուզումը եւ իրերի նոր
գազաւորումը՝ վաղ կամ ուշ: Այս է ի-
րերի առարկայական պատկերը, երբ
որեւէ բարձրութիւնից ի վիճակ ենք ա-
խողով դիտելու պատմութիւն դարձած ա-
ւերակները եւ խորհրդածել զաշխարհի
բաների մասին, փոխադրելով կամ
առանց փոխադրելու: Այստեղ յետա-
դարձ համակրանքներն ու հակակրանք-
ները էական չեն: Էական է պարզորոշ
պատկերը:

Եթէ այսօր հետաւորեամբ կարելի
է ընդգրկել մեր առջեւ փռուած անցեա-
լի պատկերը եւ եղրակացութիւններ ձե-
ւակերպել, որքը բարդանում է, երբ
նկատի ենք ունենում ներկան: Ներկային
դրոյից նայելու դէպքում՝ առարկայա-
կան դիտարկման հնարաւորութիւնները
այս կամ այն չափով հաւանական են:
Բայց միանգամայն տարբեր է բուն ապ-
րողների, դիտարկող տարածութեան
մէջ գտնուող եւ ծաւալուող իրադարձու-
թիւններին անմիջապէս մասնակցողների
կացութիւնը: Տիրողները զազնուօրէն ու
անկեղծօրէն կարծում են, թէ իրենք
ի վերուստ կոչուած են տիրելու, այլա-
պէս՝ աշխարհի վախճանն է: Տիրուողնե-
րը հակառակ են կարծում եւ այդ ուղ-
ղութեամբ ապրում ու գործում: Եւ
մինչդեռ առաջինները կառչում են իրերի
անխախտ տեւականութեան գաղափարին,
երկրորդները անհամբեր են եւ շահա-

գրգռուած իրենց վրին ծանրացած լծի թօթափումով ու իրերի շրջումով: Իսկ երբ ուժերի յարաբերակցութիւնը դեռեւս այս կամ այն պատճառով իրենց օգտին չէ եւ լուծը շարունակուած է ճնշել, վարձակարգը երկար տեւել, նրանց անհամբերութիւնը յաճախ յուսահատութիւն է ծնում: Ու թէ եւ զնալով զգուսնքը աւելանում է, աւելանում է նաեւ անյուսուբէան զգացումը: զգուսնքի ու անյուսուբէան զգացումների աճը, այսպիսով, ուղիղ համեմատական է: Բայց նոյնիսկ այդպիսի զնալքերում ներհասարակական հակասութիւնները անհկատելիօրէն աճում են եւ պայքարի կողմնում: Եւ մարդիկ ապրելու հետ միասին նաեւ պայքարում են, նոյնիսկ առանց դա զգալու եւ նկատելու: Ահա այն մեղով է, որ պատմական «անակնկալները» յայտնուում են «անակնկալներին»:

Աստիճաբար, ստեղծուող եւ ստեղծուելիք համապատասխան կացութիւնների որոշ պատկերացում է, հիմնւած պատմութեան միջնայայտման տրեւելիքի վրայ: Մի տեսակ՝ ընդհանուր յատկանշի: Տարբեր պարագաներում անպայման տարբերում են մանրամասնութիւնները, օրինաւորութիւններն ու շեղումները, այս կամ այն երեւոյթի հասկացման «վեգետացիոն» շրջանն ու ընդհանուր տեւողութիւնը: Բայց ընդհանուր առմամբ, թւում է, որ այնքան էլ հեռու չէ բուն իրականութիւնից: Եւ թերեւս օգնելու լինի հասկանալ նոյն կարգի բոլոր իրողութիւնները, այդ թւում եւ ներկայումս գոյութիւն ունեցող խորհրդային իրականութիւնը, որի առկայութեամբ առայժմ պայմանաւորուած է նաեւ հայոց հայրենիքի կացութիւնն ու ապագան:

Խորհրդային Միութիւն կոչուող երկիրը (կամ երկրախումբը), անհասկած, տարածութեամբ շատ մեծ է: Այնպէս չափաւորուած ամբողջատրական վարչակարգը գոյութիւն ունի ահաւորիկ 56 տարուց ի վեր: Երկրի այդ մեծութիւնն ու վարչակարգի տարեքը որոշ գլխաւոր տոյս են պատճառում մարդկանց, յա-

րուցում վախ կամ պատկառանք: Ամէն մի երեւացող բան մշտապես կարծելու են թաղիտակական սովորութիւնը անմիջապէս զծուծ է ամբակուռ ու անխոցելի մայրի պատկեր, որին ոչինչ չի կարող սասանել եւ որին քար նետելու մտածումն անգամ հեշտութեամբ կարելի է աններելի անմտութիւն համարել: Այս մտավիճակը առաջին հերթին հոգեբանական է: Բայց այդ մտավիճակը ամբարշտելու ուղղութեամբ իրենց դերն են կատարել բազմաթիւ զուգահեռ գործօններ: Նախ, ի հարկէ, մեծ երկրի մեծ բանակը, «հօր պատկերով» աստիճանութիւնը եւ նոյնօրինակ օժանդակ գործօնները փոքր բան չեն նշանակում: Դրանց կողքին, սակայն, ոչ պակաս դեր են կատարել եւ կատարում այլեւայլ հանդիսաւոր կոչւերն ու մտմիփծտմերը, «խաղաղութեան» ու նման մրցանակները, տիտղոսաւոր փոստաբաններ վարձելու վաղեմի սովորութիւնները, եւ այլն: Դրանք բոլորն էլ ո՛չ միայն արդարացնում են աւերող անմիջական կացութիւնը, այլեւ յաւերժութեան վկայական զնորումն ու երաշխաւորում վարչակարգի անմայր ապագան: Այդ համատարած ճնշման ու ծանրութեան տակ կբաժնան մարդը ինչպէ՞ս համարձակուի գլուխ բարձրացրել ու տեսնել նաեւ իրերի շրջապատը: Ահա եւ այդպէս շատ ու շատերի անսոստ է թւում այն, ինչ որ բնաւ անասան չէ:

Իրերի կացութեան վերաբերեալ այսպիսի պատկերացում ունենալու դէպքում, անշուշտ, պէտք է հաշուի առնել եւ հակառակ պատկերացում ունեցողներին գոյութիւնը: Քանզի խորհրդային իրականութիւնը իսկապէս անասան կարծողները, ներսում թէ դրսում, ինչ էլ որ լինի նրանց պատկերացման սրակն ու արժէքը, մեքենայական բիրտ ուժ են հանդիսանում եւ սատարում իրերի առկայ կացութեան շարունակելուն: Նրանք մեծ մասամբ հաւատում են համոզւած են, թէ իրենց տեսածը ինքնին արդէն արժանի է գոյութեան եւ նոյնիսկ առաւել տարածման: Հաւատում եւ վա-

յևում են իրենց երեւակայած բարեքնե-
րը: Այդպիսիները, ի հարկէ, թող շո-
րունակեն հաւատալ ու վայելել: Այս տո-
ղերը նրանց չեն վերաբերում, այլ այն-
պիսիներին, ովքեր խորհրդային իրակա-
նութեան մասին արդէն որոշ բան զի-
տեն, հասկանում են եւ տրամադիր են
հասկանալու աւելին:

Այս ընդհանուր ներածական խոր-
հրդածութիւններից յետոյ արժէ ընդ-
գծել, որ այս յոգուածում աչ մի տրա-
մադրութիւն չկայ լուսաբանելու խոր-
հրդային իրականութեան անասանու-
թեանը վերաբերող առասպելի բոլոր
կողմերը: Տրամադրութիւն չկայ նաեւ
ներգայացնելու այն բոլոր հնարաւոր
պատկերացումները, որոնք կապուած են
իրերի վիճակը ընթելու հանգամանքների
հետ: Քանզի տարբեր օւթեր խնդրի տար-
բեր կողմերով են շահագրգռուած եւ ի-
րենց ուշադրութիւնը սեւեռում են առա-
ւելագոյն այս կամ այն ուղղութեամբ:
Եթէ տմանց մտահոգում է գոյութիւն ու-
նեցող քարտէսի ընդհանուր ծաւալը, ու-
րիշներին զբաղեցնում է նրա ձեւը կամ
բաղադրիչ տարրերի առաւել նպատակա-
յարմար դասաւորումը: Եթէ տմանք հա-
կամէտ են ծայրայեղութեանը հակադրել
մի այլ ծայրայեղութիւն, ուրիշները տո-
ղորուած են պարունակութեան առաւել
կամ պակաս դոտումով ու թարմացումով:
Եւ այլն, եւ այլն: Կարճ ասած, իրակա-
նում կան իրերի շրջման հետամուտ ու-
թեր՝ առաւելագոյն ըստ ձեւի եւ առաւե-
լագոյն ըստ բովանդակութեան: Տուեալ
դէպքում ինձ հետաքրքրում եւ զբաղե-
ցնում է բովանդակութիւնը: Ահա թէ
ինչու:

Երբ մտածում եմ կամ խօսում է ար-
ժէքների գոյութեան կամ նրանց վերա-
դնահատման ճանապարհի մասին, հիմ-
նականում նկատի են առնում հոգեւոր
ու մշակութային արժէքները, քանի որ
դրանք կենքի բովանդակութեան մաս
են կազմում: Իրերի շարժման ընթացքին
մասնակցում են նաեւ այլ գործոններ:
Դրանք եւս կարելի է պայմանականօրէն
արժէքների վերածել եւ խօսակցութեան

նիւթ դարձնել կամ դիտել իրենց իրա-
կան առեւայնների ու դրահետքման գաշ-
տում եւ մակարդակով: Բայց դա չէ
յոգուածի նիւթը:

Վերցնենք, օրինակ, տնտեսական ու
քաղաքական բնագաւառները:

Խորհրդային պայմաններում տրո-
տեսական բնագաւառը թերեւս ամէնից
ցայտուն օրինակն է, թէ ինչպիսի՝ տղ-
բայի կապութեան է հասցրել կոմունիս-
տական տեսութիւնն ու քաղաքականու-
թիւնը այդ ոլորտում: Շատուն օրինակ
է նաեւ այն իմաստով, որ հենց տնտե-
սութեան մէջ են գրահետքում ամենաու-
շագրաւ տեղաշարժները, ինչպէս եւ ի-
րերի կապութիւնը շրջելուն միտող հա-
կասութիւնների: Իրականում պետու-
թիւնը չի զբաղւում տնտեսութեան՝ ժո-
ղովրդական զանդուածներին անմիջապէս
ու իսկապէս հետաքրքրող հատուածնե-
րով: Այդ զանգուածները բոտ էութեան
լքում եւ գիրենց գլխի ճտրը տնտեսու-
հարկադրանքի առջեւ են գտնուում: Սա
եւս գարժէքների վերադնահատման մի
իւրայատուկ պարագայ է, որը հանգա-
մանալից ուսումնասիրութիւն եւ լուսա-
բանութիւն է պահանջում: Բայց ինքնու-
րոյն եւ տարբեր նիւթ է:

Քաղաքական բնագաւառը խորհրո-
ղային պայմաններում կապուած է աւելի
շատ ձեւական տարրերի, քան բովանդա-
կութեան հետ, դոնէ իր անմիջական դըր-
սեւորումներով, եթէ չխորանանք եւ յա-
ւելեալ կապակցութիւններ չորոնենք: Եւ
հենց այդ բնագաւառն է ամէնից գանդո-
ւոյնն ու գանասանրն, ըստ ամենայնի
յետադիմական ու անպատասխան իրո-
ղութիւնը: Դա գոմենարարճագոյնն
կէտն է, որի վրայ տեղի ունեցող ամե-
նասնշան շարժումն իսկ հեշտութեամբ
կարող է նկատուել, ուստի եւ ոչ մի
շարժում ուղղակի չի թոյլատրւում, իբր
կանոն, իսկ պատահական գլխիկում-
ներն էլ անմիջապէս քողի տակ են առ-
նում եւ ծածկւում կողմնակի աչքե-
րից, թերեւս էլ բուն դերակատարներից
չատերի հայեացքից ու գիտակցութիւ-
նից: Ուրեմն, այդ ասպարէզում գար-

ժէքներէ վերագնահատմանն տրամադրութիւն չի նկատուած առայժմ, իսկ լիւնելու գէպքում էլ՝ թերեւս ամէնից վերջում երեւան կը գտայ եւ յետին թուով պսակին գլխատարուած իրողութիւնները»:

Այս պայմաններում, իրականութեանը հետեւելու համար ամէնից շատ նիւթ կարող են տրամադրել հոգեւոր ու մշակութային քնադատները (արուեստ, գրականութիւն, գիտութիւն, հասարակական ու բարոյական տրամադրութիւններ, եւ այլն), եթէ համբերութեամբ ծանօթանանք մշակութային բոլոր երեւոյթներէ հետ եւ խորանանք նրանց ընթացքի մէջ: Որքանալը պայման է, որովհետեւ այդ քնադատներում եւս ամէն ինչ փութած չէ ի տես ամէնքի եւ չի փութած իր նախնական անարատութեամբ ու հաւաքադատ պատկերով: Կապակցութիւնները պէտք է որոնել ու գտնել, երբեմն էլ կառուցել խճանկարային բեկորներէց, կարճ ասած՝ աւելի շատ կուահել, քան տեսնել ու արձանագրել: Սա վերաբերում է, բնականաբար, երեւոյթներէ իմաստաւորմանը, այլ ոչ թէ հիմք ծառայող բուն նիւթին, քանի որ այդ նիւթը ինքն ըստ ամենայնի ստատ է: Սնունդ է միայն ընդգրկել ու համադրել:

Ի մի բերելով խորհրդային պետութեան ամբողջ տարածութեան վրայ նշկատուող յատկանշական երեւոյթները, կարելի է արձանագրել արժէքների վերադասական տեսական իրողութիւնը, ոչ թէ, անուշտ, իշխանաւորների կամքով ու նախաձեռնութեամբ, այլ հասարակութեան մէջ՝ հենց բուն հասարակութեան մաս կազմող առաւել գործուն տարրերի ձեռքով: Անշուշտ, այդ վերագնահատումը կազմակերպուած ու համատարած քննութիւններ, չի բացայայտում սոսիալաճառային փայլով ու անընդմէջութեամբ, այլ ենթակայ է որոշ պարբերականութեան ու կշռոյթի: Եւ արդէն տիրող պայմաններում առայժմ աւելի հնարաւոր չէ: Որեւէ ինքնուրոյն եւ հաւան գրոյթ պարզողի գլխին ո՛չ միայն անմիջապէս զարկում ու չլծեցնում են

իշխանաւորների ոտիկանները, այլեւ նրան բողբոջին, երկար կամ կարճ ժամանակով, զրկում են խօսելու եւ գործելու ամենատարական հնարաւորութիւնից: Եւ մինչեւ որ ազմկալի կամ պայթուցիկ մթնոլորտը հանդարտւած է՝ միւսները զօրինակ են վերցնում ու իրենց հերթին լուծում: Դրանով ստեղծւում է որոշակի ընդմիջում, մինչեւ որ մի ուրիշ ձեռքով, ընդհանուր լուծութիւնից քաջաւերուած, իր բնատու է փորձում, հանդէս դալիս եւ ապա ենթարկւում նախորդների հակառակորդին: Այսպիսով, վերագնահատման տրամադրութիւնը չի մարում, վերագնահատման ընդունակ մարդիկ չեն չլանում, բայց նուազում եւ ջլատւում են սկզբունքային ու ստեղծագործական տրամադրութիւնները: Իշխանութեան ուղածն էլ առնուազն դա է: Եթէ ի վիճակի չէ մարդկային առկայ բնութիւնը փոխարինել մի այլ՝ իրեն ձեռնառ թնութեամբ, զոնէ խափում է համարձակների ճանապարհը եւ ապահովում գեղարուկանքը եւ օրինականութիւնը:

Այս տողերին հանդիպող ընթերցողը ըստ ամենայնի իրաւունք ունի սպասելու, որ յայտարարութիւնը հաստատող օրինակներ բերուեն եւ մատնանշուեն անուններ ու հասցէներ: Սակայն պէտք է ասել, որ այդպիսի օրինակներ չեն բերւելու՝ բազմաթիւ նկատառումներով: Նախ կարեւորը երեւոյթի մատնանշումն է, այլ ոչ թէ անունների ու հասցէների: Այս յօդուածը ի սկզբանէ կոչւում է իւրաքանչեւ ցուցանակի կամ ցուցադրատի գեր կատարել, յուշելով միայն, թէ որանդ ի՞նչ է գտնուում այլ ոչ թէ ուղղի ձեռքը յանձնել տրամադրելի նիւթը: Բացի այդ, այսպիսի գէպքերում մէկ կամ մի քանի օրինակը ոչինչ չեն ասի, կամ մի քանի օրինակը ոչինչ չեն ասի, կարող են պարզապէս պատահական թլուալ, իսկ հարկւրներն ընդգրկելը անկարելի է: Բայց երեւոյթի մատնանշումը առաջնային է. թերահաւատները եւ առաւել հետաքրքրուողները կարող են ստուգել իրենք, իսկ ուրիշները՝ իրենց գիտելիքների մատեանում զոնէ արձա-

նազրել նաեւ տ'յս իրողութիւնը: Ահա թէ ինչով է բացատրուած օրինակների բացակայութիւնը տուեալ դէպքում:

Նկատի չի առնուած նաեւ առակ հայաստանեան իրականութիւնը, քանզի այդ իրականութիւնը շուրջ մտքի միանգամայն ինքնուրոյն արտայայտութիւններ, այլ տուակել կամ պակաս շարժով արտացոլում է համախորհրդային իրականութեան վիճակը: Հայաստանահայութիւնը, ճիշդ է, ապրում է ի՛ր կեանքով, քանի որ գործնականում ուրիշ կերպ անկարելի է, բայց միշտ չէ՛ որ խօսում է իր լեզուով: Եւ հրապարակային արտաքին երեւոյթներից դատելով՝ չի կարելի ամբողջական պատկեր կազմել այդ իրականութեան ամբողջութեան մասին: Վա՛յ նրան, ով տարիներ անցնելուց յետոյ կը փորձի ժողովրդի պատմութիւնը լիովին պատկերացնել միայն հրապարակային արտայայտութիւնների արձանագրուած վկայութիւնների չիման վրայ: Այստեղ խօսքը «լիովին» պատկերացնելու մասին է, քանի որ տուեալ պատկերացնել, ի հարկէ, կարելի է եւ միշտ՝ ու շատ տուեալների մակարդակով, նայած թէ ով ինչ եւ ինչքան է տրամադիր վերցնել ընդհանուր իրականութիւնից:

Քանի որ խօսքը վերաբերում է ամբողջ խորհրդային պետութեանը, որի մէջ ներկայ են բազմաթիւ տարբեր ու նոյնպիսի հակասութիւններ, «արժէքների վերադնշատում» արտայայտութիւնը շատ դէպքերում համազօր է «արժէքների վերահաստատում» արտայայտութեանը: Որովհետեւ գոյութիւն ունեցող պաշտօնական արժէքները իրական արժէքներ չեն, որոնց վերադնշատումը հիմնական իմաստ ունենայ: Իրականում հարցը առնչւում է զանազան, արտակամուխտական իրական արժէքների ներկայութեւ պետականօրէն սահմանուած վերաբերմունքների յետին գիծ մղունքուն: Քանզի կոմունիստական իշխանութեան ապկ ընկած ազգերի կեանքը սիրգբից եւեթ պղտորուեց եւ նրանց ինկական հոգեւոր զարգացումը բաւական կասեց-

ւեց: Դժուար է ասել, թէ քանի՞ տասը, քսան, յիսուն թէ ասելի տարիներով, բայց կասեցուեց: Անվիճելին սա է, հակասակ տարրական գրադիտութիւն առ վորեցնող զարոցների լայն ցանցին եւ մտաւորականութիւն կոչուող բազմամարդ խաւի գոյութեանը:

Այդ պայմաններում, «արժէքների վերադնշատում» ու նաեւ վերահաստատում շրջանակում յայտնի իրողութիւնների ցանկի գլուխ է դրուուած ազգային արժէքների գումարը: Այդ կէտը նշանակելի է այն իմաստով, որ հանգուցային է եւ իր մէջ ամփոփում է միւս բոլոր արժէքների ճակատադէրը: Եթէ ազգային արժէքների վարկափրկումը օրինականացուի, դրան անմիջապէս կը յաջորդեն եւ միւս վարկափրկումները: Իսկ եթէ խափահեւի՝ խափանուած կը մնան եւ միւս բոլորը: Ահա թէ ինչու էլ խանաւորները աշխարհի հետեւողականութեամբ քար են դրում ազգային արժէքների վարկափրկման ճանապարհին: Նրանք լաւ գիտեն, եւ իրենց զգանկութեան մակարդակով չեն սխալուում, որ ազգային արժէքները արժէքագրկելու, համահարթելու եւ կլանելու ու իրացրնելու միջոցով անհամեմատ կը դիւրանայ իրենց ընդհանուր մարտողութիւնը, աւելի ճիշդ՝ մարտողականութիւնը: աշխուհետեւ ինչ էլ որ խօսեն՝ նեղութիւն չեն զգայ: Յամենայնդէպ, սա՛ է իրերի տրամաբանութիւնը:

Իրականում ի՞նչ է նշանակում ազգային արժէքների վերադնշատում: Դա նշանակում է պարզապէս վերահաստատում, որովհետեւ յիշեալ արժէքները գոյութիւն են ունեցել կոմունիստական իշխանութիւնից ու իշխանաւորներից շատ առաջ եւ կամայականօրէն փակի տակ դրուել նրանց կողմից, վարկաբեկուել ու փոխարինուել ազգամերձ ու արժէքամերձ լինելու խրտուխկներով: Այժմ կարիք է զգացուում այդ արժէքները վերադնշել ու գոնէ մարմնաւորել արուեստի ու գրականութեան եւ այլ միջոցներով: Այդ կարիքը զգացուում է ամէնուրեք:

Ինքնին պարզ է իշխանաւորների դիրքը: Նրանք ազգային արժէքների դէմ լինեն թէ կողմ յայտարարեն իրենց՝ միեւնոյն է. իրականում միշտ էլ դէմ են, խոստովանեն թէ շիտոստովանեն: Սա վերաբերում է, բնականաբար, բուն իշխանաւորներին, այսինքն՝ զաղութային կայսրութիւնը անխախտ պահելու գործով շահագրգռեալներին, այլ ոչ թէ անպայման նրանց, ովքեր որեւէ դիրք ունեն վարչական համակարգի որեւէ հանգույցում կամ անկիւնում: Այս վերապահութիւնը իմաստ ունի մանաւանդ հայասնակ ազգերի մէջ՝ գործող տարրերի նկատմամբ, իբր սկզբունք եւ կանոն:

Ուստի ահա այն է, որ ազգային արժէքների որոնումը կամ հետապնդումը նկատելի է թէ՛ տիրող ազգի եւ թէ՛ հպատակ ազգերի մէջ: Երկրորդ դէպքում կրկին ուշադրան առն է, որ այդ արժէքներին կառչելու տրամադրութիւնը հաւասարապէս դրսեւորւում է թէ՛ այն ազգերի մէջ, որոնց ազգային կազմաւորումն ու գիտակցութիւնը հին պատմութիւն ունի, եւ թէ այն փոքր ու նորահաս ազգերի մէջ, որոնց շնչառութիւնը եւ շնչառութեան գիտակցութիւնը համեմատաբար նոր ժամանակների ծնունդ է, նոյնիսկ խորհրդային: Այս աստիճանում մի տեսակ հաւասարակշիռ ձգտում կայ եւ յաճախ են պատահում անակնկալներ, այսինքն՝ ազգային արժէքների բուռն պաշտպանութեան ցայտուն արտայայտութիւնը բխում է այնպիսի տեղերից, որտեղից չէր սպասւում կամ սպասւում էր ոչ այն թափով ու ուժգնութեամբ: Դարձեալ օրինակներ վկայակոչելու հարկ չկայ, բայց այդ օրինակները կան:

Սակայն արժէ մի քիչ աւելի կանգ առնել բուն տիրող ազգի ընդերքում խորմորտող տրամադրութիւնների վրայ: Պանդի ճնշուած ազգերի վարքագիծը բոլորում է ինքնին եւ զարմանալու հիմք չունենք: Փաստօրէն ըստ էութեան պարմանալու հիմք չկայ նաեւ տիրող ազգի պարագայում, բայց պայմաններն այնպէս են դասաւորուել, տիրող ազգն այնքան է

թերացել սեփական դիմագիծ մշակելու աստիճանում, որ իւրաքանչիւր կենդանութեան նշան որոշակի զարմանք է պատճառում: Շատերը կարող են հարց տալ, թէ տիրող ազգը ի՞նչ կարիք ունի ազգային արժէքներ ընտրելու եւ ազգայնորէն դիմագիծ ճշդելու, երբ ամէն ինչ իրեն է պատկանում. թող նստի ու վայելի: Ամէն հարց իր պատասխանն ունի, ինչպէս եւ նման մի հարց: Կայսերապաշտներն այդպէս էլ մտածում են՝ նրա տուն ու գոյացւածք են: Բայց նրանց վայելածը ուրիշ բան է եւ որեւէ կապ չունի ազգային արժէքների հետ: Նրանց վայելածը հիմնականում՝ սննդամթերքներից աւելի ոգելից խմիչքներ են, այլ ոչ թէ նաեւ հոգեւոր արժէքներ: Նրանց իշխանութիւնը աչքի զող է, որը թող չի առաջ իրականութիւնը լիովին տեսնել, իսկ կայսրութիւնը խանգարել եւ խանգարում է, որպէսզի իր հերթին ձեւաւորուի, մշակուի, խորանայ ու բերեալ զանաչ նաեւ, ասենք, իսկական ուսուցիչ՝ բարոյական իմաստով: Եւ այդ կացութիւնը գոհացում չի տալիս ազգայնորէն զգացող ու մտածող ուսուսարներին: Երկր է, յաճախ ազգայնորէն մտածողները եւս յենարան են փնտրում կայսրութեան մօտ ու նրա ամբողջականը ձգտում: Բայց միշտ այդպէս չէ: Կայսրութեան վրայ յենուելը հանգամանքների առկայ դասաւորման հետեւանք է, այլ էլ գրականութիւնից: Վերջին տասնամեակում ուսուցիչներին մէջ հրապարակ եկաւ գրողների ու գրականագէտների մի սերունդ, որի ամբողջ ուշադրութիւնը բեւեռուեց հայրենի երկրի գիւղատնտեսի, ուսուցիչի-գործողի, գրական աւանդութիւնների յայտնաբերման, դնահամայն ու պաշտպանութեան վերայ: Նրանք բառի ամենալայն ու ճշգրիտ իմաստով, անուշադ, հայրենասէրներ են, քանի որ իրենց ու իւրայինների կեանքի բովանդակութիւնը գտնում են անմիջական միջավայրի ու մամանակի ընձեռած հնարաւորութիւնների մէջ: Նրանք տիեզերական ու համաշխարհային հոգեւորական լախանիշներով չեն խո-

սուս, այլ պարզապէս սեփական ու հայրենական: Միայն այդպիսի ելակէս ընդունելու դէպքում մարդիկ կարող են այնուհետեւ ճիշդ տեսնել եւ իրենցից հեռու գտնուող տնտեսութիւնն ու մարդկանց: Դա ազգային ինքնագիտակցութեան ելակէսն ու այրուքն է, որի վերայ կառուցուում են ուրիշ համապատասխան պատկերացումներ եւ արժէքներ: Այդ կարգի գրողներն ու գրականագէտները, սակայն, չպէտք է կարծել, թէ լիովին ազատ են գործելու իրենց հայրենիքում: Նրանց գէտ ծառայան ուրիշները, շատ յայտնի եւ անյայտ նկատառումներով: Նրանք կոչւում են հողապաշտներ եւ ոմանց կողմից դա ինքնին արդէն արհամարհանքի ու հեղանքի արժանի մի իրողութիւն է: Ի՞նչ պէտք, թող նշուի, որ Հայաստանում եւս որոշ տարրեր, թերեւս տուանց անդրադառնալու իրենց ասածի բուն իմաստին, ընդօրինակեցին մոսկովեան նոյնանման տարրերի արհամարհական շեշտը եւ այդ գիրքերից փորձեցին զգնահատելու Հայաստանեան որոշ գրական իրողութիւններ): Այդուհանդերձ, այն մերկ պարագան, որ ուսու իրականութեան մէջ երեւան են դալիս որոշակի թուով մարդիկ եւ պաշտպանում Հայրենական ու ազգային արժէքները, նոյնպէս արժէքների վերագնահատման ապացոյցներ են տալիս: Նրանք չեն բաւարարւում հրամցուող կայսերական արժէքներով եւ որոնում են աւելի «փոքրիկ», բայց իրենցն ու հարապատը, թէկուզ եւ դրա համար ար-

համարհանքի ենթարկուելու գնով:

Ինչպէս որ ասուեց, ազգային արժէքների վերահաստատման տեսլիւ իր մէջ ամփոփում է միւս բոլոր բարենորոգչական տեսլիւ: Քանզի ազգային ասուածք վերացական ու աշխարհայեացքային նշանաբան չէ, այլ անմիջական ու համապարփակ իրականութիւն՝ զգացումներ, մտքեր, արարքներ, յուշեր ու ձգտումների մի հրաշագոր փունջ, որն ունենալու գէպքում միայն ինքնարեւութոր կը պարզուի մարդու հայեացքը եւ ընկալումների դաշտը: Ուստի՝ ազգային արժէքների վերահաստատման պայմանով կը բացուի եւ միւս բոլոր արժէքների վերագնահատման ճանապարհը: Այդ ճանապարհը դոյութիւն ունի: Գոյութիւն ունեն եւ գնահատագործողները: Բայց անպայման յաջողութիւնը երաշխաւորւած չէ, գէթ տեսանլի տպագրի համար: Խօսքը ամբողջական յաջողութեան մասին է: Իսկ մասնակի յաջողութիւնները միշտ էլ կան, թէկուզ հենց այն իրողութեամբ, որ մշտապէս շարունակուում են գոյութիւն ունենալ վերագնահատման տրամադրութիւնները, ստի ու խաւարի թաղաւորութեան կապանքներից ձերբազատուելու ճիգերը, նոր ու պայծառ հորիզոններ ընդգրկելու փորձերը: Եւ այդպէս է ո՛չ միայն գրականութեան, այլեւ գիտամշակութային միւս բնագաւառների մէջ, քայլ առ քայլ, աստիճանաբար ձեռք բերուող յինակէտերի ու դիրքերի իւրացման օղնութեամբ:

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

Ս. Կ Ի Ր Ա Կ Ո Ս Ե Ա Ն

ԼԻԲԱՆԱՆԵԱՆ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԵՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր նրիստաւորդ աշխատակիցներէն Սարգիս Կիրակոսեան, որ լաւագէտ ծանօթ է տրաքական գրականութեան պատմութեան, եւ ազգային կապերով աւ ձոր հրատարակութիւններու ընդմէջէն հեւ ի հեւ կը հետեւի ձորագոյն շարժումներուն, պատմական աւ տեսական այս ընդհանուր ակնարկէն յետք, պարբերաբար ընթերցողին պիտի ներկայացնէ Լիբանանի գրականութեան վերջին տերուղիի յամաստեղներէն Յուսէֆ էլ Խալիլը, Խալիլ Լաուիին, Աստիօշը, Ռահմի էլ Լաճը, Իսմայիլ Մահվուզը աւ Զուհայր Բաֆան:

Այս աշխատանքը, որ կոչուած է գոյնի քաղ մը գոցելու մեր քերթունք մէջ, վստահաբար մեծ հետաքրքրութեամբ պիտի դիմաւորուի:

I

Ֆրանսական մեծ Թեղափոխութիւնը (1789) պատմական երեւոյթ մը հանդիսացաւ ո'չ միայն Ֆրանսացի ժողովուրդին համար, այլեւ այդ դարէն ծնած եւ նոյն դարուն ողջ տազնապներուն աւ վերիվարումներուն թարգման հանդիսանալով՝ կրցաւ գուրս գալ նոյն երկրին նեղ սահմանէն հաւ արմատական փոփոխութիւններու ենթարկեց ընկերային, փիլիսոփայական, իմաստասիրական աւ գրական հասկացողութիւնները:

Բանաստեղծութիւնը, որ մինչ այդ յունական եւ հռոմէական դասական ձեւերէն կը մեկնէր եւ ընդհանուր առումով յունահռոմէական աւանդական ձեւերուն աշակերտող արուեստ մըն էր, սոմանթրքներու ծնունդով ինքզինքն աւաւ նոր հորիզոններու եւ ախարժականերու դէմ յանդիման, ենթարկուեցաւ որոշ փոփոխութիւններու, պահելով հանդերձ տաղաչափական սկզբունքը:

ները: Այլ խօսքով՝ յունահռոմէական տաղաշափութիւնը, որ մինչ այդ եւ տակուին մինչեւ այսօր որոշ ազդերու բանաստեղծներուն համար կը նկատուի, բանաստեղծութեան օղակալը, մնաց ինչպէս որ էր, բայց խորքը պատուաստեցաւ աշխարհընկալման նոր եղանակներով:

Ճիշդ է, որ զտնուած էին կարգ մը քերթողներ, որոնք փորձած էին դիտակցարար կամ անդիտակցարար խախտել բանաստեղծութեան ընկալելի կողագործը, բայց այդ բոլորը մնացած էին անձնական ճիգի, կամ պարագայական հոգեփոխաներու սահմաններուն մէջ:

Հայ ընթերցողին ծանօթ ճիւղերէի հիւանդութեամբ վարակուած հանճարօրէն «Տրտմանք»ը, հոգեկտն արտակարգ հրկիզումներու, սարսափելի տեղադրութիւններու եւ մակընթացութիւններու ակօսով տեղի ունեցած պոթկում մըն է, որ հիմէն ցնցեց արեւմտահայ բանաստեղծութիւնը: Հայ գրականութեան մէջ, բացառիկ պահու մը բացառիկ կատարելագործումն է այս անկրկնելի քերթուածը եւ հայ բանաստեղծութեան «Ֆրանսական Յեղափոխութիւն»ը, եթէ հարցը դիտենք յիշեալ տեսանկիւնէն:

Ըսենք անմիջապէս, թէ հարցը անհատ գրողներու լուսարձակին տակ չենք դիտեր, երբ կը խօսինք ֆրանսական Յեղափոխութենէն ետք բանաստեղծութեան կրած եղափոխութիւններուն կամ յեղափոխութիւններուն մասին: Ի վերջոյ տաղանդները վեր են ժամանակի հասկացողութենէն, իրենք եւս բացառիկ երեւոյթներ ըլլալով: Աւելի յստակացնելու համար մեր միտքը՝ աւելցնենք, թէ ֆրանսական Յեղափոխութենէն առաջ գրուած Կէօթէի «Արեւմտեան Քերթնային արեւելեան մատնան»ը գործին մէջ կարելի է գտնել ոռոմանթիք շարժումին հունտերը: Աւելին. հայ բանաստեղծութեան անդաստանէն ներս, չորհրդ. Գ. Նարեկացիի՝ բնութիւնը առաջին անգամ ըլլալով եղած է ներշնչումի անսպառ աղբիւր ու մարդկային երջանկութեան կենսատեսականութիւնը:

Եւ միթէ այս մէկը բիրեղ ոռոմանթիզմ մը չէ՞...

Այսպէս են տաղանդները: Մինչեւ իսկ արդի բանաստեղծութեան մեծ դժգոհութիւն համար ուսանելի անսպառ հանք է «Մատնան օղբերգութեան»ը, ուր՝ Հայաստանի քննադատներէն Վաչէ Նալբանդեանին բնորոշումով՝

«Ինչպէս դարեր առաջ, հարիւրամեակներ շարունակ, այնպէս էլ ժամանակակից ընթերցողին գաբմանք է պատմաբան, իրօք, բանաստեղծի մտքի փիլիսոփայական խորութիւնը, երեւակայութեան անսահման վեհաշուքը՝ թրեւիչը, գրացմունքի վիթխարի լիցքն ու յղուկութիւնը, բանաստեղծական դիմաւորի պատկերի կառուցման ինքնատուրքեանն ու գեղարուեստական երեւոյթների բազմակերպութիւնը, խռիւ արտայայտման երանգային գերազանցութիւնը»:

Հայ բանաստեղծութեան տաղաշափական կառոյցը իր հիմերէն ցնցող Գ. Դուրեանի ծնունդէն երեք տարի ետք, 1855ին, Միացեալ Նահանգներու մէջ լոյս տեսաւ Ուալթ Ուիթմէնի «Leaves Of Grass» խորագրեալ բանաստեղծութեան հատորը, որ իր վրայ կեդրոնացուց Մ. Նահանգներու մտաւորականութեան ուղադրութիւնը եւ ենթարկուեցաւ սանձաւաճի քննադատութեան:

Արդարեւ, Մ. Նահանգներու 19րդ դարու մշակութի կեդրոն հանդիսացող Պոսթրի մէջ շրջապահեցած քննադատներու ծաւալուն խաչադրութիւնը եւ մտաւորական շրջանակներու ցատումը դրդապատճառ ունէին Ուիթմէնի կարգ մը քերթումները, ուր տաղաշափութեան դասական ամբողջ կառոյցը տակնուվրայ ըրած բանաստեղծը յեղաշրջած էր նաեւ բա-

նաստեղծական լեզուն, ընտրուած ու բանաստեղծական բառերու փոխարէն դիմած էր արձակին, ժողովրդական ու խօսակցական լեզուի «կեցիկ» ու գոնիկ» բառապաշարին:

Կրկնակի ցոսումը մղեց, որ դասական բանաստեղծութեան ժառանգութեամբ սնած եւ անոր շորս պատերուն միջեւ տաճանափական քննադատները միթմընը դիմաւորեցին լուսանքներու եւ Հայհոյանքներու տեղադրութեամբ:

Այսպէս՝

«Իր մարդկային հոգիի վեհութեամբ հապարտ, ազնիւ հոգիի տոգորութեամբ նախնայական զգացի մը մօտ պէտք չէ տեղ գտնէ այս գիրքը, քաղաքակրթութեան դէմ ծառացող այս գրքը պէտք է վտարուի քաղաքակրթութեան քաղաքի քաղաքէն...»

Սակայն, այդ օրերու ամերիկեան բանաստեղծութեան յառաջապահը՝ Էմրսոնը, որ միեւնոյն ատեն կը հանդիսանար դրական շարժումը ղեկավարող քննադատ-բանաստեղծը, ողջունելով միթմընի մուտքը ամերիկեան բանաստեղծութեան ներս՝ ստանձնեց պաշտպանողի դերը:

«Գիրքիդ մէջ նա կը տեսնեմ երեւակայութեան ու խոյնիւրդի ամէնէն հեշտակաւ մարմնացումը... Հոն կը գտնեմ անուարտ թանք՝ ձուլուած անաւարտ եւ անկրկնելի տարագներու մէջ... Կ'ողջունեմ քեզ սքանչելի ապագայի գաղտնիքները...»:

«Խոտի տերններ» հատորին քերթուածներէն ծնած ազատ բանաստեղծութեան այս նոր ալիքը ստացաւ պաշտօնական ընդմիջում: Ֆրանսացի խորհրդապետ բանաստեղծները որդեգրեցին այս նոր գրելաձեւը: Տեսիլքներու, փորձառութիւններու եւ մարդկային հոգւոյն ու բարդ ներաշխարհին թափանցիկ երևոյթի միջոցով իրենց անհատական ոճը անմիջապէս տեղ գտաւ: Եւրոպայի մէջ, որուն դիմեցին Ֆրանսացի շարք մը անուանի բանաստեղծներ:

II

1900ի առաջին տասնամեակին, Թ. Ս. Իլլըթ մտային խաղաղութեամբ սկսաւ կատարել մշակութային ժառանգութիւնը զարգացնելու նոր փորձ մը: Տրամաբանական կառուցի մը շնորհիւ պատկերներով, այլ բանաստեղծներէ կատարուած մէջընթերցանութեամբ, ծանօթագրութիւններով, անդլերէն ու զանազան լեզուներով գրուած մշակութային պերակնդանացմամբ, ինչպէս նաեւ դիցարանական ու առասպելական ընդարձակ հարստութեան մը բերած խորութիւններով՝ Իլլըթի բանաստեղծութիւնը վերածուեցաւ բարդ ու պրոֆեսոր տեսիլքի մը, մշակային միջոցի մը, յար եւ նման արարչագործութեան պրոֆեսոր խորհրդածութեան:

1912ին, իր սերնդակիցներէն Օտտոյի խմբագրութեամբ՝ ան հրատարակեց միջազգային բանաստեղծութեան գլխաւոր անկրկնադարձներէն մէկը, իր երկարունջ «The Waste Land»-ը:

Չորսացունց «Երկիր տաքակալ»-ին, ինչպէս իր միւս գործերու պարագային, Իլլըթ զիմեց սեմպոններու ազատ հաղորդակցութեան, ուր զգացական ու հոգեկան կացութիւններու կրկնումով հասաւ երաժշտութեան մը, որ աւելի ներքին հրճահիւստ արձագանգն է, արեւան կլուրի, տենդին ջերմութիւնը կամ հոգեկան անոցակոյտերու ճաթոտութիւնը ու մեքենայացող աշխարհի մը ողջ աղմուկները: Հսկասական այս կացութիւնները հիւսուելով քերթու-

ւածի լռելեայն խորհուրդներուն եւ հորիզոններուն՝ ի յայտ բերին զազատ երաժշտութիւնն՝ մը:

Փոխանակ անձնական եսի նկարագրութեան, ինքներգութեան դէմ կանգնող Իլիւթի պատմութեան, տոտալիտի, դիցարանութեան ուղիներով սկսող այս քերթումը — ինչպէս իր գրական կտորներուն մէծ տոկոսը — կ'անցնի զանազան հոգեվիճակներէ, կը յանձնուի մէկէ աւելի կացութիւններու, կ'ենթարկուի խառնիճաղանձ ներսուզումներու եւ այս բոլորը պարզապէս նախազաւուժիւններով ու խօսակցական լեզուի պատուաստումով:

Կը տխրի, կը խայթէ, կը ծիծաղի, կը յուսահատի, կը տարածուի, կը խորատուգորի եւ այս հակասական հոգեվիճակներուն ողորտութեան մէջ է, որ կը կերտուի կախարդական այն մշուշը, անկարելի միջքը, որ բանաստեղծութիւնը կը պահէ կենդանի էւ զայն կը նուաճէ անոճման ու անսարսանկարելիութիւններու իրազորմամբ, կ'ըլլայ, կ'ըլլայ գլխադիր է, լեզու, խորհուրդ, ձայներու, գոյներու, շշուկներու, օտուերներու, ազմուկներու եւ լոռութիւններու թափանցիկ ու մշուշային, մրկայոյշ ծով մը. իր խօսքով՝ «աղամանդեայ պղտորութիւն»:

1920էն 1930, մեղլիայ մէջ երեւած մտային ու հոգեկան մղձաւանջները, մտային խանդարտած դրութիւնը, աւանդական արժէքներու անկումը, յուսախաբուցիւնն ու անհեթեթի մղձաւանջները լաւագոյնս ներկայացուած է «The Waste Land»-ին ու «The Hollow Men»-ին մէջ եւ այս բոլորը ճշկուն, կրքոտ, ազատ ու ջղուտ իր նախազաւուժիւններով:

«Ստուեր է մարդը՝ յղացման եւ ստեղծումի միջեւ, էպիթեմ եւ անկումի միջեւ, կորստած արժանութիւններու մարդիկն ենք մենք, մենք ենք զատարկ մարդիկ, յարդով լեցուած, իրարու կոթնած մարդիկ ենք մենք՝ պարտեայ, վերջնական արշալոյսին հանդիպման սպասող»:

We are the hollow men
We are the stuffed men
Leaning together
Headpiece filled with straw...

Կ'ըսեն, թէ բանաստեղծը երկնային ընտրեալն է, որ հաւաքականութիւնը կը ձուլէ իր ճշմարտութիւնն ու կը հասնի համամարդկայնութեան անփութուն. կ'ըսեն, ու ապահովաբար ճիշդ կ'ըսեն, որ բանաստեղծները մարդկութեան երջանկութեան զոհարարուող ընտրեալն են, բայց բանաստեղծներուն մէջ զերմարդները անոնք են, որոնք իրենց ճշմարտութիւնը կը ձուլեն «մենք»-ին մէջ ու կը դառնան բոլոր դարերու մարդկութեան վճիտ ձայնը...

Երբեք այս հազուադիւտներու փաղանդին մէկ հազուադիւտ ներկայացուցիչն է:

III

Լիբանանեան, կամ ընդարձակելով կարկինը՝ արարական արդի բանաստեղծութիւնը վերջին քառորդ դարու բնթացքին, ի մասնաւորի Իրաքի եւ Լիբանանի մէջ՝ այնքան փոփոխութիւններ կրեց եւ բացուեցաւ բանաստեղծական աշխարհի վերջին յիսնամեակի նուաճումներուն, որքան իր բովանդակ պատմութեան բնթացքին: Լիբանանեան թերակղզիէն իրենց հետ

բերած դասական բանաստեղծներու տաղաչափական 16 չափերը (պրիուր) եւ անոնց տարբերակները, այսպէսով սկսան տեղի տալ նոր հրապարակ եկած համալսարանական բանաստեղծներու:

1945ական թուականներէն առաջ՝ արարական բանաստեղծութիւնը կը միտէր գոհացում տալ ընթերցողին՝ զայն հրդեհելով մերթ աղային գիտակցութեամբ, մերթ քաջագործութեան դրոշմատուով, մերթ սիրերգութեամբ, մերթ լորձնաշուրթն գովաբանութեամբ, մերթ խիստ եղերերգութեամբ՝ պատմողական, բարոյախոսական, կարգապահ ու յանգաւոր ոտանաւորներով: Դասական բանաստեղծութեան մօտ անգիր օրէնք էր ու բանաստեղծութեան գլխաւոր յատկանիշներէն, որ բանաստեղծը որեւէ նիւթի տռիթով, կենայ աքլալներու (աւերակ) սարսափելի ճշմարտութեանց ուղիւ, թաւ թախիծով մը երդէ անցեալէն մնացած աւերակոյտը, եղերերգէ եւ ներկայ աւերակներու ճամբով վիպերդէ անցեալը, սիրուհին, հայրենիքը, եւայլն... վեր առնելու համար գեղեցիկ օրերու իրողութիւնը:

1945էն առաջ եղած պատմաստուածէն չբաւարարուած իրաքցի բանաստեղծուհի Նազէ Էլ Մալախէ, եւ իր հայրենակից բանաստեղծները՝ Պատր Ծաքէր Էլ Սայեապ ու կարճ ժամանակ ետք՝ Ապուր Ուսահապ Էլ Պայեաթի առաջին անգամ ըլլալով յանդգնութիւնը ունեցան «խաղալու» բանաստեղծութեան տաղաչափական կառոյցին հետ, հոշակեցին բանաստեղծին կիսանկախութիւնը, ուժ տուին խորքին եւ բանաստեղծութեան ներքին ուժին, իմաստի սեմֆոնիին գուգահեռ ծնունդ առնով չէզոք տաղաչափութեան մը:

20րդ դարու սկիզբներուն, Աճէտ Ծառքիի ու Խալիլ Մուրանի Վապիքա՝ եւ «Ափալո» շարժումներուն, իսկ հետագային Փրանսական գրականութեան կամուրջով՝ Սաիտ Ալլի առաջնորդութեամբ ընթացող լիբանանցի գեղապաշտ-խորհրդապաշտներու չափաւոր նորարարութիւնը, տաղաչափութեան պահպանումը եւ այս երեք շարժումներուն կողմէ միայն խորքի փոփոխութիւնը քիչ գտնող իրաքցի երիտասարդ բանաստեղծները փորձեցին քաջ պահել միջազգային բանաստեղծութեան վերջին հալումներուն եւ Ելըթի, Օտրնի, Փառնսի, Եիթսի եւ Ուիթմընի ձեռք ձգած բանաստեղծական նոր հարստութեանց:

Այս եղաւ պատճառը, որ 1945ի սերունդը այս կամ այն համեմատութեամբ գրեթէ վերակառուցման ենթարկեց տաղաչափութիւնը, իր սկզբնական օրերուն: Ծարժումը հետզհետէ ստացաւ աւելի յեղափոխական բնոյթ՝ 1950ին գրական հրապարակ իջած լիբանանցի անիշխանական բանաստեղծներու երեւումով:

Արդարեւ, Եուսէֆ Էլ Խալիլ, Խալիլ Հաուի, Ասունի, Թաուֆիք Էլ Սաիդ, Մուհամմէտ Մազուիթ, Ճապրա Ըպրահիմ Ճապրա, եւ հետագային՝ Ունսի Էլ Հաճ, Իսամ Մահֆուզ, Սարքուն Պուլոս եւ Ֆուատ Բաֆա եղան համալսարանական նորագոյն սերունդին զոյգ թիւերը, որոնք փորձատուութիւններու, անգագար որոնումներու, ջղուտ յանգնութիւններու եւ իրագործւած բանաստեղծական յարգելի վաստակի մը փաստով՝ արարական բանաստեղծութեան զանգաղաշարժ կառքը փոխեց իր ուղին, դուրս եկաւ միօրինակութեան արահետէն, անցաւ զաղջ բարենորոգումներու սահմանները եւ սկսաւ ճեպընթաց յառաջխաղացքը:

Այսպէս՝

Դժուար ճանապարհներ հարթող ու բազմաթիւ խոչընդոտները, դառն կան գրազէտներու կողմէ ժալոսացող բուն հակամարտութիւնները կարենալ զիմագրաւելու ու փոխադարձելու իրենց վճռակամութեամբ՝ լիբանանցի այս

Համալսարանական ու մէկէ աւելի օտար լեզուներու ծանօթ բանաստեղծները, 1957ին ունեցած իրենց գրական օրգանը, երբ Եռսէֆ էլ Պալի խմբագրականութեամբ լոյս տեսաւ զուտ բանաստեղծական «Շը'ըր» (Բանաստեղծութիւն) ամսագիրը, որ իր առաջին թիւէն մինչեւ վերջին թիւը լոյս տեսաւ երեք ամիսը անգամ մը:

IV

1970ի ձմեռն, «Շը'ըր» վերջնականապէս դադարեցաւ, բայց մինչ այդ, 1948ի աւարտին, Ատոնիսի խմբագրականութեամբ հրատարակ իջած էր «Հառ-ժամապէս երկամսեայ» «Մաուաֆէֆ» (Դիրքորոշումներ) ամսագրի առաջին համարը՝ ճաղատութեամբ, ստեղծագործութեամբ եւ մտածումի իմաստը հանգանակով:

Առանց այս հակիրճ ներածականին կարելի էր արտայայտուիլ այսպէս կոշտած լեռնանեան ճազատ բանաստեղծութեան մասին: Սակայն, այդ ճիշդ պիտի ըլլար թերի ու պղտոր: Այլ խօսքով՝ «Շը'ըր» ծնունդէն առաջ գոյութիւն ունեցող ազգային եւ միջազգային գրականութիւնները արժանաներն են անոր: Իսկ «Շը'ըր»-ն ու «Մաուաֆէֆ»-ը այդ արժանաներէն պայթած նոր ոտոմբ, որ իր պոռտով կապուած է արժատին: Անգակտելի է այս կապը, եւ առանց անոր այս ճիշդ պիտի ըլլար վէպի մը կէսէն սկսած ընթերցանութեան նմանող խորխորումներու եւ ենթադրութիւններու պարապ վախճանի խաղալիք մը, կամ՝ լրագրային կիսկատար ծանօթութիւն: Վասնզի «Շը'ըր» եւ ճազատ բանաստեղծութեան ռեժիմը, ինչպէս եւ «Մաուաֆէֆ»-ը կու գան զարգացնել ու խորացնել արարական դասական գրականութիւնը, անոր մշակութային հարստութեան վրայ բարդելով այլ երկնակամարներէ քաղուած ձայներ, լոյսեր, ստուերներ, շշուկներ, տեսիլներ ու խորհուրդներ:

Առանց Ուայթ Ուիթմենի կարելի չէ լաւագոյնս բմբռնել Առաջին Աշխարհամարտի նախօրէին եւ անկէ ետք մշակուող տեղիական բանաստեղծութիւնն ու արարական անմիջական բանաստեղծութիւնը, այսինքն՝ լիբանանեան արդի գրականութիւնը, որովհետեւ՝ Թ. Ս. Իլիւթ, մասնաւորաբար քսաներորդ դարու գրական հրաշալիքներէն նկատուող «The Waste Land»-ով, նոր աւելն ու նոր խորութիւններ բերաւ ո՛չ միայն միջազգային, այլեւ արաբական գրականութեան:

Իլիւթ, եւ 1960էն ի վեր Սէն-ձոն Փէրս արար մտաւորականին Համար եղան ուսուցման անուպատ աղբիւր՝ թէ՛ իբր բանաստեղծական անկրկնելի նշանաւոր եւ թէ՛ իբրեւ խորախորհուրդ հասկացողութիւն: Ազգայնաց՝ որ մէկէ աւելի բանաստեղծներ փորձած են օգտուիլ յիշեալ երկու հսկաներուն բանաստեղծական տեսութիւններէն:

Երփներանդ ու կախարդական մշտնջող օծուն «Երկիր անբաղանջ», «Շը'ըր» թերթի շրջանակին կողմէ թարգմանուեցան երկու անգամ, առաջինը՝ 1958ին, Եռսէֆ էլ Պալի եւ Ատոնիսի միացեալ ճիւղերով, իսկ երկրորդը՝ անգլիական գրականութեան մասնադէտ ու քննադատ երիտասարդ փրոֆ. Լուիս Առատի կողմէ, 1961ին: Նմանապէս, 1957ին, դարձեալ «Շը'ըր»-ի մէջ, Ատոնիսի թարգմանութեամբ լոյս տեսաւ Սէն-ձոն Փէրսի «Amers» հատորին իններորդ երգը: Թիւնք, թէ հետագային, դարձեալ Ատոնիսի կողմէ, «Մաուաֆէֆ»-ի էջերէն արար ընթերցողին հրամցուեցաւ Սէն-ձոն Փէրսի ինը երգերէ թարգմանող «Amers»-էն այլ երգեր:

Ատոնին իրաւունք ունի, երբ կ'ըսէ.

«Նորը անխառնափախորէն պէտք է զարգացում մը բերէ եւ Յուանումի նամբով քայլ մը յառաջանայ: Ան պէտք է նոր արժէք մը ներմուծէ՝ թէ՛ ասեղծագործական աշխարհահայեացքի եւ թէ արտայայտչական ձևի իմաստով:

«Բանաստեղծութեամբ մէջ նորը ա՛յն *ստեղծագործութիւնն է*, որ զարգացում մը կը բերէ իր նախորդներուն վրայ ա՛յն իմաստով, որ նոր բերուած զարգացումը կը հանդիսանայ *աշխարհահայեացքի եւ արտայայտութեան վերակառնութիւն մը, որ կը զիժարէ ժամանակի մաշումին, եւ որով բանաստեղծութիւնը կը վերածուի անսպառ աղբիւրի մը*: Առանց հասական բանաստեղծութեան լուրջ ուսումնասիրութեան ու նուաճման՝ կարելի չէ նորը հասկընալ»:

Լիբանանեան եւ արաբական անմիջական բանաստեղծութեան վերջին երեք տասնամեակներու արագ զննարկ Հոյովոյթին մասին խօսելով՝ անոր յառաջապահներէն Եուզէֆ Էլ Քալ կը կատարէ հետեւեալ դրոշմը.

«Ասիկա արդիւնքն էր բանաստեղծութեան նոր ըմբռնումի մը, զոր ստիպեցանք ու ստիպեցանք խօսքով ու գործով՝ մեծցող երիտասարդութեան: Շարժումը տակաւին մինչեւ այսօր կ'ընդարձակուի, կը խորանայ եւ անոր ռահվիրաները կը պայքարին՝ մինչեւ որ հին ու նոր ըմբռնումները իրարմէ բաժնազ գիծը դառնայ իրարմէ յստակ ու ճակատագրական»:

Արաբ Գրողներու Դաշնակցութեան իններորդ Համագումարի ընթացքին, զասական ու երիտասարդ բանաստեղծներու միջեւ բացուած սուր պայքարը եկաւ ապացուցելու, որ բաժանման գիծը սկսած է յստականալ:

Դասական բանաստեղծութեան օրինակներով քերթուածներ շարադրելու քայլը առաջին օրէն մերժող երիտասարդ ու քիչ մը անհիշխանական եւ քիչ մը ինքնիշխան բանաստեղծները, իրենց քերթողութիւնը բացատրելու անհրաժեշտութենէն մղուած՝ «Երբեք էջերէն բազմիցս յայտարարեցին, թէ դրողը մաս կը կազմէ մշակոյթի մը, ժառանգորդն է ա՛յդ, ինչպէս նաեւ միջազգային դրականութեան»:

Փղոսկրեայ աշտարակներուն վերջ տալու առաջադրանքով՝ Լիբանանցի բանաստեղծները առաջին անգամ յանդգնութիւնը ունեցան բարձրաձայն քսելու. «Այսօրուան բանաստեղծը պէտք է դուրս գայ մշակութային գաղափարախորութենէն, կերտէ իր ազատութիւնը եւ փարտաւոր է դառնալ յաւելում, իր մշակոյթին վրայ գումարեղծ չորը, այսպէսով, ան պէտք է մերժէ հսկող պահակի կրաւորական պաշտօնը»:

Լիբանանեան անմիջական բանաստեղծութիւնը ծնունդ առաւ ճի՛շդ այս առաջադրանքներէն, եղաւ անհիշխանական, որպէսզի հասնի ինքնիշխանութեան, առաջին օրէն մերժեց քարեներդումներու, յանգ ու հաւածի՝ «գաղղ վերանորոգումներու քաղաքականութիւնը, «Երբեք եւ «Մատաւէֆ»-ի էջերուն վերատպեց մի՛շտ նոր մնալու բարտաւորուած դասական նըմոյշները, ո՛չ ըսաւ նեղմիտ ու կղզիացած գրականութեան, տակնուվրայ ըրաւ մշակոյթի պահպանման առաջադրանքով՝ զասական տաղաչափական լարերու վրայ ռատնաւորները շարադրողներուն անունը տաղարանները, որովհետեւ, ինչպէս պիտի ըսէր մտաւորական լայն պաշարի տէր բանաստեղծ Ահտոնիս՝ «մշակոյթի պահպանում կը նշանակէ քարացում, այլ խօսքով՝ մահ, միմիջ գրականութիւնը հանգիստ ու վախճան չնայեցող շարժումն է, անձանօթ ու անծայրածիր անջրպետիմ, անկարելիին անաւարտ ծալքերը պիտի յեղափոխական կիրքն է, լիներութեան ի խնդիր ներքին անկէզ նենձնաւոր, երբ կ'ուզէք ներքին մշտաբարբա՛ տննդը»:

V

Ինչպէս ռեւէ ժողովուրդի գրականութեան պատմութեան մէջ, այնպէս ալ արարական թէ՛ դատական եւ թէ՛ արդի բանաստեղծութեան նորագոյն նշանումները կամ փորձերը փորձաքարի զարնոց մտաւորականներն ու քննադատները երկարատեւ բանավէճերէ, առումներութիւններէ եւ կարծիքներու փոխանակումներէ հտք կը համաձայնին հասարակ յայտարարի մը շուրջ, ըստ որում՝ ժողովուրդի մը գրականութեան զարգացումը, յիշեալ ժողովուրդի պատմութեան փուլերուն հետ զուգընթաց բարդ գործողութիւն մըն է, որ բազում թելերով կապուած է խնդրոյ առարկայ ժողովուրդի պատմութեան յառաջխաղացին:

Դրդ դարու սկզբնաւորութեան (1922) մահմետական կրօնքի երեւումով, արարական գրականութիւնը, իր կարգին, կրեց որոշ փոփոխութիւններ ու քայլ պահեց ցեղախմբային նեղ սահմաններէն դուրս բացուող եւ արարական պատմութեան զխաւոր անկիւնադարձը ըլլալու վիճակուած քաղաքակրթութեան կերտումի բաղկերակի տրոփներուն:

Մահմետականութեան երեւումէն տաալ, արարական բանաստեղծութիւնը հողին կապուած հեթանոսական շարքաչ ապրելակերպ մըն էր, ասպետական կեանքէն բխող քաջազործութիւններու արտայայտութիւնը, հողին եւ հողեղէն ներկայութիւններու նկատմամբ հեթանոս հաւատարմութեան մը վկայագիրը:

Հետագային, կրօնական ապրումներէ մղուած, արարական գրականութեան այս շրջանը անուանակոչուեցաւ «Շը'ըր էլ Ֆէհիլի» (խաւարամտութեան բանաստեղծութիւն), որովհետեւ «Շը'ըր էլ Ֆէհիլի» բանաստեղծին համար գոյութիւն չունէր երկնային փրկիչ ուժի մը բարձրանալու, մարդկային կարողութիւններէն վեր պահուող երկնային ամբողջական ու ամենազօր խորհուրդին ձգտելու գոզափարը, բնդհակառակն, անիկա ինքզինք կապուած կը դարձնէր երկրին եւ իր հեթանոսական գոյապաշտութեան ընդմէջէն կը ձգտէր հասնիլ տարբեր բարձրացման մը, երկրային բարձրացումին. որով՝ իրեն կը մնար աշխարհիկ երկիրը եւ կեանքի ելեւէջներուն հաւատարմութեան մաս պեհական կեանք մը:

Այս պայմաններուն լոյսին տակ երկրին, երկրային ուժերու եւ կեանքին հաւատարմութեան մտածումը անոր համար եղաւ մուտք շարժման ու գործողութեան շրջանակէն ներս, որ նախամահմետական բանաստեղծին համար կը թարգմանէր արկածախնդրութիւն, քաջազործութիւն, ասպետութիւն եւ դեռ բնութեան, մասնաւորաբար անապատին քմայքներէն ու անակնկալներէն կարենայ ձերբազատուելու ճիգ, որովհետեւ անապատը իր աւազամըրբիկներով, կիզիչ արեւով եւ անակնկալ փոփոխութիւններուն բերած մահուան սարսափով՝ զայն կը վերածէր բնութեան քմայքոտ լուծին վերջ տալու վճռակամութեամբ զինուած մարտիկի մը: Ահաւասիկ այս պայմաններուն տակ, անապատը եղաւ միւսը, ամենակալին երկրային մարմնացումը, մարդէակէն երկրային մեծ բացական, այսինքն՝ երկնային ուժը, զինք միշտ գիտաթափ ընող թշնամին, որ ոչինչ կու տայ, բայց միաժամանակ թատերաբեմն է փոփոխութեանց եւ բացակայութեան:

Վայրը, այսինքն՝ բնութիւնը, արար նախամահմետական բանաստեղծին համար կը ներկայանար երկու հակոռոնեայ պատկերներով: Առաջինը՝ քաջողական զիմաղիծը, որ մազնիսի նման զինք կը կապէր իրեն, թափ եւ ենթահող կու տար իր հեթանոսական ու ասպետական ախորժակներուն, իսկ

երկրորդը՝ ստրատեգիական դիմադրություն, որովհետև ան իր մէջ կը բովանդակէր անկման թաքուն անակնկալները:

«Յառաջաբան արաքական բանաստեղծութեան» վերլուծական հատորին մէջ, այս հարցին մասին կատարած իր վերլուծութիւնը ընթացքին Ատոնիս կ'ընդգծէ.

«Անյաղքահարեւի թշնամի վայրը ճախամահմետական բանաստեղծութեան հոգեվիճակը ձեւաւորող յոնիւայն յեզուն է, որովհետեւ իր ամպարտելիութեան սարսափով բանաստեղծները դրա ասպետական կեանքի յարաշարժ ծիրին մէջ: Այլ խօսքով՝ քաղաքործութիւնը այլամշակիչ աղտոնալիքներէն կեանքը մաքրագործող էատարն է, որ նոյն կեանքին կը վերադարձնէ իմաստային իր խորութիւններն ու բովանդակութիւնները:

«Հոս» ասպետութիւնը կեանքէն ներս քախմեցող ու կեանքը յալիտեան կան շարժումի վերածող հրամայականն է, որուն միջոցաւ է, որ իրարու մէջ կ'ընդլուծուին վայրը, ասպետութիւնն ու ասպետին ներքին հորիզոնները:

«Ասպետութիւնը սիրահարութիւն է եւ լինելութիւն...»:

Պարունակեալն ու պարունակութիւնը ջնջող խաղն է ստիկա, որուն իրադրութեամբ հերոսութիւնը կ'ըլլայ այն արկածախնդրութիւնը, որ վերափոխութեան կ'ենթարկէ մարդ արարածը, եւ ջիզերով, մկաններով, զգացումներով բնութեան հետ բացուած խօսակցութեան միջոցաւ, զորոյր ճամբայ կ'ըլլէ իր ետէն ու կը թափառի գեղեցիկ դաղթի մը ճանապարհներուն վրայ՝ ի խնդրէ մարդկայնական ամբողջական ետի յայտնագործման:

Աշխարհաորոնող քանաստեղծը ասպետութեամբ կը հասնի մարդեղութեան ամբողջական մակարդակին կամ կը կորստի ոչինչին խաւարակուտ գերկին մէջ: Անիկա կամ յաղթանակ է, կամ մահ: Միայն սիրոյ ուժով է, որ քանաստեղծը իր մարդեղութիւնը կը բարձրացնէ ամբողջական եւ վեհագոյն երջանկութեան ոլորտներուն:

Ծիւղ է, որ սէրը նախամահմետական հոգեբանութեան համաժայն կը մեկնէր սեռէն, կնոջ մարմնէն եւ ապա միայն կը հասնէր հոգեկան եւ իմացական կացութիւններու, բայց ճշմարտութիւն է նաեւ, որ սեռականութեան խողովակով կը կերտուէր միւսը՝ անաւարտ սէրը եւ, ինչու չէ, նաեւ լինելութիւնը:

Վերջապէս, կնոջ մարմնէն հոսող հեշտանքին հետ ան կ'ապրէր սեփականութեան եւ ամբողջական զգացումը. հոն է, որ կը գտնէր իր երկրային դրախտը: Կինը իրեն համար սեռային ասոն մըն էր, ուր կը միաձուլուէին տոփաքը, երջանկութիւնը, ներքին հանձնը եւ յաւիտենականացման խորհուրդը: Այս է պատճառը, որ ան ինքզինք կապուած կը զգայ միւս չյաղեցող կարօտի մը հեթանոս պատարագին: Սեռը ազօթ է, աշխարհն ու միւսը հաշտեցնող դերացոյն ուժը, եւ այս պատճառով է դարձեալ, որ կինը նախամահմետական շրջանի քանաստեղծին կը ներկայանայ աշխարհիկ, իմացական ու զգացական մէկէ աւելի պատկերներով: Կինը ովստիս է եւ ջուր, վրան է եւ արեւ, մահուան հոգեվիճակէն ձերբազատող ներկայութիւն, ալիքիւն հոգիին անդորրութիւն բերող բեղմնաւորութիւն, ստորագասի մղձաւանջը փարատող ծիածան, ստեղծագործութեան խորհուրդ, բնութեան սպառնալիքներուն դիմաց մարդը ասպետութեամբ եւ լինելութեամբ զօտեղնող զերբագոյն զօրութիւն:

Հեթանոս քանաստեղծը կը կարծէր, թէ կինը կախարչական հրաշալիքով խորհուրդ մըն է, որ կը կատարելագործէ մարմինն ու հոգին: Այս է

պատճառ, որ բանաստեղծը դայի կը բողոքատէ բնութեան գերազան ուժին հետ :

Եւ տակաւին այս բոլորին վրայ կու գայ աւելնալ անոր կուսութեան գաղափարէն յառաջացող հոգեկան ալեկոծումները, ըստ որում՝ բանաստեղծը երբ վերջ կու տայ կուսութեան, իր մարմնին մէջ տեղի կ'ունենայ արմատական ա՛յն փոփոխութիւնը, որ դինք կը ժղէ կարծեղու, թէ կենթմէ արարուած ստեղծագործութիւնն է ինք, որ, իր կարգին, արարուած է իրմէ, որովհետեւ Ազատ եւ Եւայի առաջնելը կը հաստատէ այս վերջին խորհուրդը :

Արդարեւ, մարմնական սիրոյ տունթեր գոյ է նաեւ միւսը, հոգեկան ապրումը եւ այդ ժգումով է, որ սեռային հաղորդակցութեան փոխարէն, կարգ մը միաստիք բանաստեղծներ իրենց սիրուհիներուն կ'առաջարկեն պղատունեան սիրոյ դործողութեան լեզուն՝ բանաստեղծութիւնը : Կը վերածուին սիրուհիին մէջ տուգուող այն անաւարտ ուժականութեան, որ անոր հոգիին մէջ հոսելէ ետք կը հանդարտի, կ'ընդհատուի ու կ'ըլլայ անմեղունակ, միամիտ մանկութիւն մը : Անոնց համար՝ տափանքին ու առաւելանքին միջեւ եղող բախում մըն է սէրը, վերացման գործողութիւնը, որ կը գոյաւորուի սեռային զրկանքներով, մենութեան մէջ ապրուած տուայտանքներով, ինքնազոհարեմամբ :

Միջազգային գրականութեան մէջ իբրեւ մշակութային հարստութիւն մէկէ աւելի անգամներ վերականգնանացած եւ այս շրջանին պատկանող Ումբու Ուլ Գէյսի «Մէջնուց եւ Լէյլա» պոեմը պղատունեան սիրոյ հոգեբանութեան լատպոյն նմոյշներէն է :

Նախամահմեմական շրջանի բանաստեղծութիւնը առաւօտեան լոյսերով ու ձայներով, գիշերուան ուրուականներով ու խորհրդաւորութեամբ, լուսութեամբ ու շարժումով, տառապանքով ու զինովութեամբ, սեռականութեամբ եւ պղատունականութեամբ, մեղադրութեամբ ու անկումներով, յաւիտենականութեամբ ու մահով, գեղեցիկ տառապանքով ու լինելութեան երջանկութեամբ, անուպատով եւ անջրպետով լի աշխարհ մըն է, ուր այս բոլորը կու գան բախիլ իրարու, կ'արժապանդեն ներքին հակադիր տենդերու եւ, իրենց կարգին, կ'ըլլան քերթողին անջրպետը :

Այս շրջանի բանաստեղծութիւնը ժամանակին հորաքաւա շունչն է, այդ շրջանի կեանքը քնութադրող գունաւոր լուսանկարը, հարուստ՝ բնութենէն քաղուած պատկերներով ու փոխարեքութիւններով :

Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդով)

ՄԱՐԹԻՆ ԷՍԼԻՆ

ՍԱՄՈՒԷԼ ՊԵՔԷԹ

ԱՆՁԻՆ ՓՆՏՈՏՈՒՔԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՔՆԱՐ ՃԻՆՊԱՇԵԱՆ

Անպիտան խոսելու մարմալը, ինքնիշխան համար պատմություններ յօրինելու եւ պատմելու փափաքը երեւոյթ մըն է, որ կարծիք թելի մը նման կը յայտնուի Պէքէթի պատմութեան մեծագոյն երրորդութիւնը կազմող յիշեալ երեք պատմութեան, ինչպէս նաեւ ճայնասփիւռի համար պատրաստած ահոր մէկ թատերգութեան՝ «Քաւաքանտա»-ի մէջ: Այս թատերգութեան մէջ գոյութիւն ունին երկու ճայներ. «Բացողը» եւ «Ձայնը», որ կը լուսնի եւ կը մաքրի: «Անոնք կ'ըսեն» կը խոստովանի «Բացողը», «որ առիկա անո՛ր ձայնն է, անո՛ր գըլխոն մէջ է»: «Ձայնը», զոր մենք կը լսենք, եւ որ ենթադրաբար կը գտնուի «Բացող»-ին գլխուն մէջ, անընդմէջ եւ շնչաւ կերպով կը խօսի խորհրդաւոր անձի մը մասին, որ — թատերգութեան անպիտան ընթացքին մէջ — կը կոչուի Ուղարկ: Տեղ մը կ'ըսուի նաեւ, որ երբ Ուղարկն հասնի, տառապանքը վերջ պիտի գտնէ. «Այլիւս ոչ մէկ պատմութիւն... Բացեալ...» Երբեք թատերգութեան որոշ եզրայանգում մը չունի: Ինչպէս «Աւարտախաղ» եւ «Սպասելով Կո-

տային» թատերգութիւններուն պարագային՝ ալ խոսեալ եւս հանդիսատեսին յստակօրէն չի խօսուիր այն մասին, թէ ոչնչէրը պիտի հասնի՞ն իրենց լըումին եւ կամ պիտի իրականանա՞ն փրկութիւնն ու տառապանքներու վախճանը: «Քաւաքանտա»-ի մէջ ճայնին կրկնութիւնը կը ներկայացնէ բառերով յայտնուող ենթագիտակցութիւնը, անիկա լուսնիւնը կը լեցընէ բառերով: Ուրիշ խօսքով՝ անիկա սահմանուած է ինքզինքին պատմութիւններ պատմելու արարքին: Այսուհանդերձ, ատոր կ'ընկերակցի նաեւ անբառ արտայայտութիւնը երաժշտութեան միջոցաւ: Նմանապէս, «Բառեր եւ երաժշտութիւն» («Words and music») ճայնասփիւռի համար գրուած թատերգութեան մէջ եւս մենք կը հանդիպինք մեծահասակ տիպարի մը՝ Քրոքին, որ անդադար հրամաններ կ'արձակէ իր երկու սպասաւորներուն՝ Բառերուն եւ Երաժշտութեան: Լեջնելու համար ժամանակը՝ անոնք պէտք է ուսումնասիրեն զանազան չիւթեր, ինչպէս Մուլութիւն, Տարիք եւ Սէր: Միշտ դժգոհ՝ Քրոք վալրագործն կը հարուածէ իր սպասաւորները եւ կը

պուհանքն անոնցմէ աւելին: Այս ձեւով,
կը յատկանայ այն զուգահեռը, որ կը
միացնէ Քրոջն ու Վիսաւանտայի Վիսա-
ցողը: Այսպէս է դարձեալ, որ կը ձե-
ւաւորուի ենթագիտակցութենէն իսկ բը-
խող տենչը խաղաղութեան, որ ամփոփ-
ւած է Բառերուն արտասանած հետեւեալ
տողերուն մէջ.

Յետոյ վար քիչ մը
Թափք փոխներու ընդմէջէն
Դէպի օւր
Ամէն քան մութ է եւ չկայ վերջ
Ձկայ տալ չկան քաներ
Ձկայ զգացում չկայ պէտք
Փրփուրներու ընդմէջէն
Փիչ մը դէպի վար
Մինչեւ այն ատեն երբ մէկը ակրն-
քարքի համար
Կը տեսնէ այդ աղբերակը:

Պէտք է հեղինակած է նաեւ Փիլմ
մը, դրբ լակոնական կերպով կոչած է
«Ֆիլմ»: Այդտեղ եւս կը փայտակէ
ինքնաճանաչման միեւնոյն ճաճանչը, որ
ներկայացուած է տեսանելի ձեւով: Ֆիլ-
մին ձեռագիրը կը սկսի հետեւեալ նա-
խադասութեամբ. «L'Esse est percips» ար-
տաքին բարձր մանադոյութիւնները, ա-
նասնակամ, մարդկային ու աստուածա-
յին՝ նուաճած են, ինքնաճանաչումը
իր լինելութեան մէջ է տակաւին: Չիմն-
լու փնտառութիւն, որ կը քեֆի արտաքին
ճանաչումներէն դէպի անխառնափնի
կայսքիւնը ներքին անձի ճանաչման:
Պէտք է, որ միշտ ուղղորդ է՝ խուսափե-
լու համար փիլիսոփայական խոհումնե-
րէ եւ չի սիրեր կրկնել ընդհանուր իրա-
կանութիւններ, ածապարանօք կ'աւելցը-
նէ. «Ո՛ր մէկ իրականութեան արժէք կը
զուգորդուի վերեւ յիշուածին, ճկատի
առած միայն օնն ու քասնորակամ յար-
մարութիւնները»: Յամենայնդէպս, ձեռի
կամ թատերական միջոցաւ արուստով
դարձեալ, ինքնաճանաչման արարքէն
դէպի դրական ոչնչութիւն թերումը եւ
չիւնելու փնտառութիւն կը մնան Պէտք է
գրականութեան կարեւոր թեմաները:

«Ֆիլմ»ի պարագային, այդ երեւոյթը
աւելի եւս թանձրացեալ ձեւով մը կը
ներկայացուի, երբ հերոսը կը ներկայա-
նայ իրրեւ հետապնդումի ենթակայ անձ
մը, եւ վերջաւորութեան երեւան կը հաւ-
ւի, որ խնդրոյ արարկայ հետապնդողը
ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ ինք:

Այսուհանդերձ, գիտակցութենէ խու-
սափումն ու մէկու մը համար սեփական
իր կեանքը պատմելու ատկուղական զգա-
ցումէն ազատագրումը կը թուի թուր-
փին անկարելի: Որովհետեւ իրաւ ազա-
տագրումը կը կայանայ մէկու մը այն
գիտակցութեան մէջ, որ ինք այլեւս գի-
տակից չէ: Եւսմենայնդէպս, մահուան
պարագային գիտակցութիւնը կ'անդ կ'ու-
նէ եւ մենք չենք գիտեր տակաւին, որ
մահէն ետք գոյութիւն չունինք: Մահա-
մերձի մը վերջին վայրկեանի գիտակ-
ցութիւնը կարելի է երեւակայել ձեւով
մը, ըստ որում՝ մարդը յաւիտեանս առ-
կաի կը մնայ յաւիտեանական անդիտու-
թեան մը դադարը ազդող հոգիներու
կայանին մէջ: Ահաւասիկ այս կացու-
թիւնն է, որ թատերականացուած է Պէ-
տքի կողմէ՝ իր «Խաղ» («Play») անուն
թատերգութեան մէջ: Երկու կիներու եւ
այլ մարդու մը գլուխները կ'երեւին, ո-
րոնք դուրս ցցուած են գորշ եւ գերեղ-
մանային երեք թաղարներու մէջէն: Լոյ-
սի չերո մը — ճիշդ Վիսաւանտայի մէջ
Բացողին եւ Ձայնին յարաբերութիւննե-
րը յիշեցնող — որ կ'երեւի առիթ կու-
տայ երեք գլուխներուն՝ պատմելու
պատմութիւն մը գիրար խաղաճեւելով,
երբ յոյսը մարի՝ խոսակցութիւնը կ'ընդ-
միջուի: Անկողինի տեսարանի մը մասին
յիշեալ պատմութիւնը Փրանսական Պարս
մըն է, որ կ'ունենայ եղբայական վախ-
ճան — երեք անձնասպանութիւն: Եւ
հոն են մեռած երեք հերոսները, ամուսի-
նը, կինը եւ հոժանուհին: Անոնցմէ ունէ
մէկը չի գիտակցիր միւսին ներկայու-
թեան: Անոնք աղօտ գաղափար մը ունին
իրենց մեռած ըլլալուն մասին եւ անգա-
դար կը կրկնեն իրենց մահաժամի վեր-
ջին գիտակցութեան պահուն արտասա-
նած քառերը: Ինչպէ՞ս կարելի է Եւսի-

տեղանքները տեղադրել եւ պատկերացնել թատերգութեամբ մը, որուն բառերը միայն կէս ժամուան միջոց մը լեցնելու հնարաւորութիւն ունին: Պէջէթ կըցած է լուծումը գտնել անկարելիին՝ թելադրելով, որ թատերգութիւնը կրկնուի, մէկ տարրերութեամբ՝ բառերը պէտք է արտասանուին աւելի մեղմ ու արագ: Երբ երբորդ կրկնութիւնը սկիզբ կ'առնէ՝ թատերգութիւնն ու բեմը կ'աղտաւան եւ կ'անհետին մեր տեսողութենէն, բայց ձգելով այն յատակ տպաւորութիւնը, որ անկողն կը շարունակուի եւ բառերը կը կրկնուին դարձեալ, բայց շատ աւելի արագ եւ շատ աւելի քնքուշ, տեւական եղանակով մը: Երեք հերոսները կը պատմեն վերոյիշեալ դէպքը՝ անշատ եւ անկապակիչ նախադասութիւններով: Հետեւաբար, թատերգութեան կրկնումը առիթ կու տայ հանդիսատեսներով նաեւ կազմելու այդ պատմութեան արդիւթիւնը: Այս ձևով, այսինքն՝ կրկնութեան օգնութեամբ կարելի կ'ըլլայ միաժամանակ լուծել այն երկու հարցերը, որոնց դէմ յանդիման կը դրուէր հանդուցաւոր հարցերով ի թատերգութիւններու հեղինակը:

«Խաղձին յաջորդող «Ուրախ օրեր» թատերգութեան մէջ Պէջէթ (որ կըլանած է այն թատերական կարելիութիւններով, որոնք կը ստեղծուին երբ հերոսը անշարժացուած է եւ արտայայտութեան իրեն միակ միջոց ունի իր շրջանէն բխող բառերը) կը ներկայացնէ մարդկային կացութիւնը՝ զուարթ եւ գիրուկ կըլնով մը՝ Ուրիշիին պատկերով, որ զանդադորէն կը խրի գետին: Առաջին արարին մէջ Ուրիշի հողին տակ թաղուած է մինչեւ անութիւնը եւ անոր թեւերը ազատ են. երկրորդ արարին մէջ կենդ գլուխը միայն ցցուած կը մնայ: Անոր ամուսինը՝ Ուրիշի, կրնայ ազատօրէն շարժիլ, բայց ան միւրճուած է իր օրաթերթին մէջ եւ ոչ մէկ ուշադրութիւն կ'ընծայէ կենդ: Ուրիշի խանդավառութիւնը, իր կարելիութեան մէջ ինկող սահմանափակ տարիներով հետաքրքրելն ու ծայրայեղ լուսաստեղծութիւնը կը ստեղծեն թա-

տերգութեան սուր հեղինաքը: Մէկ կողմէ՝ եղբրական վեճակ մը կը պարզուի այն տեսարանով, որ Ուրիշի կը թուի բոլորովին անապրբեր ըլլալ իր սոսկալի կացութեան եւ չմտահոգուիլ ատով, միւս կողմէ՝ ասիկա կ'ենթադրուի իրեն յուսահատական կեղծ դրսեւորութեամբ, որուն ետին կը թաքնուի մարդկային կացութեան մասին հեղինակին ծայրայեղ յոռեանութիւնը: Այսուհանդերձ, կայ մետալին միւս երեսը, որ Ուրիշիի ջանքերով կը բացատրուի իրեն մարդուն անընկճելի կամքն ու ազնուականութիւնը մահուան արհաւիրքին դիմաց: Վերջին պարագան եւս նկատի առած թատերգութիւնը կարելի կը դարձնէ բուրեղացման (catharsis) դրութիւն մը: Յամենայն-գէպ, Ուրիշիի կեանքը կը բաղկանայ առաջ օրերէ, որովհետեւ ան երբեք չ'ընդունիր բնկճուած եւ պարտաւած ըլլալ:

Մանրանկար թատերգութեան մէջ՝ խորագրուած «Գնա՛» եւ «Խուր», Պէջէթ դարձեալ կը պատկերացնէ մարդուն փախուսար իր անձնական ճակատագրէն եւ կացութենէն, մինչ նոյն այդ մարդը հետադարձօրէն կը խօսի ուրիշի մը մասին: Բեմին վրայ կը ներկայանան երեք տիկիներ՝ Ֆլա, Վի եւ Բու: Այս երեքէն իւրաքանչիւրը անգամ մը համար կը ձգէ բեմը՝ ազատ ձգելով միւս երկուքը, որ իր բացակայութեան խօսին իրեն հպտառով մօտալուս ու դժման կործանումի մը մասին — իր մահուան —: Երբ երեքին ալ համանման կացութիւնները փնտրած են իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով, երեք տիկիները կը մնան բեմին վրայ, բոլորովին անխօս, դիտելով ունկրդիները:

Նոյն խիտ ու կուտ արտայայտութեամբ կը յատկանշուի նաեւ Պէջէթի պատկերասփիւռի համար պատրաստած առաջին թատերգութիւնը՝ «Էլի», շօք: Այստեղ մենք կը ծանօթանանք տարեց եւ մենակեաց մարդու մը, որ նըստած է իր անկողնին վրայ, անպաճոյճ իր սենեակին մէջ: Ան երբեք չի խօսիր, բայց հետզհետէ անող սարսափով կ'ունկրդիէ մայրը կենդ մը, որ անձնասպան

հղած է անոր հանդէպ ցուցաբերած իր սառնասրտութեան հետեւանքով: Ու մինչ ձայնը կը վերածուէր բզրիւնի մը, քամնարուն աւելի եւ աւելի կը մօտենայ ձոյթի դէմքին եւ կ'օղակէ զայն: Ասիկա թեմա մըն է, որ նախապէս երեւցած է Պէքէթի գրականութեան մէջ — խղճահարութիւն՝ չփոխադարձուած սիրոյ համար, անցեալին մերժուած սիրոյ համար: Ինչ որ դարձանայի է այսանդ, նոր մարդի մը մէջ իր տարած տիրական աշխատանքն է: Ասիկա պատկերասփիւռային ներկայացում մըն է, զոր կարելի չէ վերաբառադրել ուրիշ միջոցներով: Մէկ պատկերի վրայ կեդրոնացումը շատ դժուար եւ չափազանցումը պիտի ըլլար շարժանկութեան պատճառի մը վրայ, մինչ պատկերասփիւռի պատմութիւնը վրայ անիկա կը մնայ մարդկային շփոխումը: Տեսանելի լուսութեան մը անտեսանելի խօսքերու յաջող միացումը կարելի կ'ըլլայ իրականացնել պատկերասփիւռի գոյգ յատկութիւններուն շնորհիւ: Կարելիութիւն մը, որ կը ցոլացնէ արտաքին աշխարհը՝ միտքած ձայնասփիւռի յատուկ այն կտրելիութեամբ, որ կրնայ դրսեւորել ներաշխարհը եւ ներքին խոստովութիւնը:

Ճշ, ձօթին մէջ լսուող ձայնը կնոյսական ձայնի գրոշմը ունի, սակայն, տարբեր մէկ իմաստով՝ գտնուելով Հերոսի գլխուն մէջ, անիկա նաեւ անոր ձայնն է, գիտակցութեան զարթոնումը, անոր մղուած՝ պատմելու ինքնիշխան իր պատմութիւնը: Որովհետեւ՝ ապրիլ կը նշանակէ գիտակցիլ ինքզինքին, ինքզինքին գիտակցումը կ'ենթադրէ լսել իր անձնական մտածումները, այդ անվերջ եւ անընդմէջ խօսքերու յորձանգր: Իրեն մարդ տառապելով այդ իրականութեան՝ Պէքէթ կը մերժէ լեզուի գործածութիւնը, իրրիւ բանաստեղծ՝ ստիպում ըլլալով անվերջ աշխատիլ լեզուին հետ, ան կը տրէ զայն: Ասիկա է աղբիւրը այն երկրամաս վերաբերումին, որ Պէքէթ ունի լեզուին հանդէպ. անոր համար, լեզուն երբեմն կը թռի ըլլալ աստուածային միջոց մը, իսկ երբեմն անիկա կը վերածուի անիմաստ բզրիւնի:

Ձայնասփիւռի Թատերգութիւններուն՝ Պաիֆֆին եւ Ամէն քան, որ կ'իյնային մէջ, խօսելու այս հարկադրանքը կը յայտնուի բնութեան ձայներու մէջէն, որոնք կու գան ենթախորքէն, — ծովուն ձայնը, օրինակ, Պաիֆֆին մէջ, ճամբաներու աղմուկը՝ Ամէն քան, որ կ'իյնայ Թատերգութեան մէջ: Եւ մարդկային ձայնը, լեզուն, երբեմն կը հաւասարի բնութեան ուժարդկային ձայններուն: Աշխարհի մը մէջ, որ կորսնցուցած է իր իմաստը, լեզուն ալ կը վերածուի անիմաստ բզրիւնի: Ինչպէս Մուրյա կ'ըսէ անդամ մը.

«... Բառերը, գործ եւ լսելի կամ լռած եմ անցաւ, ունեմալով բաւական զգայուն ակամբ մը, անեմ ինծի հասած են առաջին անգամ, յետոյ երկրորդ անգամ, եւ երրեմ երրորդ անգամ՝ իրրիւ գուտ ձայներ ու հնչիւններ, հետո՝ որեւէ իմաստ պարունակելէ, եւ թերեւս ասիկա պատճառներէն մէկն է այն իրականութեան, ըստ որում՝ խօսակցութիւնը անասելիորէն կը տառապեցնէ զիս: Բառերը, որոնք եւ կը կրկնու ինքզինքին եւ որոնք հաւանաբար կը ըսին մտածելու որոշ կարողութեան մը, ինծի համար յաճախ միջատներու բզրոցներ են: Ասիկա պատճառ մըն է թերեւս մանաւանդ, որ եւ այնքան էի խօսող մըն եւ, այսօրինակ՝ այն դժուարութիւնը, որ եւ կ'ունենամ ա'չ միայն հասկնալու համար, թէ ուրիշներ ինչ կ'ըսեն ինծի, այլեւ ինչ կ'ըսեն ե'ս ուրիշներուն: Ճիշդ է, որ վերջաւորութեան, համարներութեան գնով, մենք կրցանք հասկնալի դառնալ, բայց հասկցանք միայն, որ ինչ առընչութեամբ եւ ինչ նպատակներով խօսած էինք այդ խօսքերը: Բնութեան ձայներուն եւ մարդոց գործերուն հանդէպ եւ կը կարծեմ, որ եւ ունիմ իմ վերաբերմամբ, որ երբեք չի մտնիր լուսաբանութիւն պահանջելու»:

Որք կը լսենք Պէքէթի Հերոսներուն խօսակցութիւնը, այսինքն՝ Պէքէթի խօսքը, յաճախ կը զգանք նոյն այդ զգացումը, որ Սիւրա ունեցած էր Մըրֆիի հետ իր մէկ խօսակցութեան ընթացքին:

«...Տարածած խօսքերով, որոնք կը մեռնէին իրենց հնչուած իսկ վայրկեանին: Իւրաքանչիւր բառ, իմաստ մը արտաբերելու ծաւառակ ունենալէ առաջ, կ'իմաստազրկուէր յաջորդ քառիմ կողմէ: Եթէ այդ որ' վերադարձուի, ահ չէր գիտեր, թէ ինչ ըսուած է: Ամիկա կը նըմանէր երաժշտական դժուար կտորի մը, գոր կը լսես առաջին անգամ»: Իրականութեան մէջ, Պէքէթի գործերուն խօսակցութիւններու բաժինները յաճախ հիմնուած են այն սկզբունքին վրայ, որ տող մը կ'իմաստազրկէ զինք նախորդող տողը: Պէքէթի մասին գրած «Լեզուի անարժէքութիւնը» անուն փոթիկին մէջ՝ դիտարկեցի նիւթը: Կենսաբան Սպասիլով կատարած թատերգութիւններէն մէջըրեւած է ամբողջական պարբերութիւններու շարք մը, ուր հերոսի մը կողմէ եղած վկայութիւնները աստիճանաբար կ'որակաւորուին, կը տկարանան եւ կ'ենթարկուին վերապահումներու, մինչեւ որ ամբողջական կ'ուրացուին: Անիմաստ տիեզերքի մը մէջ, գրական խօսք մը ըսելը կը վերածուի անիոնի մէկ քայլի: «Չունենալ լսել, չգիտնալ, թէ ինչ կ'ուզես ըսել, կ'առաջ չըլլալ ըսելու այն՝ ինչ որ կը կարծես որ ըսել կ'ուզես, եւ երբեք չդադարիլ, ասիկա պէտք է միտք պահել, նոյնիսկ շարադրանքի բերման քան մէջ»: Երբեք կ'ըսէ Մոլլոյ, ամփոփելով Պէքէթի հերոսներուն մեծամասնութեան մտածելակերպերը:

Պէքէթի թատերգութիւնները կը հետապնդեն աշխարհի նիւթերուն անզադրում փոփոխութեան ենթակայ ըլլալու հարցը, միւս կողմէ՝ լեզուն գործածելու իր եղանակը քննութեան տակ կ'առնէ լեզուն իսկ կարելիութիւնները՝ իրեն հաղորդակցութեան միջոց, ինչպէս նաեւ ամբողջական իմաստով խօսքեր ըսելու եւ մտածելու միջոց: Առիթով մը, Կենսաբան իշխել կու տայ Պէքէթի այն պարտադան, որ լեզուն անիմաստ գտնելով հանդերձ՝ Պէքէթ ինքը լեզունով կ'արտայայտէ այդ բոլորը, վերջինը կը պատասխանէ. «Ե՛րբ կ'ուզէք, պարտն: Աստուծոյ քան ինչ, մեծ մարիշ ոչինչ ունիմք»: Բայց

իրականութեան մէջ, Պէքէթ յաճախ փորձած է նաեւ օգտագործել բեմական եւ արուեստի այլ միջոցներ, լեզուն անկախ: Բեմին վրայ — վկայ իր երկու մանրանկար թատերգութիւնները — մարդ կրնայ բոլորովին հրաժարել բառերէ, կամ առնուազն ան կրնայ ըսել բաներ, որոնք չեն ըսուիր բառերով, յաճախ երբ հերոսին խաղարկութիւնը կը հակասէ անոր բառերով արտասանուած խօսքերուն: «Ներքանք», կ'ըսեն երկու թափառաւորները Սպասիլով Խառնիք թատերգութեան մէջ, բայց բեմական թեւադրութիւնները կը յայտնեն ճշգիւ, որ «ամենք իրենց տեղէն չեն շարժիր»: Բեմին վրայ, լեզուն կը գրուի երգադրական յարաբերութեան մը մէջ՝ արարչին հետ: Եւ ինչպէս կարելի կ'ըլլայ արտայայտել այն իրականութիւնները, որոնք կը մնան լեզուին ետին: Ասկէ կու գայ դիմախօսին, մեղադրանքի եւ լուռ խաղարկութեան կարեւորութիւնը Պէքէթի թատերգութիւններուն մէջ:

Բեմի գործածութիւնը Պէքէթի մօտ, փորձ մը՝ նեղցնելու համար այն խորամտութիւն, որ գոյութիւն ունի լեզուի սահմանափակութիւններուն եւ լինելութեան բնագիծին միջեւ, մարդկային կացութեան արտայայտութիւնը՝ հակառակ այն զօրաւոր զգացումին, որ Պէքէթ ունի լեզուի արտայայտչական անկարողութեան եւ անարժէքութեան վրայ: Բեմին թանձրացեալ եւ երեք չափերու վրայ յայնցող յատկանիշը կարելի կ'ըլլայ գործածել՝ նորանոր արդիւններ գտնելու համար լեզուին, իրեն մտածումի եւ լինելութեան հետախուզութեան միջոց:

Պէքէթի ամբողջ գրականութիւնը ունանումն է անուանելու հակադաս ճիշդ մըն է. «Պէտք է խօսիմ, ինչ որ կը ճշմանկէ ամիկա: Ոչինչ քսելիք չունենալով հանդերձ, քացի ուրիշներու քանակէն, պէտք է խօսիմ... Ովիկանոսք ունիմ խմելու համար, ետեւաբար ովիկանոս մը կայ»:

Պէքէթի թատերգութիւններուն մէջ լեզուն կ'արտայայտէ լեզուին տարբեր գաղափարներ: Երբ վստահ

Հոթիւն չկայ, ուսմանն ած իմաստներ
զոյութիւն չեն կրնար ունենալ — եւ վրա-
տահուութեան հասնելու անկարելիութիւնը
ինքը Պէքէթի թառերգութիւններուն
գլխաւոր թեմաներէն մէկն է: Կոտոյի
խոստումները աղօտ եւ անվստահելի են:
«Աւարտախաղօթն մէջ անորոշ բան մը
տեղի կ'ունենայ, եւ երբ Համ անհամբե-
րութեամբ հարց կու տայ «մեծ չեմք...
չեմք... չեմք կրնար թան մը նշանակել»,
Քլով պարզապէս կը խնդայ: «Բա՞ն մը
նշանակել: Ես եւ դուն բա՞ն մը նշանա-
կեմք»:

Նիքոլոս Կեսնը կը յիշէ «Ապստեղով
Կոտոյիմ» թառերգութեան մէջ երեւոյց
լեզուի քայքայման տասը օրինակներ: Ա-
նոնք ծնունդ կ'առնեն մենտիստութեան
մը պարզ անհոգացողութենէն եւ կամ
կրկնակ հասկացողութենէն (երբեւ նշան
հազորդականութեան անկարելիութեան),
Համանիւններու Էլիշէ կրկնութիւններէն,
ճշգրիտ բառեր գտնելու անկարողութե-
նէն եւ «հետապոյսին տէ՛ն» (քերականա-
կան կառոյցի պակաս, բարձր արտասան-
ւած հրամաններով հաղորդակցութիւն),
Լաքիի քառասյին եւ անիմատ բառերու
կոյտը եւ կէտադրական նշաններէ հրա-
ժարումը, ինչպէս հարցման նշաններ,
ցոյց տալու համար, որ լեզուն կորսնցու-
ցած է իր պաշտօնը եւ հարցումները
զրական նախադասութիւններ են, որոնք
պատասխանի չեն սպասեր:

Բայց Պէքէթի թառերգութեան մէջ
լեզուի քայքայման նշաններէն եւ իմաս-
տի եղանակներէն աւելի կարեւորը երկ-
խօսութեան յատկանշական նկարագիրն
է, որ շատ յաճախ կը տարուբերի, որով-
հետեւ երկխօսական ոչ մէկ իրական փո-
խանակում կ'երեւի հոգ կամ տեղի կ'ու-
նենայ՝ անջատ բառերու իմաստազրկու-
մէն (երբ Կոտոյի պատգամաբերին կը
հարցուի, Թէ ինք ուրա՞խ է. ան կը պո-
տասխանէ. «Ձեմ գիտեր, պարտն» եւ
կամ հերոսներու անկարողութենէն՝ յի-
շելու այն՝ ինչ որ վայրկեան մը առաջ
մոռնում անմիջապէս եւ կամ երբեք չեմ
մոռնար): Աննպատակ աշխարհի մէջ,

ուր ամէն հետապնդում կորսնցուցած է
իր հիմնական իմաստը, խօսակցութիւնը
կը վերածուի պարզապէս ժամանցի խա-
ղի մը, ինչպէս Համ կը ժառանգէ «Ա-
ւարտախաղօթն մէջ թոթոփա՛նք, թոթո-
փա՛նք, բառեր» նման այն միայնակ մա-
նուկին, որ կը փնտռէ մանուկներու ըն-
կերակցութիւնը, երկու, երեք հոգի, ըլ-
լալու համար միտսին եւ միասին փափը-
տալու համար մութին մէջ... վայրկեան
վայրկեանի վրայ, միմեջեւով: Ժամա-
նակը ի՛նքն է, որ կը քամէ իմաստներու
լեզուն: «Քրէփի վերջին երկը» թառեր-
գութեան մէջ՝ Քրէփի երիտասարդ տա-
րիներու իտէալական հաւատքը կը մե-
րածուի անիմատ ձայնի մը՝ ծեր Քրէփի
համար: Զամբուն վրայ հանդիպած մար-
դոց հետ բարեկամութիւն հաստատելու
տիկին Բուեթի ճիշդը զուր կ'անցնին եւ
ան աւելի բան կ'օտարանայ անոնց հա-
մար: Եւ «Պանիէին մէջ ծեր մարդուն
միմեջեւները համարժէք կը դառնան ծո-
փու ալիքներու շտաշին»:

Եթէ Պէքէթի մօտ լեզուի գործածու-
թիւնը կը յատկանշուի անոր արժեքը կու-
մով՝ իրրեւ միջոց իմացական մտքերու
եւ մարդկային կացութեան մասին պոտո-
րաստ հարցումներու արտայայտու-
թեանց, այսուհանդերձ, հեղինակին լեզ-
ուի շարունակական գործածութիւնը՝ իր-
րեւ փորձ իր կողմէ հաղորդակցելու եւ
հաղորդելու անհաղորդելին՝ կը ստեղծէ
տեսակ մը փառատոյս: Ատիկա կրնայ
ըլլալ փառատոյսին վիճակ մը, բայց
չի դադրի իմաստ մը պարունակելէ,
այլ կը դառնայ քննադատութիւն մը կարգ
մը մարդոց աժան եւ գիւրիկ հանու-
թեան, ըստ որում՝ հարց մը մատնանշելը
զայն լուծել է եւ որ աշխարհը կրնայ զե-
կավարուիլ զուտ դասաւորումով եւ տա-
րազումով: Նման գիւրահանութիւն մը
յուսախաբութեանց եւ խաբկանքի շա-
րունակական ձեւակերպումն է: Պատ-
բաստ լուծումներու խաբէութիւնն ու վի-
րացականութեան ըմբռնումը, հետու յու-
սախաբութեան մը յանգիւն, մեկնակէտն
են նոր տեսակի գիտակցութեան զարթ-
նումին, որ նորադիւտ ազատութեան մը

բերկրանքով կը դիմագրաւէ մարդկային կացութեան խորհուրդն ու աշխարհաբանը: «Որովհետեւ ոչինչ գիտնալ ու չիմչ է, քան մը գիտնալ չուզելը» նայնալէս, քայց հեռու ըլլալ որեւէ քան գիտնալէ, հո՛ն է, որ խաղաղութիւնը մտաւ կը գործէ անհետաքրքիր որոնողի հոգիին մէջ»:

Պէճէթի ամբողջ դրականութիւնը կարելի է նկատել փնտռութիւնը իրականութեան մը, որ կը մնայ պարզ արտաբանութեան եւ մտային առումներու ետին: Ան կրնայ նուազ արժէք տուած ըլլալ լեզուին՝ իբրեւ արտայայտչամիջոց մանրամասնուած իրականութիւններու, այսուհանդերձ, ինչ կը մնայ վարպետ մը լեզուն իբրեւ արտահայտի միջոց զորոնք անհրաժեշտ արարքին մէջ: «Ի՞նչ կ'ուզէք, պարոն: Ատոմք քաւեր եմ, մեմք ուրիշ ոչինչ ունիմք»: Աւելի կատարեալ նիւթի պէտքէն դիմաց՝ Պէճէթ կրցած է բառերը կեանքապարել անձնական նպատակին յատուկ դրու՛մով: Թատրոնին մէջ՝ ան կըրցած է լեզուին տալ նաեւ նոր կարելիութիւն մը — արարքին ընկերակցութիւնը, Թանձրացեալ, բազմադէմ, զոր յաճախ կարելի չէ թարգմանել եւ որ սակայն անփրկէ տպաւորութիւն մը կը ձգէ հանդիսատեսին վրայ: Թատրոնին մէջ, կամ առնուազն Պէճէթի Թատրոնին մէջ, կարելի է ամբողջութեամբ չընդարձակ իմացական մտածումի աստիճանը, ինչպէս որ վերացական նկարչութիւնը կը չըրճարձէ բնական առարկաներու ճանաչումը: «Ապաստելով կոտորիմ» եւ «Աւարտախաղը» Թատրոնութիւններ են, որոնց կը պահպան տիպարներ, կառոյց եւ իմաստային խօսակցութիւն եւ ուր, սակայն, Պէճէթ փաստած է, որ արտաբանապէս անկարելի թուացող այդ ուժի օգտագործումը նուաճուած է:

(Շար. 6 եւ վերջ)

ՄԱՐԹԻՆ ԷՍԼԻՆ

Պէճէթի մտքն սրուած այս վերջին մասով կը վերջանայ նշանաւոր ժրճագատ Մարքիմ Էսլինի «Անհրաժեշտ Թատրոնը» ածում գործէն կատարուած բարգմանական այն աշխատանքը, որ սկսեալ ու գլուխ հանուցաւ մեր երիտասարդ տղոց նախաձեռնութեամբ ու հետեւողական շանքերով:

Իր եատորին մէջ՝ Էսլին ունի Անհրաժեշտ Թատրոնին նուիրուած պատմական ու տեսական բաժնիներ եւս, ինչպէս նաեւ ուրիշ քաղաքագիտութեամբ յատկացուած էջեր, քայց շարժումին գլխաւոր գէմերը ետմտումով Արթուր Ազատովի, Էմմէ Իոննաֆայի, Ժամ Ժընէի եւ Սամուէլ Պէճէթի սրամազըրուած ծաւալուն մեծագրութիւնները, որոնք յայտնաբեր հայացուցան «Բազմա» էջերուն, քաւարաբ գաղափար մը կու տան գրական այդ ուղղութեան մասին, որ յետպատերազմեան երազական Թատրոնին ամենէն ազնկայայտ շարժումներէն մէկը հանգիստացաւ ու կը մնայ ցայսօր:

Անհրաժեշտ Թատրոնին այդ մեծ ներկայացուցիչներէն տակաւին քարգմանութիւններ չունիմք մեմք: Էսլինի մեծագրութիւնները հայացուցած երիտասարդները կը խոստանան լեցնել նաեւ այդ բացը: «Բազմա» էջերէն դարձեալ, ածում գիտի առն վերայիշեալ չորս գէմերէն մէկական միտարար խաղ, ընկերացնելով իւրաքանչիւրին իրենց վերլուծական ճշմտքները:

Առաջին ամբամ պիտի ներկայացուի Արթուր Ազատովի «Փրփռեալ Թատրոն»ը, ա՛յն, որուն, զբաղեցրած իր գարգացումին մէջ մասնաւոր կարեւորութիւն մը կ'ընծայէ հայազգի քաղաքները:

Թարմանալ՝

Նախ՝ Թարգմանութիւններով

Թարգմանական գրականութեան համար բանաձեւուած պահանջներուն կամ արդէն կատարուող աշխատանքներուն դէմ երբեմն յայտնացի եւ երբեմն գրաւոր տրտմոյքներ իմանանք այս կամ այն նակատէն, այս կամ այն քերթին մէջ եւ մերթ կը հանգիպինք գրականութեան այդ ճիւղին թշնամական ուղղակի վերաբերումներու:

Թարգմանական գրականութեան դէմ կեցուածք ճշդագոյններուն գլխաւոր առարկութիւններէն մէկը ա՛յն է, որ օտար կամ միջազգային նուաճումներով իրապէս հետաքրքիր անձերը՝ այսօրուան երիտասարդները ջուրը ազբիւրէն խմել գիտեն, կը խմե՛ն արդէն եւ, հետեւաբար, պէտք չունին այդ առնչութեամբ կատարուած աշխատանքներուն:

Ջուրը ազբիւրէն խմողներուն թիւը իրականութիւն է այսօր, թէեւ խիստ կասկածելի է անոր տակոսային համեմատութիւնը: Մենք վերապահ ենք նոյնպէս անոնց կապուած վստահութեան մասին: Փորձով գիտենք, թէ ջուրը ազբիւրէն խմողներուն խմածը, լաւագոյն պարագային, հազիւ իրենց կը բաւէ: Ունի սահմանափակ նշանակութիւն մը: Զետով մը կը նմանի սեփականատիրութեան: Ենթակամ կը կարգայ, կ'ըմբռնուի եւ՝ վերջ: Միջոցառարգմանութեան մղիչ ուժը կարգացում, հանչում գեղեցկութենէն ուրիշին, ուրիշներուն թածին հանելու երամայականէ մը կը բխի, զանգուածին բա՛ն մը հազարդելու ահապարանքէն կու գայ, ա՛յն զանգուածին, որ չի կըրնար բանի մը լեզու գիտնալ, բայց պէտք ունի բազմաթիւ լեզուներէ կատարուած փոխադրութիւններուն:

Թուելու համար մեծ կամ մեզի մօտ գրականութիւնները, ըսեմք, որ այսօր փրամսերէն, անգլերէն, ռուսերէն, գերմաներէն, իտալերէն, յունարէն, պարսկերէն կամ արաբերէն լեզուներով կ'երկնուին գրական գլուխգործոցներ, որոնց, իբր թէ, ուղղակիօրէն հազարդուելու պատրաստութիւններ ունի ներկայ հայ երիտասարդը: Բայց չոր տրամաբանութիւնը կ'ըսէ, որ նոյն երիտասարդը այսօր լեզուներ իւրացնելու ա՛յ ժամանակ ունի այսօր, ոչ ալ հնարաւորութիւն: Կրնայ, շատ-շատ, իր գիտցած մէկ լեզուով՝ փրանսերէնով, անգլերէնով, ռուսերէնով, արաբերէնով կամ ուրիշով մը կատարած ըլլալ այդ հանաչումը: Արդ՝ ռուսերէն չգիտցող երիտասարդին ինչո՞ւ արտօնուած պիտի ըլլայ, օրինակ, Սոլժենիցինը կարդալ օտար լեզուով մը եւ ոչ՝ Մեծաստեանի բառերով:

Իւրաքանչիւր ժողովուրդ իր մայրենի լեզուով կը կարդայ օտար գրականութիւնները, ընթերցող զանգուածը տասը լեզու չի տարվիր աւտար համար, տասը տարբեր թարգմանիչներ իրենց իւրացուցած մէկ լեզուէն մայրենի լեզուին կը վերածեն արժանի գործը եւ ժողովուրդը, մեծամասնութիւնը, ներառեալ երիտասարդութիւնը այդ միջոցով կը ծանօթանայ ուրիշներուն:

Այնքան գերազանցապէս պէտք ունինք մայրենի լեզուին եւ միաժամանակ փրանսերէնին տիրապետող խումբ մը երիտասարդներու, ուրիշ խումբի մը, որ հայերէնին հետ տեղեակ ըլլալ անգլերէնի նըստախններուն, երբորդ խումբի մը, չորրորդ խումբի մը, հինգերորդ խումբի մը, չորսն առաջին պայմանին հետ իւրացուցած ըլլան ռուսերէնը, արաբերէնը, իտալերէնը, եւայլն: Այդ խումբերը նախ իրենք պէտք ունին իրարու եւ թաօրս պէտք ունին միջազգային մէկ կամ միւս պարտէզէն իրենց փոխադրած ծաղիկներուն:

Այնպիսի չորս ծագերուն ցրուած ըլլալու չարիքէն զոնէ՝ կարենանք այս բարիքը հանել, փրանսերէն գիտցող երիտասարդը փրանսական գրականութենէն նորութիւն մը հետորդէ մեզի, անգլերէն գիտցողը՝ այդ լեզուով մշակուած գրականութիւններէն, արաբերէն գիտցողը՝ արաբական, յուներէն գիտցողը՝ յունական գրականութիւններէն: Այս պիտի ըլլայ մեր պահանջը եւ աչ այն պատրաստի գոհունակութիւնը, որ մեր երիտասարդները արդէն ծանօթ են այդ բոլորին:

Թարգմանութիւն մը, կրկնենք անգամ մը եւս, սակաւաթիւ ամօժերու համար չի կատարուիր, անիկա նկատի կ'առնենք ընդհանրապէս ընթերցող մեծամասնութիւնը, եւ յետոյ՝ ընթերցման նիւթ հայթայթելու տակաւ կան միտք մը չի հետապնդեր անիկա, փոխադրեցութիւններու հարցը կենսական ազդակներէն մէկն է անոր եւ ունի լեզուական ու գաղափարական պատմատարման, թարմացման հեռանկարը: Պաշտօնաբանական այս ամբողջութիւնը նկատի առնելով նախալ յիշեմ եմ բոլոր ժողովուրդներու թաօր թարգմանիչները: Նոյնը եղած է նաեւ մեր պարագային: Մեր օրինակը պերճախօս է քան զամենայն: Հայ ժողովուրդը, ինչպէս ծանօթ է, ունեցաւ թարգմանչական երկու ուժեղ շրջաններ, որոնք, երկուքն ալ, որոշիչ դերեր կատարեցին մայրենի լեզուին ու գրականութեան հետագայ զարգացման մէջ:

Առաջին շրջանը եղաւ Ոսկեդարը, երբ Աստուածաշունչին եւ պատմական ու փիլիսոփայական երկերու հայացումին առնթրիք՝ մեր թարգմանիչները հիմը դրին գոյտ հայկական մշակոյթի մը, իսկ երկրորդը եւնդիսացաւ 1850-ական թուականներուն սկսած թարգմանչական հոռուն գործունէութիւնը, որ ձեւաւորեց արդի արեւմտահայերէնը ու թափ տուաւ ամոր յաջորդող արեւմտահայ գրականութեան ծաղկման:

Հակառակ ասպարէզին մէջ կէտ դար մտնող ի գործ դրած հայրենի մեր գրողներու նիգին, իր ընտրութիւնները ազատօրէն չկարենալ կատարելու ծանօթ իրադրութեան հետեւանքով, արդիւնք վճռական չեղաւ հոն. Ոսկեդարու եւ արեւմտահայ լեզուին ու գրականութեան հիմը դնող թարգմանչական օրակին մեր հայրենիքը սկսաւ մօտենալ վերջերս միայն ու վայելել անմիջական արդիւնքը: Բանաստեղծութեան մէջ նոր ուղիներ որոնող ու գրտնող նորերուն առիթով, Հայաստանի երիտասարդ բնագոյտներէն Ալեքսանդր Թովմանսն ալիտի գրէր. «Պոետական նոր սերունդը ձգտում է մի շարք ժամանակակից բանաստեղծների բնագրից թարգմանել եւ ներկայացնել ընթերցողին: Սա պոետիայի այն օգտակար եւ անհրաժեշտ ունիվերսալիզացիան է, որ զրական իւրաքանչիւր սերունդ պարտաւոր է անել եւ առանց որի ստեղծւում է նեղ եւ դաւաճական կատակոլորիաներ»:

Հայաստանի մէջ այդ ասպարէզին կապակցութեամբ պարզուած պատկերը աւելի հետաքրքրական է՝ ջուրը աղբիւրէն խմողներուն առասպելը աւելի շօշափելի ընծայելու համար։ Յիսուն տարիներէ ի վեր Հայաստան կ'ապրի խորհրդային վարչակարգին տակ, ուր անցրագիտութիւնը նուազագոյն տոկոսին իջած է եւ ռուսերէնը մայրենի լեզուին հետ կ'ուսուցուի առաջին օրէն։ Խորհրդայնացման օրերու պատանիներէն մինչեւ մտաղաշ տարիքի մը մէջ գտնուող այսօրուան առանձնային տղան, ուրիշ խօսքով՝ ծերութեան դուռներուն հասած հասուն մարդերէն մինչեւ մանկութեան պարտէզներէն նոր դուրս եկող պատանին ծանօթ են ռուսերէն լեզուին, այսինքն՝ ռուսական գրականութեան պարագային կրնան ջուրը աղբիւրէն խմել։ Բայց հակառակ աստի՛ ջուրը աղբիւրէն խմելով չեն թաաքարուիլ հայրենի գրականութեան մեր մշակները, այլ կը գիտեն մայրենի լեզուին, դասական գէմէքերու կազմին՝ ընթերցողին թարգմանաբար կը ներկայացնեն Մայակովսկին, Եսենին, Ալեքսանդր Տվարգովսկին, Եւտուշենկոն, Վոզնեսենսկին, Մեծեյալտիսը, Ախմատովան, Պոլոն, Կուկի Բիշ Ժանօթ ուրիշ գրողներ եւ մեծ տպագրական շրջագայութեան կը դնեն անոնց գործերը։

Երբ այսպէս է իրականութիւնը հոն, ինչո՞ւ ուրեմն հոս պիտի վրդովինք, որ փրանսերէն կտոր մը թարգմանաբար ներկայացուի փրանսերէնին անծանօթ Յունաստանի մէջ բնակութիւն հաստատած հայուն, կամ յունական նոր գրականութենէն նոր կտոր մը պիտի գծկամակինք հայացնել անգլերէնին միայն ծանօթ թագմաքիւ ուրիշ հայերու համար։

Յետոյ՝ ո՞վ ըսաւ, որ թարգմանութիւնը ուժի մտնում է եւ թարգմանիչը ուրիշ գործ չի կրնար ընել։ Ճիշդը ճիշդ հակառակն է։ Այդ մթնոլորտին մէջ ապրողն է, որ կը մզուի ընել ե՛ւ մէկը, ե՛ւ միւսը։ Թէ՛հէնանի պարագան։ Զարեհի պարագան։ Պարոյր Մելիքի, Համո Սահեանի, Միլվա Կապուտիկեանի, Գեորգ Էմինի, Ռազմիկ Դաւորեանի իրականութիւնները։ Խառնուածքի աւելն է, որ կրնայ խանդավառուիլ ուրիշ խառնուածքի մը հետ ունեցած հանդիպումով, նորութիւններով, յայտնութիւններով։ Մտաւորական նաշակ ու հասկացողութիւն ունեցողն է, որ կ'այնկոծի այդ ջուրերուն մէջ հանդիպած իր գիտներով։

Կը հետեւի, որ ուրիշ լեզու մը գիտնալու կամ չգիտնալու հարցին կապուած չէ թարգմանութիւնը, այլ կապուած է արուեստի մը, մայրենի լեզուն ու գրականութիւնը զարգացնելու բնական մղումին։

Թարգմանչական աշխատանքին դէմ կեցուածք ճշդողները գուցէ ուրիշ վտանգ մը կը տեսնեն այդ աշխատանքին մէջ։ Թերեւս կը կարծեն, որ թարգմանութեան ուժը կը մատնէ ինքնագիրին տկարութիւնները։ Եթէ այդ է իրենց առարկութեան տուն տուող պատճառը՝ աւելի՛ լաւ թարգմանական գրականութիւնը աներաժեշտ համարողներուն համար։ Լաւագոյնին հաղորդ չըլլալու փաստը չէ՞ արդէն եիմնական պատճառներէն մէկը, որ մեր երիտասարդները թոքովախօսութիւններով կը շատանան, ու կը մեծամտին իրենց «գործերը» արժէք համարելու ազգատութեամբ։

Թարգմանեմք, սորվինք ընդարձակել չափանիշները, խստամեմք, թարմանա՛մք...

«Էլի» Հետախուզական Բաժնակազմություն մը

Երբ կը գրենք այս տողերը, չփոթ մը կայ մեր մտքին մէջ — Խորհրդային Միութեան կիդի արեւին շնորհած կրկնեօրեայ թնեքուն մէկ նոր տեսակէն են արդեօք «Ես մարդ եմ, Էլի» բանաստեղծութիւնն ու իր Հեղինակը: Մանաւանդ վերջինը՝ Գուրգէն Մաշտոց, որուն սրբան մօտենաս, ա՛յնքան աւելի կը Հեռանայ քեզմէ:

Առայժմ չօշափելին կամ միրամը իրականութեան մօտեցնողը գրութեան է միայն, մինչ գրողը կը շարունակէ մնալ անորոշութեան մէջ, իրեւ Հետաքրքրութիւնը չորայ պահող խորհրդաւոր հանելուկ:

Վտահ չենք նահել, որ «Նայիրի» մէջ (5 Օգոստոս, 1973) երեւցած խառնվոյտ այս բանաստեղծութեան աչքը յայտնի անուն մը ըլլայ նոյնիսկ Ա. Մանուկեանին:

Թէ ինչու չէ օգտագործուած լրագրական այն օրէնքը, որ լայն ազատութիւններ կու տայ խմբագրին այս կամ այն գրութիւնը տպելու, երբ կը բացակային Հեղինակի մը գրչի կամ մկրտութեան պատիկ ու մեծ անունները՝ Հետեւանք է, կը կարծենք, անպարանջի մը, բանաստեղծութեան գրական արժէքէն աւելի՝ բացառիկ ուշադրութեան առարկայ դարձնելու գրագէտին արիութեան Հետ նահել՝ կեցութեան գրչի հաւանական բոլոր վտանգներուն դէմ անոր անտարբերութիւնը եւ արհամարհանքը:

Այստեղ, երկրորդական գծի վրայ կու գայ այլեւս բանաստեղծութեան զուտ գրական հանգամանքը. կամ այդ գծով եկատառելի բոլոր առաւելութիւնները կարծես ռահմանուած ըլլան աւելի ցայտուն գարձնելու ապրումին քարոզական երեսը, չէտեղով առաւելարար գրութեան ընկերային բնոյթը:

Ասիկա՝ չէր կրնար վրիպիլ Հայաստանի ու Արարածմանի գրական շրջանակներուն ուշադրութենէն իրեւ անտփոր ընթացք եւ հակադրութիւն՝ խորհրդային գրողը կակահող պահող մըթնորոտին ու Գուրգէն Մաշտոցի... յեղափոխական ոգիին:

Ինչ լուսարանութիւն ու տրուի, ինչ ենթադրութիւններ ալ ըլլան այս կարկեցութեամբ եւ եթէ գրողին բնական մեծութեամբ լուսանկարը եւս գտնուի ու լեզու առնելով այլ մեկնարանութիւններ տայ իր գրածին մասին՝ Գուրգէն Մաշտոցին հայաստանցիութիւնը միայն կը բաւէ, որ չիմայենք մեր խանդավառութիւնը պարտադիր սարկամտութեանց դէմ ծառայող հայ գրողին եւ անջնջի ճակատագրի մը չվերածենք երկաթէ վարդոյրի ետին կեցած մարդուն ապագայի անյուսութիւնը:

Այնպէս որ՝ շատ ետ կը մնայ հացէի մտահոգութիւնը: Անոր Հեղինակը կարգաւորական, Սահանք թէ... Մահաբի՛նոյն է, եթէ երեքով կամ աւելի լայն շրջանակի մը մասնակցութեամբ շարա-

դրուած ըլլար բանաստեղծութիւնը: Ան-
հասական կամ հաւաքական այս ճիւղը՝
գրական գլուխ-գործոց մը մէջտեղ բե-
րելու մղումով չէ եղած անշուշտ, այլ՝
տիրող կարգերուն գէժ գրողին մտածում-
ները ամբողջութեամբ բաժնող զանգ-
ւածներուն արթնութեան կայծ մը նետե-
լու միտումը կայ միայն այս նախաձեռ-
նութեան մէջ: Այլապէս, անոնցմէ ոեւէ
մէկը չառ աւելին կրնար իրազործել, ե-
թէ համարիտ ստեղծագործութիւն մը
ստորագրելու օրակարգը դրուած ըլլար
սեղանի վրայ: Կամ՝ «ես մարդ եմ, էլի»
բանաստեղծութեան ոգին արուած ըլլար
անոնցմէ մէկուն իբրեւ մշակէլի նշանա-
կէտ՝ խորունկ ու կոտորացող նոյն վէր-
քերը կարելի հաղորդականութեամբ
չէի՞ն հաղորդուեր կը կարծէք բնթերցող
հասարակութեան:

Բայց ո՞վ պիտի կրնար հաճողել
մեզ, բահով, թէ գրողը, ստորագրել
ստա՞յ՝ կարգացած է խորհրդային մա-
մուլէն լոյս տեսած, արկածներ եւ ան-
վերադարձ միկնումներ նկարագրող հե-
զիւնակութիւնները...

Ուր ալ դառնանք սակայն, քաջու-
թիւնը... Մաշտոցին ալ կը վայելէ եւ
կարելի չէ տիրող մեծաբանակ ահաւո-
րութեան համապատասխան ահաւորու-
թիւն մը շտեմել առնուած յանդուգն
քայլին մէջ:

Կամաւոր նահատակութեան հաշտ
տրամադրութեամբ ու վճռակամութեամբ
միայն կարելի կը դառնան մաշտոցագիր
պոետի գործերը: Որովհետեւ, այն «անց-
եալ»-ը, ուր նման կեցուածքներուն դա-
շտփարն իսկ արեան մէջ կը խեղդուէր՝
ծուարած կը մնայ տակաւին մարդոց հո-
գիներուն մէկ անկիւնը: Անոր համար է,
որ աճէն անգամ երբ մարդկայնական ու
արդար իրաւունքով արտայայտութեան
մը պահանջը կը զգացուի՝ պահանջ կը
դառնայ նաեւ Սուրբ Մեսրոպի Մաշտո-
ցը, իբրեւ յանդգնութիւն եւ իբրեւ փըր-
կութեան լաւատ:

Ա. Ն.

«ՊԱՆԼԱՏ ԻՄ ԿԵՆՆՔԻ ՄԱՍԻՆ»

ԵՍ ՄԱՐԴ ԵՄ, ԷՆԻ...

Եւ ցուրտ ձմեռ էր,
Մէն մի տուն Սիրիւր, —
Ասացին, լսիր,
Կը ցամ լաւ օրեր:

Լաւ օրեր եկան,
Եղաւ լուսաբաց,
Այգում՝ քայր ու վարդ, —
Վարդն ո՞վ էր քաղեց,
Ինձ փուշը մնաց:

Հէ՛յ, ինձ էլ լո՛ւք,
Ես էլ կամ էստեղ, —
Բա դուք սիրտ չունէ՞ք,
Ես էլ կամ էստեղ:

Ասացին, ա՛մմիտ,
Մենք ժողովրդով
Ժողովրդի նետ
Եւ երա իմար
Շինում ենք երկիր, —
Իսկ դու հին ժամի
Հին դրան առաջ
Կանգնել ես մեմակ,
Թէ ե՞րբ կը քաշինն
Մեռելի տանից
Լաւա՞յ հացի մէջ
Օրհնուած մատաղ...

Իմ հերկն աւ քերքը,
Քրտնիքն աւ հեւքը,
Հալա՛լ քեզ, երկիր,
Բայց ինձ էլ լսիր:

Ես ժողովուրդ չեմ,
Ես մարդ եմ, էլի,
Ինձ լաւ հասկացէ՛ք:
Իմ ժողովուրդը...

Նա հագար ապրի,
Այրեն եւ մեզ հետ
Այլ ժողովուրդներ.
Ես չեմ կամենայ
Զարը ոչ չի,
Անգամ իմ ազգին
Կոտորած սարճոզ
Զար ժողովուրդին
Զարի՛ք չեմ ցանկայ:

Թե՛ գառների հետ
Արարիչը մեր
Ինչո՞ւ է նաեւ
Դայիք ստեղծել,
Իժնր քաց քոզել,
Դա իմ գործը չէ, —
Գառն էլ է ապրում,
Գայլն էլ իր որում,
Ապրում են, ապրեն,
Դա իմ գործը չէ:
Ես մարդ եմ, էլի,
Եւ խօսք եմ ասում
Մարդու քարրառով
Մարդկայնից եմ ասում:
Երկու քայլ առաջ,
Եւ մի քայլով ետ, —
Դա ինքը, ամեն
Ինչ լաւն է ասել,
Ինչ լաւն է ասել:
Ու մենք քայլել ենք,
Ետ-առաջ վազքով
Հասել քարձուցին,
Ուժի լիաքեան,
Պատույ տախտակի՛ն,
Եւ ողջ մարդկութեան
Շարժերում կանգնել
Մկաններով պիտի,
Մենք, անպարտելի՛,
Մենք, գերազանցի՛կ:

Ես մարդ եմ, էլի,
Ես քեզարել եմ
Անվերջ ու անվերջ
Առաջ գնալուց,
Բարձունքից բարձունք
Պարան կապելուց,
Կիրճերի վրայ

Կամուրջ գցելուց,
Մի գաշտից այլ դաշտ
Զրանցք քացելուց, —
Ես մարդ եմ, էլի,
Ուզում եմ մի պահ
Ինձ համար կանգնել,
(Ա՛խ, իմ այս երթին,
Վազքին խելագար
Ե՞րբ է լինելու
Հանգստի կանգառ)
Ուզում եմ կանգնել,
Լնափին մնալ,
Զրի հայելում
Ես ինձ որոնել,
Աստղերին նայել,
Հոգմին ակամջ տալ,
Եւ իմ հոգու հետ
Զրոյցի մտնել...

Էն չարքա՞ ուղտին,
Տափ աւազի մէջ
Լայն անապատում,
Կայ եւ հանգստեան
Խաղաղ օազիս, —
Խիզախ արծիւն էլ
Հզոր քոնի՛հից,
Ճախրանքներից դէմ,
Իր քառն է գտնում, —
Մրջինի՛ն տեսէք,
Աշխատանքային
Աշխոյժ հերոսին, —
Նա հատիկ հատիկ
Կրելուց քացի
Պաշարն իր հացի՛
Կուշտ տէրն է մնում
Հալալ վաստակին,
Ողջ ճմեռ ննջում...

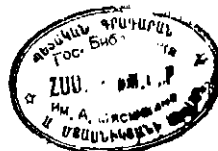
Ես ուզտ եմ եղել՝
Ու քայլել անվերջ,
Արծիւ եմ եղել՝
Եւ Տիտովի հետ
Երկինքներ չափել,
Մրջին եմ եղել՝
Եւ կրել, կրել, —
Բայց մարդ եմ, էլի,
Ինձ լաւ հասկացէ՛ք,
Ես ժողովուրդ չեմ...

Եւ դու, Մասիս ջան,
 Հասկանում ես ինձ,
 Իմ հայր Արարատ,
 Ես ինձ եմ խօսում
 Արտավ անարատ,
 Դու մեր լացի պատ,
 Քարացած բազմ,
 Անկեղու մորմոխ,
 Հասկանում ես ինձ, —
 Ես ծնունդ եմ մարդ,
 Հոգածնի բախտով
 Կը մեռնեմ մի օր,
 Ես հարց չեմ դնում
 Ինչու եմ ծնունդ,
 Ինչու կը մեռնեմ, —
 Ծնունդի, մահու
 Ես հարցեր չունեմ,
 Որտեղի՞ց եկայ
 Եւ ո՞ւր կը գնամ
 Դրանք շատ են բարդ, —
 Ծնունդ եմ ես մարդ,
 Մարդ եմ՝ մահու յանձն,
 Հող եմ՝ հողի մեջ,
 Դա պարզ է այնքան,
 Ինչպէս վեց թուից
 Պակաս անես վեց
 Եւ մնայ — ոչինչ...

Այն չէ իմ հարցը,
 Այն չէ իմ դարձը,
 Որ մի օր հասնուեմ
 Եւ լինեմ ոչինչ:
 Իմ հարցը այլ է,
 Իմ պապ Արարատ,
 «Հանունիդ» առաջ,
 Մեռնելուց առաջ,
 Ախր, ես մարդ եմ,
 Եկել եմ աշխարհ,
 Գնալուց առաջ
 Ուզում եմ լինել,
 Ուզում եմ ապրել
 Իմ մարդեղութեամբ...

Գալը-գնալը՝
 Մի պահ իր կարգին,
 Ինչպէս ինչի
 Ես-առաջ վազքը, —
 Հարց է՝ մնալը,
 Կեանքը, ի՞նչ կեանքը
 Մարդ եմ, հասկացէ՛ք,
 Ես ժողովուրդ չեմ...

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՇՏՈՑ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

- «ՄՇՏԱԳԱԼԱՐ ՆԵՐՇՆՁՈՒՄՆԵՐ» (աբանի էջեր եւ ֆերթուածներ), Սեդրակ Ս. Պաղտոյեան, Պէյրութ, 1973
- «ԱՅՆ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻՆ» (պատմութեան) Լիւսի Ս. Գարամանուկեան-Փիլիկեան, Պէյրութ, 1973
- Նամակատան մէջ պատահած անկանոնութեան մը հետեւանով՝ Բ. Կաանեանի «Տպարութիւններ»ը ուշ հասան մեր ձեռքը: Կը շարունակուի յաջորդ թիւով:
- «ԲԱԳԻՆ»ի խմբագրատունը բաց է ամէն օր, առաւօտեան ժամը 9-12, յետ միջօրէին՝ ժամը 4-30-7-30: Շաբաթ օրերը՝ ժամը 9-12:

